

Kvinne FORSKNING

Subjektivitet,
kropp og kjærlighet

Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

utgis av **KILDEN**

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i

Norge

Årgang 26, 2002

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Lise Widding Isaksen

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Bjørn Roggenbuhl

Sats: Fritt og vilt AS

Trykk: Rasmussen AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer per år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner og tidligere publisert materiale.

Løssalg: kr 85,-

Abonnement 2002: kr 300,-

Bankkonto: 1602.48.39625

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Grensen 5

0159 Oslo

Web: kilden.forskningsradet.no

E-post: post@kilden.forskningsradet.no

Tlf. 22 24 09 35

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder

Tlf. 22 24 09 31

Toril Enger

Tlf. 22 24 09 34

Beret Bråten

Tlf. 22 24 09 32

FORSIDEN:

(Foto: David Trood, Bam/Samfoto)

Kjære leser!

Vi lever i en tid hvor reproduksjonsteknologien, kosmetisk kirurgi og andre moderne kroppsteknologier lett kan gi oss science fiction-aktige forestillinger om framtidens måter å være menneske i verden på. Hjertene våre kan byttes ut og repareres. Barn kan komme til verden uten at de biologiske foreldre har hatt sex med hverandre. Folk kan være kjærestere bare på nettet, og ikke i virkeligheten. I det hele tatt; kroppens og kjærlighetens betydning og uttrykksformer er mange. Noen uttrykk er nye. Andre er (ur)gamle.

«Elsker, elsker ikke,» sier småjentene fortsatt når de river blader av løvetenner og smørblomster. «Skal, skal ikke,» tenker unge jenter når kjæresten vil gå til senga med dem. På overflaten høres dette ut som lekende lette spørsmål å forholde seg til. I menneskers liv er de derimot fortsatt erfart som store, kompliserte og dramatiske spørsmål. I dette nummeret kan vi tilby leserne en fersk og frisk analyse av kjærlighetens forhåpninger. Lena Berg ser nærmere på hvordan femtenårige jenter tenker, erfarer og resonnerer omkring sine heteroseksuelle forhold.

Man kan lett glemme at både kroppen og kjærligheten lever ut og erfares i det en kan kalle for hverdagens dramatik. De store begivenheter i livet er fortsatt relatert til det litt trivielle kroppslige fellet. Men seksualitet og fødsler danner grunnlaget for mellommenneskelige relasjoner som byr på store utfordringer når de skal analyseres og begrepsfestes i all sin kompleksitet.

Kroppens og sansenes betydning i det sosiale samspillet har inntil nylig bare blitt tilkjent en marginal betydning i sosiale teorier. Bildet er nå i ferd med å snu både empirisk og teoretisk sett. Feministisk kritikk og teori har i så måte vært en viktig forløper i utviklingen av moderne kroppsforskning. Elisabeth L'orange

Fürst er en sentral og viktig drivkraft i arbeidet med å reflektere inn sansenes og det kroppsliges betydning i sosial teori. I arbeidet hun presenterer her, ser hun både tilbake på tidligere tenkning og relaterer den til nyere teoretiske impulser.

Forførelse, begjær og erotikk engasjerer forskere og forfattere i alle kategorier. Hvordan mannlig begjær og maskulin seksualitet tematiseres i litteraturen og fortolkningene av den, er et tema som litteraturviteren Unni Langås problematiserer.

Seksualiteten og kjærligheten er imidlertid ikke helt frakoplet fra politikken. Makt, dominans og kontroll er til stede i alle former for sosial samhandling. Men hvordan begrepene fortolkes og anvendes i ulike perspektiver varierer. Heteroseksualitetens selvfølgelige posisjon i teoribygging marginaliserer homoseksualitetens tilstedeværelse i kulturen. Hvordan dette kan relateres til ulike subjektforståelser er et tema som engasjerer forskere fra flere fagfelt. Christel Stormhøj diskuterer blant annet dette spørsmålet i sin artikkel om poststrukturalistiske perspektiver på subjektet.

Dette nummeret er et resultat av en åpen oppfordring til alle kvinne- og kjønnsforskere om å få artiklene sine ut av PC-en og inn i tidsskriftet. Bidragene viser at kvinne- og kjønnsforskere er engasjerte og kan tilby gode og spennende refleksjoner og analyser som fortjener en bedre skjebne enn å bli liggende lagret på harddisken.

Selv om tidsskriftet har mange temanumre, er det viktig at forskere sender inn artikler, intervjuer eller andre arbeider som ikke nødvendigvis er relatert til temanumrene. Det er plass til diskusjoner, refleksjoner og andre innspill også i tidsskriftet. Vi i redaksjonen ønsker alle ideer og bidrag hjertelig velkommen!

Lise Widding Isaksen

Innhold

<i>Lena Berg: Förhoppningen om att kärleken löser alt – potensial till förändring eller/och falsk garanti? Unga kvinnor samtalar om heterosexuell samvaro</i>	5
<i>Elisabeth L'orange Fürst: Aktør, subjekt og kropp – et epistemologisk tilbakeblikk</i>	27
<i>Unni Langås: Forførelsens former. Et litterært motivs møte med det moderne</i>	38
<i>Christel Stormhøj: Magtens subjekt og subjektets magt. Poststrukturalistiske perspektiver på (det kønnede) subjekt</i>	56

KOMMENTAR

<i>En politisk filosof. Nancy Fraser intervjuet av Cathrine Holst</i>	71
<i>Anne Karen Bjelland og Lise Widding Isaksen: Moderlige og/eller moderne bryster? Noen refleksjoner rundt kosmetisk-kirurgiske brystforstørrelser</i>	76

BOKOMTALER

<i>Anna Lindberg: Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000 Omtale ved Ida Blom</i>	89
<i>Tora Korsvold: Sykehusfødslen tar form – med en nærstudie av E.C. Dahls stiftelse Omtale ved Lena Marander-Eklund</i>	93
<i>Elisabeth Lønnå: Helga Eng, psykolog og pedagog i barnets århundre Omtale ved Hildur Ve</i>	95

Ønsker du å skrive i *Kvinneforskning*?

Kvinneforskning inviterer forskere, stipendiater og viderekomne studenter til å levere inn tekster til vurdering for publisering.

Tema av særskilt relevans vil bli løpende kunngjort på
<http://kilden.forskningsradet.no>

Redaksjonen mottar også svært gjerne stoff som faller utenfor disse temaene. Det kan enten leveres tekster til vurdering for tidsskriftets fagvurderingsdel, eller det kan leveres kortere kommentarstoff, debattinnlegg, intervjuer eller lignende.
Vi tar også gjerne bokomtaler.

Har du forslag til tema vi burde ta opp, bøker vi burde anmelde eller annet av relevans?

Ta kontakt med:

Redaktør: Lise Widding Isaksen

E-post: lise.isaksen@sos.uib.no

Tlf. 55 58 91 57

Redaksjonssekretær: Toril Enger

E-post: toril@kilden.forskningsradet.no

Tlf. 22 24 09 34

Förhoppningen om att kärleken löser allt – potensial till förändring eller/och falsk garanti?

Unga kvinnor samtalar om heterosexuell samvaro

Av *Lena Berg*

Unga kvinnor tror på «kärleken». Det hävdar sociologen Lena Berg. Men vilken betydelse har tilliten till «kärleken»? Kan en kärleksrelation få den betydelsen att unga kvinnor bryter med pojkvänner som gör den sexuella samvaron tråkig och meningslös? Eller kan förhoppningen om att kärlek ger den sexuella praktiken mening, betyda att unga kvinnor tolkar den sexuella samvaron som positiv och ömsesidig för att den *ska* vara det: den man älskar ska man ju akta? Dessa frågor diskuteras i följande artikel utifrån fyra intervjuer med 15-åriga tjejer som samtalar om sexuell samvaro med killar. Berg använder ett diskursbegrepp som har fokus på underliggande meningar för att komma vidare i analysen av informanternas meningsskapande processer kring heterosexuell samvaro.

När det talas om sexualitet kommer nästan alltid kärlek och parförhållande på tal. Det framstår som svårt att prata om sexuell upplevelse utan att kärlekskänslor också blir omtalade. Att sexualitet, kärlek och tvåsamhet framstår som svårseparerade fenomen är inte direkt förvånande.

Sammanflätningen kan sägas vara diskursivt förankrad inom gängse förståelser av kärlek och heterosexuell tvåsamhet (se Berg 2002). I litteratur, där kärlek analyseras, kan sexualitet omtalas som kärlekens fysiska språk eller som den driftstyrda sidan av kärleken (Person 1991;

(Foto: Erkki Laine, Samfoto)

Forsman 1987). Kärlek konstrueras som en kontext som gör sexuell samvaro meningsfull (Person 1991). Att endast delta i sexuell samvaro för att uppnå sexuell tillfredsställelse omtalas som en ofullständig praktik (Simmel 1981; Fromm 1987; Person 1991). Det som saknas för att praktiken ska ses som fullständig, i betydelsen meningsfull och givande, anses vara kärleken (ibid). En annan tolkning av sammanflätningen mellan kärlek och sexuell samvaro är att kärlek legitimerar sexuell praktik (Helmius 1990). Om inte sexualiteten disciplineras av kärleken kan den ta, ur ett samhälleligt perspektiv, «opassande» former (ibid). Kärlek som en positiv kraft problematiseras sällan varken av teoretiker eller av andra. Om kärlekskänslorna inte upplevs som positiva och meningsfulla ifrågasätts de egna känslorna för partnern, eller partnerns känslor ifrågasätts, eller livssituationen ifrågasätts, men

inte kärleksidealet (jfr Bosseldahl 1995). Om kärleksförhållandet inte känns «rätt» förväntas man bryta för att finna den «rätta» att älska så att kärleken blir positiv och meningsfull, alltså äkta. Trots alla misslyckade kärleksförhållanden verkar hoppet om att få uppleva äkta kärlek inte försvinna. Det goda kärleksidealet lever vidare både på gott och ont.

Även i mitt intervjumaterial, som bygger på tio 15-åriga tjejers resonemang om sexuell samvaro med killar, framstår kärlekens och parförhållandets vara eller icke vara som betydelsefullt för hur de hanterar heterosexuell samvaro. Jag har samtalat med svenska tjejer både i grupp och individuellt, om teman som kön, sexualitet och pornografi, och mitt forskarfokus är inriktat på att förstå talprocesser, inte på att teckna realistiska skildringar av respektive informant som deltog. I dessa talprocesser kommer kärlek och tväsamhet ständigt på tal.¹ I

denna artikel kommer framför allt fyra tjejers tal om heterosexuell samvaro att citeras och analyseras.² I dessa samtal försöker jag få dem att sätta ord på sina tankar kring sexuella förväntningar, upplevelser och erfarenheter skilt från kärleksrelationen, vilket visade sig vara svårt. Tjejerna kunde eller ville inte prata om sexualitet som skilt från kärlekskänslor. Att tänka kring sexualitet utan att koppla samman det med en partner som de är kära i är inte intressant och/eller inte möjligt. *Kärlek och sex hänger bara ihop.*

Informanternas sammanflätning av kärlek och sexuell aktivitet kan sättas i relation till de jämnåriga informanterna som sociologen Stina Jeffner intervjuade i sin avhandling om förståelser av sexualitet i allmänhet och våldtäkt i synnerhet (Jeffner 1997a). Informanterna i Jeffners undersökning förstår kärlek och sexuell aktivitet som varandras förutsättningar. Informanterna hade svårt att prata om enbart sexualitet utan att samtidigt komma in på kärlek i resonemangen. Heterosexuell samvaro förefaller de förstå som det självklara sättet att ge uttryck för sin kärlek (ibid:105–121). Det som kommer till uttryck i Jeffners material kommer nästan ordagrant till uttryck även i mitt intervjumaterial. En tillfällighet? Jag tror knappast det. Som jag tolkar sammanflätningen mellan kärlek och heterosexuell samvaro i mitt material har kärlek och parförhållande en avgörande betydelse för hur de intervjuade tjejerna hanterar sexuell samvaro med killar. Kärlek förstås som något helt igenom gott som gör sexuell samvaro med killar efterlängtat och självklart, men också som något som gör sexuell samvaro riskfritt vad gäller negativ ryktesspridning. Kan tjejerna kalla sig någons flickvän minskar risken att bli uppfattad som slampig.

I denna artikel kommer jag fokusera analysen på de intervjuade tjejernas sätt att diskursivt sammanfläta kärlekskänslor och sexuell samvaro med killar. Syftet

med artikeln är att genom de unga kvinnornas tolkningsmässiga hantering av sexuell samvaro med killar diskutera deras sätt att diskursivt sammanfläta kärlekskänslorna med sexuell praktik.³ Vilken betydelse har sammanflätningen mellan kärlek, tvåsamhet och sexuell aktivitet – alltså kärleksvi-et – för de intervjuade tjejernas förståelse av heterosexuell samvaro? Kan kärleksvi-et få den betydelsen att informanterna bryter med pojkvänner som gör den sexuella samvaron tråkig och meningslös? Eller kan förhoppningen om den helt igenom goda kärleken betyda att tjejerna tolkar parförhållandets sexuella samvaro som positiv och ömsesidig för att den ska vara det inom ett kärleksvi? Enligt min analys kan förståelsen av kärleken som en god och förändrande kraft få både goda och negativa konsekvenser: Å ena sidan en möjlighet till förändring av, å andra sidan som en anpassning till, en heterosexuell praktik, där tjejerna förväntas förhålla sig till balansakten mellan att varken bli slampan eller torrisen utan att passera som lagom sexuellt aktiv. Vidare är min ambition med artikeln att också bidra till en allmän teoretisk diskussion om sammanflätningen mellan heterosexuell praktik, kärlek och vi-et.

För att kunna genomföra det ovan nämnda projektet kommer jag att analytiskt ta hjälp av diskurser om kärlek, men också om kön och heterosexualitet. Mer precist: använda diskursiva sanningar om kärlek som god; förändrande och pålitlig kraft; den splittrade kvinnligheten; jämställdhet, sexualitet som driftstyrkt; som tolkningsredskap.⁴ Ambitionen är att dessa sanningar på en analytisk nivå kan hjälpa mig att analysera hur de intervjuade tjejerna förstår heterosexuell samvaro, men också hur de väljer att tolkningsmässigt hantera sexuell samvaro med killar. Valet av diskursiva sanningar hänger samman med vilka teoretiska resonemang som aktualiserar det som informanterna ger uttryck för. Diskursbegreppet är

till för att hjälpa mig att förstå hur de intervjuade tjejernas förståelse av kärlek, heterosexualitet och även kön har betydelse för hur de skapar mening kring sexuell samvaro med killar.

Artikeln analys tar avstamp i Catarinas, Margaretas, Louisas och Kamillas resonemang om att *neka killar sexuell samvaro* för att sedan fortsätta med samtalet om vilka *förhoppningar* informanterna har *på heterosexuell samvaro*. Dessa citat ska läsas som exempel på vad som kom till uttryck i intervjusamtalen om sexuell samvaro med killar. Sedan följer analysen av informanternas förståelse av heterosexuell samvaro, där jag fokuserar på «det som sägs mellan rader» som handlar om kärlek, heterosexualitet och kön. För att få grepp om de implicita resonemangen tar jag hjälp av Lundgrens definition av diskursbegreppet som beaktar de underliggande meningar som kan komma till uttryck i offentliga samtal, för att komma vidare i förståelsen av informanternas meningsskapande processer kring heterosexuell samvaro.⁵

Det förhandlingsbara «nej»

I följande avsnitt är fokus på Catarinas, Margaretas, Louisas och Kamillas utsagor om vad som kan hända när de säger nej till (fortsatt) heterosexuell samvaro. Så här berättar Catarina om hennes pojk-väns reaktion på hennes nekande till samlag.⁶

Lena: Hur är det att säga nej?

Catarina: Då känner man sig kanske lite dum. Men ändå vaddå – jag måste ju få säga det jag tycker.

Lena: Varför känner man sig dum?

Catarina: Han kanske blir så himla besviken.. Han kanske är uppeggad och sen säger man bara – nej. Det känns taskigt, liksom.

Lena: Hur tror du att killen tar det att du säger nej??

Catarina: Nej sa jag faktisk en gång. Det gjorde jag. Jag var så himla trött. Jag höll precis på att somna, helt utslagen. Och så kom han där och jag sa – nej jag orkar inte. Då var det bara – häpp skit i det då. Och så lade han sig åt andra hållet...skratt... Det brukar bli bra sen.

Lena: Blev han sur eller?

Catarina: Ja, det har jag frågat honom om sen. Typ – varför blev du så sur? Jag ville ju, sa han...skratt...men han blev inte sur så. Det tror jag inte. Inte förbannad, liksom, fan vad håller hon på med. Det var nog mest så att han ville.

Enligt Catarina är det lite taskigt att säga nej till en uppeggad kille. Catarinas pojkvän verkade ha blivit lite sur när han inte fick som han ville. Han vände henne ryggen och sade: «häpp skit i det då». Catarina säger: «Det brukar bli bra sen». Hennes kommentar tolkar jag som att det inte var helt accepterat att hon nekar honom sexuell tillfredsställelse. Hon är dock noga med att påpeka att han inte blev «förbannad». Catarina visar sig ha en viss förståelse för pojkvännens beteende: «han ville ju». Att vara upphetsad och inte få utlopp för sina sexuella behov verkar hon tolka som ett giltigt skäl till att bli sur. Margareta berättar följande om hur killar kan förhålla sig till tjejers nej:

Lena: Tror du att killar kan fortsätta fast tjejen har sagt nej?

Margareta: Ja, det tror jag.

Lena: Känner du någon som har varit med om det eller har du varit med om det själv att en kille inte lyssnat på dig?

Margareta: Ja, jag har varit med om det. Jag tycker synd om tjejer som är små och späda. Jag är inte så liten så jag kan klara mig ändå.

Lena: Hur kändes det då?

Margareta: Jag blev jättearg och sa – sluta.

Lena: Förstod han då?

Margareta: Ja, till slut.

Lena: Bad han om ursäkt?

Margareta: Ja, det gjorde han. Han kände sig jättedum...fniss.⁷

Margareta berättar om att killar kan nonchalera tjejers nej. Killen som Margareta samhandlade med tolkade inte hennes nej som ett nej. Hon påpekar att hennes kroppsstorlek kan ha underlättat för henne att få killen att till slut lyssna på henne. Utifrån Margaretas resonemang förefaller inte killen, som hon berättar om, ta hennes nej på allvar utan förhåller sig till nekandet som något förhandlingsbart.⁸

Louisa och jag samtalar om risken att tjejer kan bli uppfattade som «torrisar» när tjejer nekar killar samlag:

Lena: Kan man bli uppfattad som tråkig om man säger nej?

Louisa: Ja, det tror jag att killar kan tycka. Det är nog därför många tjejer går med på sex fast dom inte vill. Så har jag känt några gånger – det är lika bra att få det gjort och så. Så att han inte blir sur, typ.

Louisa berättar om att killar inte alltid tillskriver hennes lust/olust någon avgörande betydelse för deras önskan om fortsatt sexuellt umgänge. Louisa säger att detta har hänt «några gånger». Killarna som Louisa syftar på verkar ha tolkat hennes tystnad (icke verbalt uttryckt nej) som ett medgivande till samlag. Louisa ville undvika att killarna som hon berättar om blev sura.

Kamilla berättar på följande sätt om hur hon skulle reagera på om en kille fortsatte efter att hon sagt nej till fortsatt sexuell samvaro:

Lena: Hur känns det att hamna vid den där nej-gränsen?

Kamilla: Helt hemskt. Jag skulle få panik. Då skulle man bli äcklad. Då skulle man, liksom, nej jag vill i väg härifrån. När jag sa hejdå till den där killen så drog han tag i mig när jag var på väg bort och försökte kyssa mig. Då blev jag helt äcklad. Då sa jag – vad håller du på med, jag vill inte längre. Jag tycker att han inte skulle ha gjort så där för jag blev asförbannad och slog till...skratt...för att jag ville därifrån. Då fick jag lite panikkänsla – jag vill bara bort. Då är det inte samma sak längre utan han blir bara äcklig.

Kamilla berättar om en kille som hon hånglade med för en kväll. Hon upplevde hånglandet som lustfyllt och positivt tills dess att killen inte respekterade hennes nej, då transformerades lustkänslan till äckelkänsla. Kamillas känslomässiga upplevelse framstår som avhängigt av killens beteende.

Kan Kamillas, men även de andra informanternas, konstruktion av killars beteende tolkas som att dessa killar förväntar sig att tjejerna är sexuellt tillgängliga oavsett om de säger nej eller inte?⁹

Som jag tolkar de intervjuade tjejernas resonemang om att neka killar (fortsatt) sexuell samvaro skapas en bild av killar som upptagna av sina egna sexuella behov. En viss förståelse för detta ger Catarina uttryck för: «han ville ju bara». Ett sätt att tolka hennes förhållningssätt är att hon utgår ifrån att i «stundens hetta» kan killars sexuella upphetsning bli det som styr den sexuella samvarons utveckling: den sexuella upphetsningen tar överhanden (jfr Berg 1999:158–164). Enligt min analys förväntar sig inte informanterna att killarna inväntar eller först frågar om de har lust till sexuell samvaro innan de tar sexuella initiativ. Tjejerna tycks inte reagera nämnvärt på detta, de verkar utgå ifrån att de är ansvariga för att neka om de inte har lust till heterosexuell samvaro (jfr Berg 1999:83ff; Jeffner 1997a).

Förhoppningen om det ömsesidiga «sexet»

I följande analys handlar citatutdragen om hur Catarina, Margareta, Louisa och Kamilla vill att sexuell samvaro med killar ska gå till. Låt mig börja med Catarinas förväntningar:

Lena: Kan du säga något om vad du tänker på?

Catarina: (tystnad)

Lena: Vad tycker du om? Om jag säger så här då, hur ska en kille bete sig för att det ska vara en positiv upplevelse?

Catarina: Han ska inte bara tänka på sig själv, utan göra det skönt för den andra också. Att dom inte bara – nu är det klart. Nu gör vi inget mera. Utan att man kan ligga gosa efteråt. Det är viktigt att man tycker om personen. Det är viktigt att man kan lita på den personen man har sex med. Alltså, att man verkligen kan det. Min pojkvän tog min oskuld. Så det är mycket hur man känner killen och så.¹⁰

Catarina hade svårt att sätta ord på vad hon tänker sexuell på, men en positiv sexuell upplevelse förknippas med känslomässigt engagemang mellan parterna: man ska tycka om varandra. Hon förutsätter att man kan lita på någon som tycker om en och som man är «tillsammans» med. Hon påpekar att killen ska vara lyhörd för hennes behov och fortsätta gosa «efteråt», vilket kan förstås som fortsatt fysisk kontakt efter samlag. Som jag tolkar Catarina utgår hon inte ifrån att heterosexuell samvaro automatiskt är en ömsesidig interaktion: killar kan sätta sina egna sexuella behov i första rummet och strunta i hennes önskan om att också «gosa». Min tolkning kan sättas i relation till hennes utsaga om pojkvännens något sura reaktion på hennes nekande till samlag.

Catarinas resonemang tolkar jag som att hon utgår ifrån att heterosexuell samvaro inom kärleksvi-ets ramar ökar chanserna för att hennes förhoppningar om både «gos» och sexuell njutning ska kunna förverkligas. Heterosexuell samvaro inom parets kontext förväntas också betyda att risken att killen enbart ser till sina egna sexuella behov minskar.

Även Margareta uttalar sig på liknande sätt om vad som spelar in för att hon ska vilja ha sexuell umgänge med en kille:

Lena: Om en kille som du gillar tar initiativ till sex – vad gör du då?

Margareta: Det beror mycket på, liksom. Det beror på hur länge jag känt honom. Om det har varit någonting mellan oss tidigare. I en del fall skulle jag definitivt inte, men däremot skulle jag nog kunna gå med på sex också, tror jag. För det beror ju på hur det känns, liksom.

Lena: Handlar det om...?

Margareta: Om jag känner att det här går nog – det känns rätt – då skulle jag nog... Men känner man – herregud vad håller jag på med – då skulle jag låta bli.

Lena: Om du hånlar med en kille och det känns rätt då. Vad är det som gör att det känns rätt?¹¹

Margareta: Den braiga känslan kommer väl efter ett tag när man lärt känna killen, man vet att han gillar en. Det som känns bra är att man är två om det. Bägge njuter och så. [...] Och sen om jag känner att jag tycker mycket om honom. Och han får inte bara, liksom, vara egotrippad, utan bry sig om min njutning också. Så det är mycket alltså. [...] Jag tycker inte man ska hoppa i säng med en kille om det känns fel. Man ska inte offra sig för killen och tänka att nu gör han slut ifall jag inte ställer upp på hans krav. Då är han ingenting att ha om han liksom

inte kan vänta på en. Då är han inget att ha.¹²

För att heterosexuell samvaro ska bli aktuell för Margareta vill hon känna killen sedan tidigare. Han ska visa att han tycker om henne, vilket förväntas föra med sig att han ska vilja något mer än att bli sexuellt tillfredsställd. Dessutom måste hon själv tycka om honom. Precis som Catarina nämner Margareta att killen inte bara ska se till sin egen njutning utan visa sig lyhörd för och intresserad av hennes sexuella behov.

«Känslan» inför situationen framstår som viktig för hur Margareta handlar. Känslan «det här går nog» eller «det här känns rätt» förefaller hon följa. Men vad betyder uttrycket «det ska kännas rätt» för Margareta? Som jag tolkar det förväntas känslan dels säga något om huruvida hon riskerar att bli utnyttjad sexuellt och dels om samhandlingen kan leda till något mer: kärleksfull sexuell tvåsamhet.

Precis som i Catarinas samtal kan jag i Margaretas resonemang om heterosexuell samvaro ana en diskrepans mellan förhoppningen om sexuell ömsesidighet och uttryckta farhågor kring att killar kan agera «egotrippat». Diskrepansen kan också bli begriplig i ljuset av Margaretas utsaga om en kille som inte lyssnade på hennes nej. Som jag förstår Margaretas och Catarinas resonemang förväntas kärlekskänslor som varar över tid (kärleksvi-et) omvandla killars fokus på egna sexuella behov till att killar fokuserar lika mycket på tjejernas sexuella njutning och tillfredsställelse. Men kärleksvi-et verkar också omvandla tjejernas sexuella ointresse till längtan efter sexuell tillfredsställelse. Med andra ord: kärlekskänslor får olika betydelse beroende på köns-tillhörigheten. Killar som är «kära» förväntas omvandla sitt beteende från sexuell självcentrering till sexuellt ömsesidig praktik, alltså till att bli lika lyhörda för tjejernas sexuella önskemål. Tjejer som är «kära» förväntas bli mer uttalat

sexuellt intresserade i betydelsen sexuellt aktiva och pådrivande. Diskrepansen mellan förhoppningen om ömsesidig sexuell praktik och sexuellt «egotrippade» killar kan på så vis överbryggas. Att ingå i ett kärleksvi eller inte förefaller ha betydelse för hur killarna kan bete sig sexuellt, men det verkar också ha betydelse för Catarinas och Margaretas intresse av sexuell praktik.

Louisa berättar om vad som gör att sexuell samvaro med killar upplevs som «bra»:

Lena: Vad är det som gör att det (ha sex) känns bra?

Louisa: Man är lycklig och glad, för det är mysigt att ha sex med någon som man tycker om. Ett sätt att komma nära varandra. Jag vet inte hur jag ska uttrycka det. Sex för mig det är någonting fint mellan två stycken som tycker om varandra. Det är något speciellt.

Louisas resonemang om heterosexuell samvaro handlar om betydelsen av känslomässigt engagemang. Sexuellt umgänge har hon för att visa att hon tycker om någon. Sexuell samvaro förväntas vara en känslomässig upplevelse utöver de vardagliga interaktionerna med killar, något speciellt.¹³ Jag kan ana en diskrepans mellan Louisas uttalande om förhoppningen om kärleksfull sexuell samvaro och hennes utsaga om att killarna, som hon berättar om, struntade i att ta reda på om hon ville ha samlag överhuvudtaget.

Kamilla fokuserar mer på kroppsliga aspekter när hon berättar om vad som är viktigt för att sexuell samvaro med killar ska upplevas som positivt:

Lena: Vad är det som gör att sexet upplevs som positivt?

Kamilla: Det är, liksom, kanske bara hur han tittar på en eller hur han rör vid en. För då märker man, liksom, ja om han gillar mig eller inte. Fast i för

sig, det är ju viktigare hur folk tittar på en. Då märker man så himla mycket om dom verkligen bryr sig om en eller inte. Så tycker jag att det är. Det är nog mycket hur killen tittar. Om han tittar på ett speciellt sätt.

Lena: Det var en tjej som sa till mig – han tänkte bara på sig själv...

Kamilla: Det skulle ju också kännas, för om han tänkte på sig själv bara, då skulle man nog förstå att han inte gillade en. Att det var mer så här, att det bara var han som ville ha sina behov fixade. Annars förstår man att den person som bryr sig om en, liksom, han tänker inte bara på sig själv.

Killens beteende gentemot Kamilla framstår som alfa och omega för hur hon upplever den sexuella samvaron. Han avslöjas genom sin blick och hur han rör vid henne. Via blicken kan killens känslomässiga engagemang avläsas, menar Kamilla. En kille som enbart ser till sina egna sexuella behov tycker, enligt henne, inte om en. Kamilla utgår ifrån att om killen tycker om henne för det automatiskt med sig att han även bryr sig och är lyhörd för hennes önskemål. Alltså: «att gilla någon» förväntas betyda ömsesidig praktik, omtanke och attraktion. Hur känslomässigt engagerad killen är har, med andra ord, betydelse för hur han kan bete sig. I Kamillas resonemang blir kärlekskänslornas vara eller icke vara av betydelse för hur hon upplever men också tolkar den heterosexuella praktiken.

I intervjusamtalen om hur informanterna vill att heterosexuell samvaro ska gå till kan jag ana en diskrepans mellan uttalandena om att killar *kan* fokusera på egen sexuell tillfredsställelse och om förhoppningen om ömsesidig sexuell samvaro. Förhoppningen om ömsesidig heterosexuell praktik verkar betyda att killar ska bry sig om tjejernas sexuella njutning också: både «gos» och sexuell tillfredsställelse. «Gos» framstår som något som tjejerna vill ha, medan deras

resonemang om killar konstruerar en bild av killar som relativt ointresserade av «gos». Utifrån deras konstruktion av killarnas beteende kan det finnas en risk att killarna är mer upptagna av den egna sexuella tillfredsställelsen än av «goset». Kärlekskänslor som varar över tid (kärleksvi-et) förväntas överbygga diskrepansen mellan killarnas sexuella självcentrering och förhoppningen om ömsesidig sexuell samvaro. Det vill säga att kärleksvi-et förväntas föra med sig att killars självcenterade sexuella beteende förändras till ett sexuellt ömsesidigt beteende: killar förväntas bry sig om tjejernas önskan om «gos» och sexuella behov. Sexuell ömsesidighet förväntas nås via kärlekskänslor. Kärleksbaserad tvåsamhet framstår som lösningen på sexuell «egotrippade» killar. Alltså, lösningen på diskrepansen mellan förhoppningen om ömsesidig heterosexuell samvaro och sexuell självcenterade killar blir *kärleksvi-et*.

Korrespondens mellan känsla och handling – en könad ordning

Analytiskt kan man säga att informanterna vill ha en korrespondens mellan känsla (kärlek) och handling (sexuell praktik) för att heterosexuell samvaro ska bli aktuell, men också meningsfull att genomföra. Finns inte den korrespondensen förefaller tjejerna vara restriktiva till sexuell samvaro med killar. Informanternas implicita resonemang om kärlekskänslornas betydelse tolkar jag som att de förväntar sig att korrespondensen mellan känsla och handling ska betyda att diskrepansen mellan förhoppningen om sexuell ömsesidighet och sexuell självcenterade killar försvinner. Korrespondensen mellan känsla och handling tolkar informanterna som en avgörande komponent för om killarna kommer att bry sig om tjejernas sexuella behov eller inte.

Underförstått: informanterna räknar inte med att sexuell samvaro med killar *utanför* kärleksvi-ets ramar blir en ömsesidig praktik.

Catarina lyfter fram en annan aspekt som kan begripliggöra informanternas krav på korrespondens mellan «kär» och lust till sexuell samvaro:

Lena: Om du blir attraherad av en kille på en fest – skulle du kunna hängla lite med honom då fastän du inte känner honom så väl?

Catarina: Jag tror inte, bara för att man ser en snygg kille och man får kontakt – kom så går vi hem och knullar. Jag tror inte att det funkar på det viset. Det måste finnas känslor med. Då är det ju inga känslor.

Lena: Det måste finnas något mer med. Vad är det då?

Catarina: Vad ska man säga. Ett one night stand, det är liksom överhuvudtaget inga känslor med, utan bara att få ut någonting av det. Och det är ju många tjejer, typ, som säger – han var så fin, jag skulle inte ha gjort det (haft samlag). Hon vill ha honom tillbaka, om man säger så, efter one night standet.

Catarinas resonemang tolkar jag som uttryck för att informanternas önskan om överensstämmelse mellan känsla och handling är komplex. Det handlar inte bara om att hantera sexuellt självcentrerade killar. Catarina berättar om att tjejer som har sexuellt umgänge första kvällen riskerar att bli uppfattade som «förbrukade» (slampiga): ingen man blir tillsammans med. Att bli förälskad som tjej efter ett «one night stand» verkar betyda att man har börjat i fel ända om man vill bli någons flickvän. Kärlekskänslor förväntas etableras innan sexuell samvaro blir aktuell.

Om jag återknyter till Catarinas och Margaretas utsagor om att killar kan vara sexuellt «egotrippade» så utgår de *inte*

från att killar alltid förutsätter att känsla (kärlek) och handling (sexuell praktik) ska korrespondera: de kan välja att ha tillfälliga sexuella förbindelser (handla) utan att känna kärlek (känsla). Sociologen Stina Jeffner har intervjuat 16 femtonåriga killar och tjejer om deras förståelse av sexualitet och våldtäkt (Jeffner 1997a). I den analysen blir det tydligt att de manliga informanterna har ett annat handlingsutrymme än de kvinnliga informanterna när det gäller heterosexuell samvaro (ibid:128f). Precis som de kvinnliga informanterna anser de intervjuade killarna att korrespondens mellan kärlekskänslor och sexuell praktik betyder «bra sex» (ibid). Men killarna kan ha sexuella förbindelser utan att vara «kära», utan att någon har åsikter om det: så kallat icke känslobaserat fysiskt «sex» (ibid:129). Om de kvinnliga informanterna väljer icke känslobaserat fysiskt «sex» riskerar de negativ ryktesspridning: tillfälliga sexuella förbindelser framstår inte som någon riskfri valmöjlighet för tjejerna. De kvinnliga informanternas möjligheter att praktisera riskfritt «sex» är begränsat till kärleksvi-et som bygger på en överensstämmelse mellan känsla och handling. Så tjejerna som jag samtalat med, deras krav på korrespondens mellan känsla och handling, kan utifrån Jeffners analys tolkas som ett uttryck för en könad ordning: om informanterna inte vill ta några risker har de i första hand möjlighet att utöva sexuell aktivitet inom kärleksvi-ets ramar, där korrespondens mellan känsla och handling förväntas råda. Det som dock kan komplicera tolkningen av killars sexuella initiativ är hur tjejerna ska veta vad killarna *innerst inne* vill («knulla» eller bli «tillsammans») när kravet på korrespondens mellan känsla och handling kan tolkas som mer flexibelt för killar.

För att förstå informanternas krav på korrespondens när det gäller att hantera heterosexuell samvaro tar jag i följande två avsnitten hjälp av de diskursiva san-

ningarna om dels den splittrade kvinnligheten, dels kärlek som en god, förändrande och pålitlig kraft som tolkningsredskap.

Korrespondens mellan känsla och handling – en strategi

Så här uttryckte sig informanterna i ett av gruppamtalen om förhållandet mellan att vara «kär» och vilja ha sex:¹⁴

Lena: Om man skulle vilja ha sex med någon hänger det ihop med att man är kär?

T-1: Nej.

T-2: Jo, det gör det...skratt.

T-1: Nej, inte alltid.

Lena: Det tycker du?

T-2: Jo men, det gör det väl. Är man kär i någon är det väl ganska naturligt.

K-1: Men om du vänder på det. Man behöver ju inte vara kär i någon för att ha sex med den, eller hur.

T-2: Jo, det är ju slampigt.

T-3: Ja, just det. Det är ju slampigt annars.

Lena: Är det slampigt annars?

T-1: En tjej kan ju vilja ha sex ändå.

T-2: Jo, det lär man ju kunna vilja.

Lena: Menar ni alltså, ifall en tjej vill ha sex utan att vilja ha killen i fråga blir hon slampig?

T-2: Hon blir betraktad som slampa.

T-3: Man blir det.

T-1: Men det är sant.

Lena: Man blir det. Men killar då?

T-2: Nej, killar kan göra hur som helst alltså.

T-3: För det är liksom, om en tjej gjort något sånt får man alltid höra det. Men om en kille gör det då snackas det ingenting.

T-1: Då kan han däremot skryta om det – jag tog henne för en natt.¹⁵

«kär», dels att sexuell samvaro inte behöver ha med kärlekskänslor att göra, «sex» kan man vilja ha ändå.¹⁶ Som samtalet förlöper skapas en bild av att det råder andra gränser för hur tjejer kan agera sexuellt jämfört med killar.

Med hjälp av tolkningsgreppet «den kulturellt splittrade kvinnligheten» kan resonemanget om de könade gränserna vad gäller sexuell beteende bli begripbart. Enligt teologen Anna Lydia Svalastog bör begreppet «splittrad kvinnlighet», på en kulturell föreställningsnivå, förstås som att kvinnor inte kan vara både hora och madonna samtidigt (Svalastog 1998:67; jfr Lundgren 2001).¹⁷ Antingen tolkas kvinnor som sexuella och icke-reproduktiva (horor) eller som asexuella och reproduktiva (madonnor) (Svalastog 1998:67). Låt mig relatera den splittrade kvinnligheten till Catarinas utsaga om tjejer som ångrade att de hade sexuell umgänge vid första träffen: utsagan kan tolkas som att tjejer vet att det beteendet inte leder till någon relation. Alltså: ingen tvåsamhet över tid. I ljuset av den splittrade kvinnligheten tolkar jag Catarinas uttalande som att killar hellre blir tillsammans med tjejer som «håller på sig» (madonnaideal).¹⁸

Jag förstår den kulturellt splittrade kvinnligheten som en diskursiv sanning, som har betydelse för hur de intervjuade tjejerna hanterar sexuell samvaro med killar. Om informanterna är sexuell aktiva inom kärleksvi-ets ramar förefaller risken för negativ ryktesspridning minska (se även Jeffner 1997a). Informanternas sammanflätning av känsla (kärlek) och handling (sexuell praktik) tolkar jag som en strategi för att undvika att hamna i horakategorin. Vad gäller madonnakategorin tolkar jag informanternas resonemang som att de förhåller sig till en annan kvinnlighetskategori än madonnan, nämligen till «torrisen» som kan förstås i linje med den kategori som Svalastog definierar som manliggjord kvinnlighet (varken sexuell eller reproduktivt

Det som kommer till uttryck i gruppamtalen är dels att sexuell samvaro framstår som en «naturlig» konsekvens om man är

tillgänglig) (Svalastog 1998:68; jfr Lundgren 2001). Splittringen mellan horan och madonnan handlar om en distinktion mellan negativ och positiv kvinnlighet. Utifrån informanternas sätt att hantera splittringen mellan hora-/slampa och torrisen framstår bägge dessa kategorier som negativa kvinnlighetsdefinitioner. Informanternas försök till att varken bli uppfattade som hora eller torris kan sägas konstruera en ny positiv kvinnlighetskategori, nämligen «lagomtjejen». Informanterna försöker att passera som lagom sexuellt aktiva (inte för tillgängliga, men inte heller sexuellt otillgängliga) (Berg 1999; Jeffner 1997a). Negativ och positiv kvinnlighet, som kommer till uttryck genom dikotomin hora/torris respektive lagom, kan förstås som en sorteringsprincip som de intervjuade tjejerna förhåller sig till när det gäller heterosexuell samvaro. Att som tjej bli sorterad i hora- eller torriskategorin kan betyda att man uppfattas som «förbrukad» eller ointressant: ingen man «blir ihop» med.

Korrespondensen mellan kärlek (känsla) och sexuell praktik (handling) kan vidare tolkas i ljuset av den moderna distinktionen mellan inre och yttre, där inre kopplas samman med känslor och yttre kopplas samman med uppvisade handlingar (Lundgren 2001:126; Sennett 1978). Det moderna individprojektet handlar om att de inre känslorna ska komma till uttryck i handling. Målet är att människan ska bli «hel» i betydelsen att det inre harmonerar med det uppvisade beteendet (Sennett 1978:11). Distinktionen mellan yttre/inre möjliggör dock att man kan skilja på intention/känsla från handling/beteende (Lundgren 2001:126). Dessutom påpekar Sennett att de inre bakomliggande känslorna antas vara autentiska och äkta, medan uppvisade handlingar och beteenden tolkas som fasader där de innersta känslorna kan döljas. Informanternas krav på korrespondens mellan kärlek och sexuell praktik kan i ljuset av distinktionen mellan

inre/yttre tolkas som att om de «känner» sig autentiskt «kära» innerst inne så blir sexuell praktik dess självklara handlingsmässiga uttryck: i det närmaste ett «naturligt» handlingssätt att ge uttryck för sina inre kärlekskänslor. I samspelet med killar kan det vara svårt att få insikt om kärlekskänslornas autenticitet eftersom det inte är självklart att handling och känsla korresponderar. I ljuset av den splittrade kvinnligheten är det möjligt att förstå sammanflätningen mellan kärlek och sexuell praktik i könade termer. Kulturellt sett tolkas kvinnors och flickors handlingar som signaler på vad de innerst inne känner och vill.¹⁹ Exempelvis betraktas tjejer som har flera sexuella förbindelser utanför kärleksvi-ets ramar lätt som slampiga, och i ljuset av distinktionen mellan inre/yttre tolkas tjejers «slampiga» beteende som uttryck för vem de «är» innerst inne: «slampor» (Svalastog 1998:67, se även citatet ovan). *Det tjejer och även kvinnor gör säger något om vem de «är»*. Om en kille, däremot, har flera olika sexuella förbindelser förväntas inte det säga något om hans inre. Hans inre känslor behöver inte komma till uttryck i handling. Ett tydligt exempel på detta är att killar som våldtar inte automatiskt uppfattas som våldtäktsmän om de anses vara fina och omtänksamma killar *innerst inne* (se Jeffner 1997b:93). När andra ska tolka killars beteende förefaller deras påstådda *inre* intentioner vara av större betydelse för tolkningen än deras yttre handlingar (jfr Ziehe 1993:156).

Förutom att korrespondensen mellan känsla och handling förväntas fungera som en strategi att undvika negativ ryktesspridning, så blir korrespondensen också strategiskt viktig när den sätts i relation till hur en tjejs beteende kan tolkas: beteendet säger något om vem hon innerst inne «är». Att då endast vara sexuellt aktiv inom kärleksvi-ets ramar betyder att man innerst inne «är» lagom: en relationstjej. Avslutningsvis vill jag

återknyta till den tidigare diskussionen om korrespondensens omvandlande betydelse: det vill säga att pojkvänners sexuellt självcenterade beteende förväntas förändras till sexuellt ömsesidigt beteende. Pojkvännerna blir lika lyhörda för och intresserade av att tillfredsställa flickvännernas sexuella behov som sina egna. Kärleksvi-et, som betyder korrespondens mellan känsla och handling, framställs som en förändrande kraft. En kraft som förväntas förändra framför allt killars sexuella beteende, men också tjejernas beteende förväntas bli förändrat: de förväntas bli mer explicita med sina sexuella behov.

Korrespondens mellan känsla och handling i ljuset av diskursiva sanningar om kärlek

Ytterligare ett sätt att förstå informanternas förväntningar på korrespondensen mellan kärlek och sexuell praktik är att analysera deras resonemang i ljuset av diskursiva sanningar om kärlek.

Diskursiva sanningar som att kärleksvi-et dels fyller den sexuella samvaron med mening, dels har en sammansmältande funktion: två blir ett, förstår jag som tungt förankrade sanningar inom västerländsk och svensk kontext.²⁰ Sexuell samvaro anses vara ett, i det närmaste, «naturligt» sätt att iscensätta kärlekkänslorna för den andre (Person 1991; jfr Fromm 1987; Simmel 1981). Sociologen Robert Solomon menar att kärlek inte handlar om sex, men att kärleken är «beroende av sex, får sin näring ur den sexuella känslan och använder den som sitt medium, sitt språk och ofta sitt primära innehåll» (Solomon 1992:35). Sociologen Georg Simmel hävdar att «sinnlig njutning som självändamål» inte har med kärlek att göra (Simmel 1981:175). Att enbart vilja få sin lust tillfredsställd är att endast uppnå ett «solip-

sistiskt mål» (ibid:175). Enligt Simmel är det motsatsen till att visa kärlek för den man tycker om:

«[...] och denna motsats ligger inte bara i att den föregivet älskande människan förbrukas som ett medel, utan också i att ändamålsenlighetens kategori inkräktar på kärlekens område» (ibid). Psykologen Ethel S. Person hävdar att sexualitet kan vara något mer än sexuell lust och tillfredsställelse:

Sexualiteten handlar inte bara om lust, utan uttrycker sammansmältningens transcenderande mål. Genom lusten att smälta samman blir de älskande mer medvetna om sina kroppar. Varje älskande lever i sin kropp och är tacksam över detta, för det är det instrument med vars hjälp han kan ge uttryck för sin lust till förening. [...] Kroppen är både metafor och ett instrument för längtan efter att smälta samman. Kroppen har blivit själens instrument. Sexualitet som genomsyras av kärlek resulterar i förhöjd sexualitet. (Person 1991:72)

Som Person resonerar blir sexuell samvaro, i det närmaste, en helig rit för att visa sin kärlek. Att hålla isär kärlek och sexualitet blir därmed inte intressant, utan kärleken anses omvandla sexualiteten till något mer meningsfullt och autentiskt (ibid; jfr Simmel 1981; Helmius 1990).²¹ I ljuset av diskursiva sanningar, som att kärlek gör sexuell aktivitet «meningsfull», framstår de intervjuade tjejernas självklara sammanflätning av kärlekkänslor och sexuell aktivitet som ett uttryck för att denna sanning har betydelse för hur de förhåller sig till sexuell samvaro med killar. I ljuset av denna sanning blir det begripligt att de inte uppfattar sexuell samvaro utanför kärleksvi-et som meningsfullt eller eftersträvänsvärt.

I informanternas explicita utsagor om heterosexuell samvaro kan jag ana resonemang om implicita kärlekkänslor som

per definition förstås som något gott och pålitligt. Som jag tolkar «det som sägs mellan raderna» så förväntas risken att killar enbart fokuserar på sina egna sexuella behov (sexuellt självcenterade killar) minska om autentiska kärlekskänslor råder: sexuell ömsesidighet och omsorg för varandra förväntas bli den enda självklara praktiken. Tjejerna verkar utgå ifrån att man inte kan eller ska utnyttja någon som man hyser kärlekskänslor för. Om informanterna känner sig «kära» samt om känslorna upplevs som besvarade så följer de kärlekskänslorna och heterosexuell aktivitet blir efterlängtat och aktualiseras. Min tolkning är att informanterna förhåller sig till de upplevda ömsesidiga kärlekskänslorna som «sanna» och tillförlitliga signaler på informanternas, men också på killarnas inre intentioner. Att tjejerna tolkar känslor som autentiska blir också begripligt i ljuset av distinktionen mellan inre känslor och uppvisad handling. Pedagog Thomas Ziehe menar att intimisering av parrelationer har gått så långt i dagens västerländska samhällen att handlingar inte tillskrivs samma värde som de påstådda inre känslorna (Ziehe 1993: 156f). Ziehe uttrycker det som att fokuseringen på och samtalen om de inre känslornas sannhet har blivit en självklarhet för många. Detta har blivit så normaliserat att de inre känslorna rent av tolkas och upplevs som mer autentiska än det som personer visar i handling (ibid:156). I sociologen Stina Jeffners intervjuer med 15-åriga tjejer och killar kom det till uttryck att de inre känslorna tolkades som mer «sanna» och tillförlitliga än uppvisade handlingar (Jeffner 1997b:92). Detta kom explicit till uttryck i intervjuerna med tjejerna om pojkvänner. När ett par är bland kompisar kräver inte tjejerna av pojkvännerna att överensstämmelse mellan känsla och handling ska komma till uttryck, där kan pojkvännen visa sig tuff om han är fin när de är själva. Att pojkvännen är fin och «gosig» i den privata

sfären tolkas som en intäkt på att han är fin egentligen, det uppvisade beteendet tolkas som en fasad (Jeffner 1997b:93).

I ljuset av den moderna distinktionen mellan inre autentiska känslor och yttre fasad kan tilliten till uttryck som «det här känns rätt» bli begripligt. Eftersom känslan «det här går nog» och «det här känns rätt» tolkas som indikationer på autentiska inre kärlekskänslor så blir det förståligt att informanterna följer den och sexuell samvaro aktualiseras. Den «rätta» känslan förväntas nämligen betyda att risken att bli utnyttjad av sexuellt självcenterade killar minskar. Jag förstår distinktionen autentiskt inre / uppvisad fasad som en diskursiv sanning som har betydelse för de intervjuade tjejernas sätt att tolkningsmässigt komma till rätta med sexuell samvaro med killar. Informanterna förhåller sig till de autentiska känslorna som att de säger något om vad informanterna och även killarna vill: sexuell samvaro känns «rätt» om man känner «sann» kärlek. Informanternas fokusering på hur det «känns» (kärlek) kan betyda att uppvisade handlingar (sexuell praktik) tolkas av tjejerna som mindre viktiga för hur de upplever och tolkar kärleksvi-ets praktik.

Förståelsen av kärlekskänslor som en pålitlig och autentisk kraft delar de intervjuade tjejerna med andra ungdomar. Den norska pedagogen Monica Rudberg har intervjuat ungdomar om tvåsamhet och kärlek. Dessa ungdomar ser på kärlek som «en konfliktfri zon» (Rudberg 1997:145, 185; jfr Jeffner 1997a). Rudberg hävdar att de intervjuade ungdomarnas förståelse av kärlek kan tolkas i ljuset av Anthony Giddens' konstruktion av kärlek som «sammanflödande»: ²² «de rene relasjoner, hvor man skal velge hverandre fritt og uten å skjele til andre motiver enn kjærligheten» (Rudberg 1997:184). Om relationen inte bygger på «ren» kärlek framstår det som legitimt att bryta relationen till förmån för sökandet efter den «rena» relationen byggd av

autentisk kärlek (ibid; jfr Helmius 1990:95).

Enligt min tolkning av de intervjuade tjejernas implicita förståelse av kärlek förhåller de sig till diskursiva sanningar som att: Kärleksvi-et omvandlar sexuell samvaro till en självklar och efterlängtd praktik. Kärlek är en pålitlig kraft som är autentisk i sina uttryck. I ljuset av dessa sanningar tolkar jag informanternas tillit till att korrespondensen mellan «kär» och sexuell praktik (kärleksvi-et) omvandlar singel-killars sexuellt självcentrerade beteende till sexuell ömsesidighet som begriplig. «Sanningen» om kärleken, som ständigt förmedlas via exemplvis media (såpoppor, spelfilmer, skönlitteratur, veckotidningar), är att kärlek och sexualitet ger varandra kraft och mening: sexuell samvaro blir som mest «sann» och meningsfull tillsammans med den man älskar. Men att förstå kärleksvi-et som den sexuella samvarons «sanna» och enda sammanhang fungerar också som en strategi att passera som lagom och därmed minimeras risken för negativ ryktes-spridning. Informanterna förhåller sig till korrespondensen mellan den goda, förändrande och pålitliga kärleken och sexuell praktik som det självklara förhållningssättet att tolkningsmässigt komma till rätta med sexuell samvaro med killar.

Kärleken – en helig ko?

Om en kärleksrelation inte upplevs som respektfull och ömsint eller det «känns inte rätt» anses det vara legitima skäl till att bryta med sin partner för att hitta den «rätta» att uppleva den «sanna» kärleken med (jfr Helmius 1990; Bosseldahl 1995). Denna diskursiva sanning är tungt förankrad inom svensk men också västerländsk kontext.²³ Enligt sociologen Gise-la Helmius fortsätter «människor [...] att intala sig att nästa gång blir det annorlunda: nästa gång uppenbarar sig den rätta kärleken – den stora kärleken som enligt

samhällets allmänt rådande föreställningar, skall innebära självförverkligandets fullbordan» (Helmius 1990:95; jfr Bosseldahl 1995).

Informanternas, men också andras, förväntningar på kärleken som en god, förändrande och pålitlig kraft lever vidare trots alla misslyckade kärleksförhållanden. Informanterna antar att kärlekskänslor omvandlar parternas sexuella beteende: killars självcentrerade sexuella beteende omvandlas till ömsesidig sexuell praktik, medan tjejers sexuella beteende omvandlas till tydligt uttalat intresse av sexuell tillfredsställelse. Om den sexuella praktiken *inte* blir ömsesidig och jämställd tolkas det som ett uttryck för *brist* på kärlekskänslor. Den bristande korrespondensen mellan kärlekskänslor och sexuell praktik kan då tolkas som att kärleken inte har vuxit sig tillräckligt stark. Kan informanternas positiva förväntningar på kärlek handla om en strävan mot en bättre tvåsamhetspraktik eller handlar det om att de påstått goda kärlekskänslorna kan fungera som ett tolkningsraster genom vilket de tolkar killars sexuella beteende?

Ett sätt att förstå att tron på den goda kärleken inte utmanas är att analysera den i relation till diskurser om jämställdhet (jfr Svalastog 1998; Holmberg 1993). Diskursiva sanningar om jämställdhet handlar bland annat om att kvinnor/tjejer och män/killar bör vara lika mycket värda. Tjejer anses exempelvis ha rätt att säga nej och/eller ja till heterosexuell samvaro när de så önskar. Det ständiga talet om att jämställdhet är det minsta tjejer och kvinnor kan kräva i kärleksförhållanden med killar och män kan förstärkas av diskursiva sanningar som hävdar att «riktig» kärlek handlar om sexuell ömsesidighet, omsorg och respekt (jfr Giddens 1995; Solomon 1992). I ljuset av dessa sanningar kan informanternas tillit till den goda, förändrande och pålitliga kärleken tolkas som en potential som kan möjliggöra att tjejerna bryter med killar

(Foto: Mimsy Møller, Samfoto)

som det inte «känns rätt» med. Kärleksvi-et som en förväntad ömsesidig sexuell praktik kan förstås som en potential till förändring mot att tjejerna sätter sig själva i första rummet och bryter med killar som *inte* visar sexuell omsorg, ömsesidighet och respekt. Kamilla blev arg på killen som inte lyssnade på hennes nej och slog därför till honom. Margareta blev också arg och fick använda sin kropp för att få killen att sluta. Deras utsagor stämmer inte med deras uttalanden om förhoppningen om sexuell ömsesidighet.²⁴ Kan deras sätt att hantera situationen tolkas som ett uttryck för att förhoppningen om att kärleken är en god, förändrande och pålitlig kraft fungerar som en potential till förändring av den sexuellt självcentrerade praktiken mot en mer sexuell ömsesidig praktik?

I ljuset av informanternas resonemang som både inbegriper förhoppningen om sexuell ömsesidighet och utsagor om sexuellt självcentrerade killar är det möjligt att ställa motsatt fråga. Kan inte för-

ståelsen av kärleken som en god, förändrande och pålitlig kraft lika gärna tolkas på motsatt sätt: killars fokusering på egna sexuella behov kan fortsätta, men omtolkas och ges andra namn? Råder det korrespondens mellan kärlekskänslor och sexuell aktivitet förväntas praktiken komma till uttryck på ett bestämt sätt: ömsesidigt. «Det ligger liksom i korten». Jag vill här återknyta till Catarinas uttalande om sin pojkväns reaktion på hennes nekande till sexuell samvaro. Utifrån Catarinas resonemang om pojkvännens, inte «förbannade» men dock, sura bemötande kan pojkvännens reaktion tolkas som att han har fokus på sina egna sexuella behov av tillfredsställelse (se avsnittet «Det förhandlingsbara nej»). Ett sätt att tolka Catarinas utsaga är att pojkvännen förväntar sig att hon är sexuellt tillgänglig när han vill ha sex.²⁵ Detta går stick i stäv med hennes förhoppning om att kärlekskänslor omvandlar sexuellt självcentrerade killar till sexuellt lyhörda och omsorgsfulla part-

ners. Catarina blir dock inte direkt förvånad över pojkvännens något sura bemötande. Hon visar snarare en viss förståelse för pojkvännens reaktion. Enligt henne har han själv sagt att surheten handlade om att han «ville ju bara»: upphetsningen tog överhanden.

Det är möjligt att tolka Catarinas resonemang som att det faktum att man ingår i ett kärleksvi inte automatiskt betyder att pojkvännens sexuella beteende omvandlas till ett ömsesidigt sexuellt beteende där han blir lyhörd och visar förståelse för hennes ovilja till sexuell samvaro. Att Catarina inte tolkar pojkvännens bemötande som «egotrippat» kan hänga samman med förståelsen av kärlekens goda, förändrande och pålitliga kraft. Denna förståelse fungerar som ett raster genom vilket Catarina tolkar pojkvännens beteende.

Catarinas förhållningssätt kan tolkas vidare i ljuset av Hanne Haavinds resonemang om betydelsen av det ständigt pågående diskursiva samtalet om jämställdhet för kvinnors tolkningar och upplevelser av interaktion med män (Haavind 1985). En konsekvens av det ständiga pågående diskursiva samtalet är att mäns överordning över kvinnor «har bytt namn och blivit osynlig. Nu heter den kärlek, val, enighet, lojalitet, nödvändighet, trivsel, logik osv» (ibid:21). Hennes tolkning är att parprojektet handlar om att få mäns dominans över kvinnor att framstå som något annat: som mäns och kvinnors personliga förhållande till varandra (ibid). Catarinas förståelse för pojkvännens något sura bemötande kan i ljuset av Haavinds resonemang tolkas som ett sätt att få relationen att framstå som ett kärleksfullt och ömsesidigt «vi», trots att pojkvännen vill bli sexuellt tillfredsställd tillsammans med henne fastän hon inte vill. Pojkvännens surhet tolkar Catarina inte i relation till kärleksvi-ets praktik utan separerar den från kärleken och förstår surheten framför allt i relation till pojkvännens otillfredsställda sexuella lust.

För att begripliggöra Catarinas förståelse för pojkvännens uttalande «jag ville ju bara» använder jag diskursiva sanningar om heterosexualitet som tolkningsredskap, mer precist: den diskursiva sanningen om sexuell upphetsning som en process styrd av kroppsliga reaktioner och signaler som är relativt svårpåverkad (jfr Freud 1998; Ellis 1934).²⁶ Sätter jag denna diskursiva sanning i relation till Catarinas förståelse för pojkvännen så tolkar hon hans beteende som uttryck för att hans kropps sexuella signaler och reaktioner tagit över kommandot. Pojkvännens bemötande kopplas till svårpåverkad sexualdrift, inte till brist på jämställdhet eller brist på kärlekskänslor. I denna situation förhåller Catarina sig till den diskursiva sanningen som handlar om sexualitet som kroppsligt styrt, för att tolkningsmässigt komma till rätta med pojkvännens bemötande. Den diskursiva sanningen om att kärleken är en god, förändrande och pålitlig kraft blir på detta sätt inte utmanad eller hotad.

Att de intervjuade tjejerna tror och förlitar sig på kärleken som en god, förändrande och pålitlig kraft, trots utsagor om att de har interagerat med killar som betett sig sexuellt självcentrerat, kan tolkas som både en utmaning av och en anpassning till heterosexuell praktik, där tjejer förväntas förhålla sig till balansakten mellan att varken bli slampan eller torrisen utan lagom sexuellt aktiv. Utmaningen handlar om att flickvänner kan börja kräva att deras lust till sexuell tillfredsställelse tillskrivs samma betydelse som pojkvänners. Utanför kärleksvi-ets ramar framstår det som svårare att kräva och/eller räkna med sexuellt ömsesidig praktik. Det börjar kanske bli möjligt att tolka de intervjuade tjejernas förhoppningar om ett ömsesidigt, men också jämlikt, kärleksvi som ett uttryck för att diskursiva sanningar som att tjejers och killars tolkningar, upplevelser och handlingar är lika mycket värda, börjar få genomslag i tjejernas levda liv. Anpass-

ningen handlar om att informanterna tolkar och upplever den heterosexuella praktiken som ömsesidig för att den förväntas vara det inom ramen för kärleksvi-et: man utnyttjar inte den man älskar. Att de intervjuade tjejerna förstår kärleksvi-et som en typ av garanti för en sexuellt ömsesidig praktik kan försvåra för dem att koppla samman att utnyttjande kan förekomma i kärlekens namn.

Inte vilken tjej som helst som kan ingå i kärleksvi-et

De intervjuade tjejerna vill ha sex om det blir en *ömsesidig* heterosexuell praktik, vilket inte alltid framstår som en självklarhet. Vägen till ömsesidig sexuell praktik förväntas gå via kärlekskänslor som varar över tid: ett kärleksvi. Informanternas resonemang om betydelsen av att ingå i ett kärleksvi konstruerar en bild av killar som omvandlas från sexuellt självcentrerade «singel»-killar till sexuellt ömsesidigt orienterade pojkvänner. Dessa killar antas tillskriva tjejernas behov av «gos» och egen sexuell njutning samma betydelse som killarnas behov. Dessutom kan informanternas fokusering på korrespondensen mellan kärlek och sexuell praktik tolkas i ljuset av diskursiva sanningar som att kärlek är en god, förändrande och pålitlig kraft som gör sexuell praktik meningsfull att genomföra. Kärlek och sexualitet förväntas vara sammanfogade: då blir praktiken som «bäst».

Något som gör informanternas tillit till kärleksvi-et än mer komplicerat är att tolka det i ljuset av den splittrade kvinnligheten. Enligt min tolkning av informanternas konstruktion av kärleksvi-et kräver skapandet av ett vi en viss typ av kvinnlighet. För att bli någons flickvän kan inte informanterna ha rykte om sig att vara «slampig». Min tolkning är att kärleksvi-ets bildande förutsätter att tjejerna blir definierade i linje med positiv kvinn-

lighet: vilket i det här fallet handlar om att varken bli definierad som slampa eller torris utan att passera som lagom sexuellt aktiv (jfr Berg 1999). Trots alla offentliga samtal om jämställdhet där exempelvis tjejers rätt till sexuell njutning oavsett med vem, när eller hur diskuteras flitigt, förefaller en tjej som deltar i sexuella aktiviteter vid första träffen riskera att bli definierad som «förbrukad» (ingen relationstjej) av den manliga partnern (Berg 1999, 2002). När jag sätter den splittrade kvinnligheten i relation till informanternas konstruktion av kärleksvi-et blir det tydligt hur integrerade lagom-projektet och kärleksvi-projektet är i varandra. Kärleksvi-et, vars bildande verkar kräva en lagom-tjej, framstår fortfarande som det sammanhang som tillåter tjejer att ta sexuella initiativ och vara sexuellt pådrivande. Inom kärleksvi-ets ramar ökar chanserna för att få uppleva både «gos» och egen sexuell tillfredsställelse. Frågetecknet som dock kvarstår är om informanternas förhoppning om att *kärleken löser allt* kan betyda att tjejerna blir mer benägna att tolka sexuell samvaro med pojkvänner som en ömsesidig praktik: man utnyttjar inte någon i kärlekens namn.

Som de intervjuade tjejerna samtalar om heterosexuell sexuell samvaro blir det möjligt att säga att konstruktionen av det goda, förändrande och pålitliga kärleksvi-et fungerar som ett övergripande meningsskapande sammanhang som hjälper dem att tolkningsmässigt komma till rätta med upplevelser, tolkningar och handlingar som har med heterosexuell samvaro att göra (jfr Forsman 1987:443–445). De intervjuade tjejernas konstruktion av kärlek gör det begripligt varför de inte är så intresserade av tillfälliga sexuella förbindelser, varför de anser att killar kan bete sig «egotrippat» utanför kärleksvi-ets ramar och varför sexuell samvaro med pojkvännen upplevs som mer meningsfullt än «singel»-sex. Informanterna antar att kärleksvi-et dels ger

mening åt den sexuella praktiken och därmed blir den efterlängtdad, dels har en disciplinerande effekt på killars sexuella beteende så att den sexuella praktiken omvandlas från sexuell självcentrering till sexuell ömsesidighet och omsorg. Dessutom ger tjejernas berättelser indikationer på att vem som helst inte kan ingå i ett kärleksvi: endast tjejer som uppfattas som lagom göra sig besvär. Informanternas ointresse av tillfälliga sexuella förbindelser kan i ljuset av sammanflätningen av kärleksvi-projektet och lagom-projektet förstås som ett uttryck för att tillfälliga heterosexuella förbindelser inte upplevs och/eller tolkas som en riskfri valmöjlighet för dem.

Splittringen, mellan negativ (slampa/torris) och positiv (lagom) kvinnlighet, tolkar jag som inbyggd i informanternas förståelse av kärleksvi-et. Sett ur detta perspektiv finns det bara plats för lagom-tjejen inom kärleksvi-ets ramar. Konstruktionen av det goda kärleksvi-et inbegriper den kulturellt splittrade kvinnligheten. Att kärleksvi-ets bildande förutsätter positiv kvinnlighet, en lagom-tjej, kan framstå som en aning paradoxalt just med tanke på konstruktionen av kärleken som en god, förändrande och pålitlig kraft. Denna paradox säger något om att diskurser om kön, där exempelvis den splittrade kvinnligheten kan förstås som en diskursiv sanning, är starkt förankrade inom svensk kontext och har betydelse för hur de intervjuade tjejerna tolkningsmässigt kommer till rätta med sexuell samvaro med killar. Så för att förstå informanternas sätt att skapa mening kring heterosexuell samvaro tolkar jag konstruktionen av kärleksvi-et som en god, förändrande och pålitlig kraft, där positiv kvinnlighet är en förutsättning för dess bildande, som ett övergripande meningsskapande sammanhang.

Trots min analys, att kärleksvi- och lagom-projektet har en övergripande betydelse för de intervjuade tjejernas meningsskapande processer kring hetero-

sexuell samvaro, är det möjligt att fråga sig om kärleksvi-et *kan* fungera som ett sammanhang som gör talet om jämställdhet till praktik. Alltså, informanterna stannar *endast* kvar i kärleksrelationer där pojkvänner betar sig lyhört och praktiserar sexuell ömsesidighet: om inte «hejdå». Om inte tjejernas sexuella önskemål, «gos» och sexuell tillfredsställelse, hamnar högt på pojkvännens prioriteringslista så gör tjejerna «slut». Är det möjligt att förhoppningen om ett ömsesidigt kärleksvi kan få den betydelsen som sociologen Anthony Giddens lyfter fram i sin konstruktion av den «sammanflödande» kärleken: Att parterna endast är kvar i kärleksvi-et om bägge aktörerna upplever ett jämlikt känslomässigt utbyte. Det vill säga, att parterna är beredda att «avslöja behov och intressen och visa sårbarhet för den andra», men också att sexuell ömsesidig njutning är ett måste för att kärleksvi-et ska vara värt att ingå i (Giddens 1995:61).

Lena Berg
Fil. Dr i sociologi
Kriscentrum för kvinnor

Noter

1. Intervjumaterialet bygger på två kvalitativa gruppintervjuer med sex respektive sju deltagare som följdes upp av individuella samtal med de tjejer som ville delta, det blev sex individuella intervjuer. Tjejerna som jag intervjuat är alla svenskar och går i en grundskola i en förort till en mellanstor stad i Sverige. Eleverna, som jag blev tilldelad av skolans rektor, går i samma klass, vilket betyder att de inte är främlingar för varandra. Detta material ligger till grund för min licentiatavhandling «Lagom är bäst...» (1999) som sedemera ingår i min doktorsavhandling «Äkta kärlek. Heterosexuell samvaro speglar mot diskurser om kärlek, heterosexualitet och kropp». Syftet med två intervjuupplägg (grupp/individuell intervju) är att studera hur resonemang kring kön, sexualitet och pornografi kommer till uttryck i respektive intervjuform samt hur dessa resonemang förhåller sig till varandra. Fokus är som

- sagt på talprocesserna. Samtalen i gruppintervjuerna höll sig på en mer principiell nivå, dock förekom erfarenhetsbaserade resonemang, jämfört med de individuella intervjuerna där informanterna hade möjlighet att förhålla de principiella påståendena till sina levda liv. När det gäller samtalen om sexuell samvaro och dess koppling till kärleksvi-et har inte de olika intervjuuppläggen någon nämnvärd betydelse för vad de väljer att ge uttryck för. Informanterna ger uttryck för liknande förhållningssätt oavsett om de är i grupp eller enskilt: sexuell samvaro förstås som nära sammanflätad med kärleksvi-et. Syftet med mitt avhandlingsprojekt är att förstå de intervjuade tjejernas sätt att tolkningsmässigt komma till rätta med sexuell samvaro med killar. Så min analys ska inte läsas som att jag försöker säga något om hur det «är» att vara ung kvinna i Sverige.
2. Vid ett tillfälle citerar jag en gruppintervju med tre tjejer och tre killar.
 3. Försättningsvis i texten kommer jag använda uttrycket *hantera* som syftar på *tolkningsmässigt* hantering inte på faktiskt hantering.
 4. Jag använder Eva Lundgrens förståelse av diskurs: «[...] diskurs som underliggande 'mening' i olika offentliga samtal som också kan utkrystalliseres i avgränsade foreställningar och i mer eller mindre avgränsade sociala praktiser» (Lundgren 2001:42; jfr Nordberg 2000:165f). Diskurs är, enligt Lundgrens definition, nära knutet till meningsbegreppet som det förstås inom det hermeneutiska perspektivet (Lundgren 2001; Mellberg 2002). För att kunna skriva fram underliggande «mening» krävs förståelse. Enligt Lundgren nås förståelse «när en griper meningen i en meningsbärande störelse, som kroppsspråk och tonfall, utsagn och handlingar» (Lundgren 2001:27). Den meningsförståelse som jag vill skriva fram ur intervjumaterialet kommer inte explicit till uttryck utan har en mer implicit karaktär. För att förstå en utsagas underliggande mening, i det här fallet om heterosexuell samvaro, blir kontexten där utsagan äger rum (intervjusituationen) av betydelse för att kunna förstå informanternas sätt att skapa mening (ibid). Med kontext menar jag det sammanhang som kan ge mening åt en situation. Som jag förstår de underliggande meningsdimensionerna, alltså diskurserna, får de karaktären av sanningar – vilket jag kallar för diskursiva sanningar – så här «är» kärleken. En diskursiv sanning som exempelvis att *kärleken är god*, förstår jag som en meningsdimension som är så tungt förankrad att det blir i det närmaste en förutsättning för hur man tolkar, upplever och erfar det levda livets praktik.

5. Uttryck som «implicita» resonemang och «det som sägs mellan raderna» syftar på de underliggande meningarna som jag kan ana i informanternas resonemang. De implicita resonemangen menar jag har betydelse för hur de intervjuade tjejerna tolkningsmässigt kommer till rätta med heterosexuell samvaro. Fokuset på «det som sägs mellan raderna» ska inte tolkas som att jag är intresserad av att finna ut informanternas egentliga förhållningssätt eller att det finns en egentlig «sanning» att gräva fram utan jag tolkar «det som sägs mellan raderna» som uttryck för att informanternas förståelse formas i relation till en social och kulturell resonansbotten där olika diskursiva sanningar spelar en roll för hur informanterna skapar mening kring heterosexuell samvaro.
6. Om inget annat anges kommer citaten från de individuella intervjuerna och inte från gruppintervjuerna.
7. Jag frågar hur det kändes, vilket inbjuder till svar som har med känslomässig reaktion att göra. Om jag hade ställt frågan på ett annat sätt kanske jag hade fått andra svar som handlat om exempelvis mer kroppsliga aspekter. Kan mina val av frågor tolkas i ljuset av att jag i likhet med informanterna förhåller mig till kärlek som ett känsloprojekt som «känns»? Kan mina frågor tolkas i ljuset av intimitetsprocessen som Richard Sennett och Thomas Ziehe hävdar pågår inom västvärlden? Intimitetsprocessen handlar bland annat om den ökade fokuseringen på hur individer känslomässigt reagerar i olika situationer (jfr Sennett 1992; Ziehe 1993). Hur individer väljer att handla har börjat bli sekundärt: det primära har blivit att förstå hur det «känns» innerst inne. Valet att fråga hur det känns kan bli mer begripligt om det sätts in i en större intervjukontext. Jag noterade att informanterna använder uttryck som «detta känns bra, det känns som att...». Att använda ordet «känna» behöver inte betyda att man syftar på känslor, det kan även syfta på vad man tycker. Men oavsett det handlade valet av ordbruk om ett sätt att skapa ett gemensamt definitionsrum (Lundgren 1993:214ff). Förutom detta var syftet med ordvalet «känna» att få mer kunskap om hur de intervjuade tjejerna förhåller sig till känslor: hur pratar de om känslor i relation till heterosexuell praktik, vilken roll spelar förståelsen av känslor för hur de hanterar heterosexuell samvaro? Men så här i efterhand hade det varit lika intressant att öppna upp frågorna en aning för att se vilka resonemang om heterosexuell samvaro som hade kunnat utvecklas då.
8. I licentiatavhandlingen «Lagom är bäst.» diskuterar jag informanternas svårigheter att neka

- killar sexuell samvaro (Berg 1999:83–96). Enligt den analysen är det tjejerna som förväntas vara verbalt tydliga och konsekventa med sitt nekande. Om de inte är det kan killar tolka situationen som ett medgivande till samlag, om än ett otydligt medgivande (Berg 1999:83–98; jfr Jeffner 1997a:149–160).
9. För vidare diskussion om analysen att män/killar förväntar sig att kvinnor/tjejer är sexuellt tillgängliga läs bland annat Marianne Brantsæter «Om kjønnsnets logikk» i boken *Sex i arbeid(et)* red. Karin Wideberg från 1992, även i Berg 1999 och i Jeffner 1997 diskuteras killars förväntningar på att tjejer är sexuellt tillgängliga.
 10. Uttalandet «[m]in pojkvän tog min oskuld» skulle jag vilja kommentera ur två aspekter. Dels implicerar uttrycket «tog min oskuld» vem som förväntas vara aktiv respektive passiv: pojkvännen förväntas erövra och flickvännen förväntas erövrats. Dels förstår jag resonemanget om att «bli av med oskulden» som något tjejerna i mitt material förväntas hantera (jfr Berg 1999:95). Enligt tjejernas utsagor är det viktigt att «bli av med oskulden». Inom en svensk kontext går det nästan inte an att ha en kärleksrelation utan sexuell aktivitet som hångel, petting och samlag (jfr Helmius 1990; Jeffner 1997a; Frisell 1996). De intervjuade tjejerna har en svensk bakgrund. De förväntas hantera föreställningen att man som tjej ska «bli av med oskulden» så fort som möjligt. Att som tjej vara «oskuld» när man exempelvis gifter sig anses vara ett misslyckande. Det som dock komplicerar situationen är att sexuella förbindelser innan man ingår i ett stadigt kärleksförhållande inte bör ske hur som helst: det finns gränser för hur tjejer kan bete sig sexuellt (jfr Berg 1999; Jeffner 1997a). Jag återkommer till detta längre fram i analysen.
 11. Det finns en tanke bakom att jag använder uttrycket «det känns rätt». Jag vill nämligen förstå vad hon lägger i uttrycket att något «känns rätt».
 12. Anledningen till det hopklippta citatet är att Margareta återkom till frågan på flera ställen i intervjun.
 13. Louisas resonemang om «bra» heterosexuell samvaro inbegriper inte beskrivningar av explicita kroppsliga upplevelser, vilket kan tolkas som att hon tar kroppens delaktighet i den sexuella aktiviteten för givet. Eller så kan hennes svar tolkas som ett uttryck för att jag får de svar jag förtjänar: jag frågar ju om hur det känns. I och för sig är det möjligt att svara att sexuell praktik känns i kroppen, vilket hon gör i samtalen om pornografi. Syftet med frågan är att förstå vad det är som gör att något definie-
 - ras som en positiv upplevelse av sexuell samvaro och vice versa. Louisas fokusering på kärlekskänslor kan även tolkas som ett uttryck för vad vi brukar sätta ord på. Kroppsutsöndringar och kroppsliga signaler talas det tyst eller inte alls om, medan talet om hur det «känns» ständigt pågår (jfr Ziehe 1993). Kroppens frånvaro i Louisas resonemang kan vara ett uttryck för att det man inte har för vana att sätta ord på blir det svårare att prata om.
 14. I citatutdragen ur gruppintervjun använder jag inte namn utan har numererat tjejerna från T-1 till T-3. Tanken bakom detta är att sökarluset är inriktat på hur olika betydelser kring kön, sexualitet och pornografi växer fram under ett gruppsamtal, inte på vem som säger vad. Det deltar också tre killar, endast en av dem uttalar sig. Samtalet i blandgruppen präglades av de tre tjejerna. De tog definitionsrätten över samtalets olika teman (Berg 1999:42).
 15. I gruppsamtalet används uttrycket «jag tog henne för en natt», vilket påminner om uttrycket «pojkvännen tog min oskuld». Även uttrycket «jag tog henne...» implicerar hur den heterosexuella praktiken förväntas iscensättas: en förväntas vara mer aktiv än den andra. Det heterosexuella spelet framstår som per definition könat, killar erövrar tjejer.
 16. Är det en tillfällighet att den som säger: «[m]en om du vänder på det. Man behöver ju inte vara kär i någon för att ha sex med den, eller hur» är en kille? Detta kan jag endast undra över. Artikelns fokus är tjejernas förståelse av sexuell samvaro med killar.
 17. Begreppet *kulturell föreställningsnivå* använder jag för att illustrera att splittrad kvinnlighet (hora/madonna) som varandra uteslutande kategorier är ett tolkningsredskap som inte automatiskt säger något om hur det «är» i det levda livet. Det är ett redskap för att fånga komplexiteten i informanternas sätt att hantera heterosexuell samvaro.
 18. Svalastog påpekar att mäns beteende inte tolkas utifrån liknande uteslutande kategorier som hora/madonna dikotomin, de kan vara sexuella och icke-reproduktiva eller sexuella och reproduktiva utan att det tolkas som uttryck för motsatta manssensenser (Svalastog 1998:67). Män kan således förhålla sig, på en kulturell föreställningsnivå, till *en sammanhållen manlighet*, vilket betyder att män och även killar lättare kan skapa sig ett större handlingsutrymme – i det här fallet hur, när och med vem de har sexuella förbindelser.
 19. Lundgren & Kroon 1996; Lundgren 2001. För vidare läsning se Sennett 1992; Ziehe 1993.
 20. För vidare läsning se Solomon 1992; Person

- 1991; Forsman 1987; Fromm 1987; Simmel 1981.
21. Heterosexuell samvaro utanför kärleksvi-ets kontext framställs som en möjlig praktik, men tolkas som mindre legitim eller genuin. Sexuella förbindelser utanför vi-ets ramar tolkas ofta som tidsfördriv tills man hittat den «rätta» (jfr Giddens 1995; Solomon 1992). Enligt min analys av tjejernas resonemang om heterosexuell samvaro framstår detta dock som en könad möjlighet (jfr Jeffner 1997; Svalastog 1998). Tjejer som har tillfälliga sexuella förbindelser tills de hittar den «rätta» riskerar negativ ryktesspridning. Se ovanstående diskussion om korrespondensen mellan känsla och handling som strategi att hantera hora/madonna dikotomin.
 22. Giddens skriver: «Den sammanflödande kärleken förutsätter ett jämlikt känslomässigt utbyte. Ju mer ett enskilt kärleksförhållande, vilket som helst, uppfyller detta villkor, desto närmare kommer det den rena kärleksrelationens prototyp. Kärleken utvecklas i detta fall endast i den mån som intimiteten utvecklas, endast i den utsträckning som parterna är beredda att avslöja behov och intressen och visa sin sårbarhet för den andre [...] Den sammanflödande kärleken placerar för första gången ars erotica i centrum av den äktenskapliga relationen, och gör uppnåendet av *ömsesidig* sexuell njutning till en nyckelfaktor för huruvida förhållandet upprätthålls eller upplöses» (Giddens 1995: 61–62). Giddens' förståelse av kärleken som sammanflödande kan även bli begripligt i ljuset av *intimiseringsprocessen* för att använda Sennets begrepp (Sennett 1992; jfr Ziehe 1993).
 23. Solomon 1992; Giddens 1995; Forsman 1987. För vidare läsning se Helmius 1990; Bosseldahl 1995.
 24. Catarina är den informant som explicit berättar om sin pojkvän. I Margareta och Louisas utsagor blir det svårare att veta om de berättar om tillfälliga träffar eller pojkvänner. Kamilla berättar om en kille som hon träffar för en kväll.
 25. Begreppet «sexuellt tillgänglig» har myntats av sociologen Marianne Brantsäter. Hon utvecklade det begreppet i samband med hennes undersökning om lesbiska kvinnors arbets-situation, där informanterna berättar om manliga kollegor som förväntar sig att de är sexuellt tillgängliga, oavsett om de hade talat om för de manliga kollegorna att de är lesbiska eller inte. Deras sätt att hantera situationen var att visa de manliga kollegorna omsorgsmässig tillgänglighet för att arbetssituationen skulle bli draglig. Brantsäters tolkning är att om informan-

terna ville ha en draglig arbetssituation var det inte möjligt att vara helt otillgänglig, alltså varken sexuellt eller omsorgsmässigt tillgängliga för män (Brantsäter 1992:146–209). Brantsäter poängterar att de lesbiska kvinnornas erfarenheter av att män förväntar sig att de är tillgängliga inte är unika erfarenheter för lesbiska kvinnor utan kan förstås som kulturellt förankrade förväntningar på kvinnors beteende i stort (ibid).

26. Marianne Hester diskuterar driftsdiskursen kring sexualitet i boken *Lewd Women & Wicked Witches* (Hester 1992:83ff). Även Margret Jackson diskuterar i artikelen «'Facts of life' or the eroticization of women's oppression? Sexology and the social construction of heterosexuality» i antologin *The Cultural Construction of Sexuality* (Jackson 1987) sexologers förståelse av sexualitet som naturligt och driftstyrt.

Litteratur

- Berg, Lena 1999. *Lagom är bäst. Unga kvinnors berättelser om heterosexuell samvaro och pornografi*. Bilda förlag, Stockholm.
- Berg, Lena 2000 Det dubbeltydiga talet. Unga kvinnor samtalar om pornografi. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 20 (3).
- Berg, Lena 2002. *Äkta kärlek. Heterosexuell samvaro speglar mot diskurser om kärlek, heterosexuallitet och kropp*. Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet.
- Bosseldahl, Ingrid 1995. Skillnaden mellan ideal och praktik i förälskelsen. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 15 (4), 25–36.
- Brantsäter, Marianne 1992. Om kjønns logikk. I K. Wideberg (red.): *Sex i arbeid(et)*. Tidens Forlag, Oslo, 146–175.
- Brantsäter, Marianne 1995. Det seksuelle er politisk. I *Kjønn og samfunn i endring*. Norges forskningsråd, 274–297.
- Ellis, Havelock 1934. *Sexuell Psykologi: läran om normal och abnorm sexualitet*. Natur & Kultur, Stockholm.
- Forsman, Ingrid 1987. Kärlek som livsmening och kulturmönster. I U. Bergeryd (red.): *Den sociologiska fantasin*. Rabén & Sjögren, Stockholm, 434–456.
- Frisell, Ann 1996. *Kärlek utan sex går an...men inte sex utan kärlek. Om gymnasieflickors tankar kring kärlek och sexualitet*. Mångkulturellt Centrum, Stockholm.
- Fromm, Erich 1987. *Kärlekens konst*. Natur & Kultur – Fackpocket, Stockholm.
- Freud, Sigmund 1998. Tre avhandlingar om

- sexualteori. I *Samlade skrifter av Sigmund Freud. Sexualiteten V. Natur & Kultur*, Stockholm.
- Giddens, Anthony 1995. *Intimitetens Omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nya Doxa, Stockholm.
- Helmus, Gisela 1990. *Mogen för sex?* Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet.
- Hester, Marianne 1992. *Lewd Women and Wicked Witches. Study of the Dynamics of male Domination*. Routledge, London.
- Holmberg, Carin 1993. *Det kallas kärlek*. Anamma Förlag, Göteborg.
- Haavind, Hanne 1985. Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 21 (3), 17–27.
- Jackson, Margret 1987. «'Fact of life' or the eroticization of women's oppression? Sexology and the social construction of heterosexuality. I P. Caplan (red.): *The Cultural Construction of Sexuality*. Routledge, London, 52–81.
- Jeffner, Stina 1997a. *Liksom våldtäkt, typ. Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*. Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet.
- Jeffner, Stina 1997b. Män kan inte våldta? I *Könssorter(ing). Forskning om kön och makt. Festskrift till professor Eva Lundgren*. Working paper Series 1. Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet, 85–94.
- Lundgren, Eva 1993. *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lundgren, Eva 2001. *Ekte kvinne? Identitet på kryss og tvers*. Pax Forlag, Oslo.
- Lundgren, Eva og Ann Kroon 1996. Den öppna kroppen och det låsta könet. Den symboliska och dynamiska kroppen speglad mot psykiatrisk konstruktion av transsexualitet. *Sociologi i dag* 30 (4), 79–110.
- Mellberg, Nea 2002. *När det överkliga blir verklighet. Mödrarnas situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Boreå Förlaget, Umeå.
- Nordberg, Marie 2000. *Vem är Björn? Manlighetskonstruktioner och omförhandlingar av kön*. I Y. Hagström, L. Martinsson, M. Mörk og M. Petersson (red.): *Porträtt utan Ram. Kön och Sexualitet bortom strukturalismen*. Studentlitteratur, Lund, 165–190.
- Person, Ethel S. 1991. *Drömmen om kärlek och livsavgörande möten*. Bokförlaget Forum, Stockholm.
- Rudberg, Monica 1997. *Kjærlighetsartikler. Ungdom, kjønn og kjærlighet i forandring*. Tano Aschehoug, Oslo.
- Sennett, Richard 1978. *The Fall of Public Man. On the Social Psychology of Capitalism*. Vintage Books, New York.
- Sennett, Richard 1992. *Intimitetstyranniet*. Cappelen's upopulære skrifter. Cappelen's Forlag, Oslo.
- Simmel, Georg 1981. *Hur är samhället möjligt? och andra essäer*. Bokförlaget Korpen, Göteborg.
- Solomon, Robert 1992. *Kärlek i vår tid*. Natur & Kultur, Stockholm.
- Svalastog, Anna Lydia 1998. *Det var ikke meningen. Om konstruksjon av kjønn ved abortinnegrep, et feministteoretisk bidrag*. Teologiska Fakulteten, Uppsala Universitet.
- Ziehe, Thomas 1993. *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Brutus Östling förlag, Stockholm.

Aktør, subjekt og kropp – et epistemologisk tilbakeblikk

Av Elisabeth L'orange Fürst

Med utgangspunkt i et gammelt minne om et faglig engasjement utvikler jeg her et *resonnement* om hvorfor subjektet er et bedre begrep for kvinne- og kjønnsforskningen enn aktøren. Et sted mellom fenomenologi og poststrukturalisme finner jeg frem til et heterogent kroppssubjekt med rom for den andre og potensialer for en annen rasjonalitet.

Bakgrunnen for artikkelen er et forskerkurs¹ med tittelen «Kjønn, subjekt og aktør i feministisk teori og forskning». Jeg lot meg friste til å holde innlegg på kurset fordi denne tittelen nesten var som et «déjà vu»: følelsen av noe svært så kjent, som fremkalte et faglig tilbakeblikk og minner om en gammel interesse som kan leses som spor i min forskning. Det var koplingen mellom aktør og subjekt som vakte gjenkjennelsen og lysten til å skrive et innlegg, endelig faktisk, for dette hadde jeg hatt i tankene flere ganger tidligere. Jeg har vært opptatt av *subjektforståelser* i mange av mine arbeider (Fürst 1981, 1995). Aktørbegrepet har jeg først og fremst vært kritisk til. Koplingen mellom aktør og subjekt, og lysten til å skrive om disse begrepene, oppsto da jeg som nybakt magister på et seminar hørte

en av sosiologiens nestorer, Sverre Lysgaard, uttrykke sitt ønske om å utvikle en ny sosiologisk modell for «mennesket i sin omverden», og han foreslo å bruke aktørbegrepet om dette mennesket. Jeg husker min stille protest, og jeg tenkte – hvorfor velger han ikke heller subjektbegrepet! Jeg tenkte at resten av hans modell kunne likne en *fenomenologisk* tilnærming, og der er mennesket subjekt. Aktører derimot koplet jeg til strukturfunksjonalistiske og prosessanalytiske² teorier og modeller.

I min magistergradsavhandling hadde jeg nettopp tilbakevist aktørbegrepet brukt rent allment (Fürst 1981). Aktørbegrepet, hevdet jeg, inngikk i en allmenn teori om mennesket, mer eller mindre eksplisitt forstått som strategisk-rasjonell aktør som maksimerer sine egne interes-

ser. Dette var mest uttalt i prossessanalytisk og annen bytteteori.³ Denne teorien kan ikke benyttes allment, hevdet jeg, på bakgrunn av (ny)marxistisk og kritisk teori.⁴ Snarere bygger den på en bestemt type *rasjonalitet* som kjennetegner en bestemt type handling, system-kjennetegnende for kapitalistisk vareproduksjon. Bytte peker på kapitalismens fremming av bytteverdi på bekostning av bruksverdi.⁵ Slik gikk det an å ordlegge seg på den tiden, men ikke bare språket, verden har også forandret seg mye på tyve år, bl.a. i retning av en allmenngjøring av kapitalistisk økonomi eller markedslogikk, det vi i dag kaller globalisering, og Jürgen Habermas kaller kolonialisering av livsverden (Nørager 1987).

Jeg argumenterte også for, i et raskt tilbakeblikk, at den type rasjonalitet som bytteteorien postulerte som allmenn, ikke uten videre kunne tilskrives kvinners handlemåter og livssfærer (Füerst 1981). Kvinner var ikke på samme måte som menn inndratt i kapitalistisk virksomhet, de var i stor grad hjemmearbeidende eller yrkesaktive bare på deltid. Arbeid med hus og barn (også for yrkesaktive) var preget av en annen rasjonalitet. Her var jeg inspirert av Habermas-elever som Ulrike Prokop (1978). Habermas er, slik jeg leser ham, en av de som har arbeidet med teori om *motrasjonaliteter* i forhold til den teknisk-instrumentelle systemverden, kapitalistisk produksjon om en vil.⁶ Problemet han peker på er den mekanismen han sier kjennetegner kapitalismen, nemlig at den garanterer en permanent utvidelse av subsystemene for målrasjonell handling (Habermas 1974).

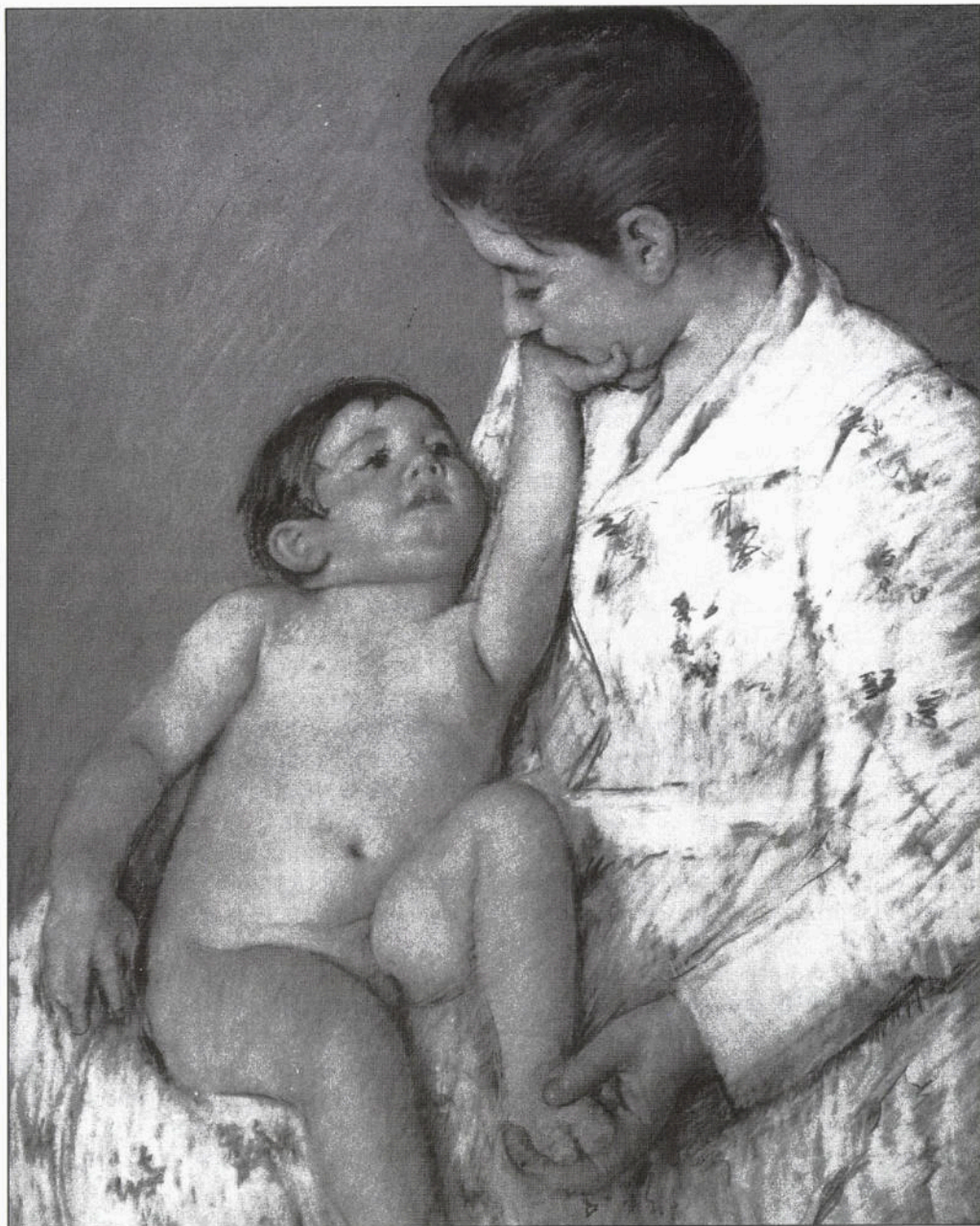
Det kan påstås at vi i dag knapt har øye for annet enn kapitalismekongruent virksomhet. Det kan skyldes øynene vi ser med, noe som henger sammen med begrepene vi tenker med, så vel som den kapitalistiske utviklingen per se. I løpet av 80-tallet ble det i økende grad klargjort at det foreligger et indre samspill her, mellom begrep og virkelighet, språk og

samfunn.⁷ Derfor blir begrepene vi bruker så viktige. Ikke minst har postmoderne teori⁸ påvist at språket er alt annet enn uskyldig. Derfor, vil jeg hevde, er diskusjonen om begreper viktige, enten det dreier seg om aktør eller subjekt eller andre begreper om «mennesket i sin omverden».

Fra aktør til subjekt – en fenomenologisk forståelse

Det var som allment begrep jeg var kritisk til aktørbegrepet. At det dekket noe som fantes empirisk var greit, men jeg etter spurte grenser for dets gyldighet. Tendensen til å benytte allmenne termer og teorier var stor for tyve år siden. Her har det postmoderne oppgjør med generalisering, universalisering, essensialisering og store fortellinger vært viktig.⁹ Men det var også tendenser til bruk av aktørbegrepet i kvinneforskningen jeg var kritisk til. Når jeg heller ville benytte subjektbegrepet, var det fordi subjektet inngikk i et helt annet teoretisk rammeverk, både med hensyn til menneskebilde og epistemologi. Det bar ikke på konnotasjoner til maksimering, ego-orientering, strategisk atferd, utbytting etc., noe jeg stadig vil hevde i mindre grad kjennetegner kvinners enn menns virksomhet og tenkemåte (Füerst 1995).

For meg knyttet subjektbegrepet an til *fenomenologisk* filosofi.¹⁰ Det innbar en positivismekritisk tilnærming,¹¹ og bar dermed på viktige vitenskapsteoretiske og epistemologiske fordeler sammenliknet med det empiristiske/rasjonalistiske aktørbegrepet. Subjektet var på grunnleggende måte bærer av subjektivitet og mening. Det var et erfarende, fortolkende jeg med opplevelse av verden innenfra. Det var ikke en agerende figur som ble styrt av bestemte påvirkninger eller stimuli, skiftevis forstått deterministisk, behavioristisk eller voluntaristisk. Det var et erkjennende jeg som var deltaker i

Mary Cassatt: *Baby's First Caress*. (Kilde: Jay Roubush: Mary Cassatt, Bonfini Press 1979.)

verden, og som relaterte seg til andre subjekter i en felles livsverden. Det fenomenologiske subjektet ble forstått relasjonelt og intersubjektivt og ikke som opposisjon til andre som objekter.¹²

En kan si at subjektet hos fenomenologens far, Edmund Husserl, overskrider

den tidligere filosofiens subjekt ved å være gjennomsyret av subjektivitet (Ingarden 1970). Det er subjektets erfaringer i sin livsverden som er grunnlag for all kunnskap. Tingene eksisterer ikke løsrevet i seg selv, som atskilte objekter, men bare slik de fremtrer for oss som

subjekter. Martin Heidegger ser det slik at mennesket er hos tingene, de er alltid allerede i verden (Slagstad 1976a). Dette peker på fenomenologiens anti-dualistiske oppfatning som retter seg mot det strenge skillet mellom subjekt og objekt i tidligere vestlig filosofi. Kunnskapen er historisk og kontekstuell, noe som også går imot forestillinger om noen form for universelt gitt rasjonalitet eller fornuft.

Selv ble jeg opptatt av fenomenologiens innsikter for å utvikle en forståelse av det jeg har kalt *morsarbeidets rasjonalitet*. Dette arbeidet jeg videre med i min doktorgradsavhandling (Fürst 1995). Fenomenologien fokuserer på den subjektive erfaring. I tillegg er Husserl opptatt av *den umiddelbare erfaring* (Ingarden 1970), noe jeg har funnet interessant nettopp i forbindelse med moderskap og morsarbeid. Det er den umiddelbare erfaring som i siste instans er grunnlag for vår viten, mener Husserl. Som eksempel på hva slags fenomener som kan erkjennes i den umiddelbare erfaringen, nevner han erfaringen av *det fremmedpsykiske*, det som foregår i et annet menneske som jeg omgås – den andre. Ifølge et positivistisk eller empiristisk syn gis det ingen umiddelbar tilgang til den andre. Bare gjennom analogiske slutninger kan jeg vite hva den andre tenker eller opplever. Ellers er jeg lukket om meg selv. Til dette spør Husserl om hvordan våre liv hadde sett ut om det faktisk hadde vært slik (ibid.). Uten en gjensidig forståelse hadde alt samkvem vært umulig, især følelsesmessige sådanne, så som kjærlighet.

Her mener jeg Husserl setter ord på den relasjonalitet og andreorientering som morsarbeidet eksemplifiserer. Ulrike Prokop (1978) snakker om relasjonen mellom mor og barn som et forhold som ikke etableres ved hjelp av formaliserte regler, men gjennom innlevelse, forståelse og kjærlighet. Hun snakker om en behovsorientert kommunikasjon, med hennes ord «en i den kvinnelige erfaringsmodus strukturelt anlagt mulighet

for og evne til ekspressiv, ikke-instrumentell adferd» (ibid.:67). Disse begrepene mener jeg kan forstås best i relasjon til Habermas og det jeg tidligere kalte hans formulering av motrasjonaliteter.

For Husserl inngår begrepet *å bli var* i forståelsen av det umiddelbare (Ingarden 1970). Fremtoningskarakteren av det som, når man blir det var, er sanselig gitt, er forskjellig fra karakteren av det som bare blir forestilt. Det forestilte har å gjøre med billedlig gjenskapning. Det å bli var innebærer derimot ting og subjekters kroppslige tilstedeværelse. Det vi blir var, ser, hører, berører og føler er der for oss i deres egenopptreden, altså som umiddelbar erfaring. Det finnes, ifølge fenomenologene, ingen «ren» persepsjon. Alle former for persepsjon modifierer hverandre gjensidig. Det skyldes at det hører en bevissthetsakt til enhver gitthet. Tingene eller objektet står i relasjon til subjektet. Menneskets bevissthet er med på å skape fenomenene. Denne forståelsen kan en si videreutvikles senere av poststrukturalistene, idet de vektlegger språket som skaper av virkelighet.

Disse fenomenologiske innsikter peker på hvorfor jeg argumenterte for subjektet som et godt alternativ til aktøren. Vi skal se at det fenomenologiske subjektet også er et godt alternativ til den tidligere filosofiens subjekt som innebærer en dualisme mellom kropp og sjel. Intet tilsier at aktøren har en kropp. Et spørsmål i tilknytning til min analyse av morsarbeidet var hvordan en slik figur kunne gi innsikt. Husserl, derimot, åpner for kroppen.

Subjektet og kroppens tvetydighet

Husserl er opptatt av *sansenes* betydning for erkjennelsen og for kunnskapen, heller enn fornuftens. Det gjør ham interessant når det gjelder en rasjonalitetsform tilknyttet morsarbeidet, men også for

kjønnsforskningen generelt. Han reflekterer også over *kroppen* som subjektivt erfaringsområde, noe som utdypes hans forståelse av forholdet til den andre (Schwabe-Hansen 1992).

Erfaringen av den egne kroppen er for Husserl en betingelse for oppfatningen av andre «jeg». Kroppen er vårt vesentlige orienteringssentrum, og den konstituerer både rom og tid for oss: Det er kroppen som er bærer av mitt her og nå. Gjennom erfaringen av min kropp konstitueres den andre for meg. Husserl gjør altså kroppen til et viktig erfaringsgrunnlag for *intersubjektivitet*. Subjektet er kroppslig (embodied).¹³ Aktøren, derimot, fremstår som kroppsløs, som en abstrakt størrelse.

Husserl antyder at kroppen bærer på en dobbelthet. Ved siden av at den er bærer av min subjektivitet, er den også underlagt fysikkens objektive lover (ibid.). Mens Husserl ikke gjør noe stort poeng ut av denne dobbeltheten, er *kroppens tvetydighet* et hovedpoeng i Maurice Merleau-Pontys filosofiske verk *The phenomenology of perception* (1962). At kroppen på én og samme tid er subjekt og objekt konstituerer menneskelivets grunnleggende tvetydighet, ifølge denne franske kroppsfilosofen. Kroppen er ikke bare bærer av min indre erfaring, den er også et objekt for andre. Jeg ser ikke bare innenfra, jeg blir også sett utenfra. Kroppen er levende og gjennomstrømmes av eksistens, subjektivitet og følelser. Bare som død er den et rent objekt. Merleau-Pontys forståelse overskrider en dualistisk oppfatning som gjør kroppen taus.

Allerede i magistergradsarbeidet ble jeg fascinert av denne forståelsen av mennesket som samtidig kropp og subjekt (Fürst 1981). Heldigvis har Merleau-Ponty fått ny interesse nå, ikke minst gjennom Toril Mois lesning av Simone de Beauvoir som inspirert av denne hennes samtidige filosofikollega (Moi 1998). Det er det fenomenologiske subjektet som kroppslig situasjon Moi fokuserer på, og i mindre grad subjekt-objekt-tvetydigheten,

som jeg har vært opptatt av og som Merleau-Ponty uttrykker også med begrepet *kroppssubjektet*. Jeg mener dette begrepet rommer potensialer for interessante feministiske analyser.

Det er de eksistensialistiske trekkene ved Merleau-Pontys forståelse som særlig synliggjøres i Mois analyse, der hun tilbakeviser at de Beauvoir kan kritiseres for å være essensialist, selv om hun bygger på fenomenologi.¹⁴ I en tidlig kritikk av fenomenologien, der Merleau-Ponty distanserer seg fra Husserl, er det et hovedpoeng at han vil omgjøre den til «a philosophy which puts essences back to existence»¹⁵ (Merleau-Ponty 1962:vii).

Mot Descartes' «cogito ergo sum» sier Merleau-Ponty at verden ikke er det jeg tenker, men det jeg lever i. Hos Descartes ekskluderes selve eksistensen. Ifølge Merleau-Ponty finnes det en side ved oss som unnslipper tanken og språket, nemlig det han kaller «det tause cogito»: Vi har en før-språklig kontakt med oss selv, en perseptiv bevissthet som omfatter språket og ordner dets mening, en eksistensiell kroppsviten går forut for forstanden og dens kunnskaper (ibid.:317).

Dette tause cogito har jeg funnet interessant i forbindelse med ettersporingen av en annen rasjonalitet. Selv hevder Merleau-Ponty at rasjonalismen, som han kritiserer sammen med empirismen, bygger på en bortabstrahering av den daglige livsverden. For meg trer rasjonalismens kjønnethet frem her (Merleau-Ponty sier intet om kjønn). Det er den kvinnelige livssfære som forsvinner i denne abstraksjonen. Både Sandra Harding (1986) og Donna Haraway (1988) ser menns verden som nettopp kjennetegnet av abstraksjoner, høyt svevende over hverdagslivets konkrete og kroppslige virksomhet.

Sammenliknet med Husserl trer en viktig forskjell frem i Merleau-Pontys forståelse som peker på at han tar avskjed med fenomenologiens subjektivisme, uten at han dermed beveger seg over i objektivisme (Fürst 1995). I tvetydighets-

begrepet ligger et både – og som også får epistemologiske konsekvenser. For Merleau-Ponty smelter aldri subjekt og objekt sammen til ett og det samme, som i fenomenologiens identitetstenkning (ibid.).¹⁶ Samtidig som det er en relasjon (og ikke atskillelse som i empirismen), og dermed nærhet, er det alltid også avstand. En sammensmeltning mellom kroppen som subjekt og objekt, ville innebære at det levende mistet sin avstand til det livløse (Merleau-Ponty 1962). Selve eksistensen utspiller seg i mellomrommet eller samspillet mellom subjekt og objekt. Tvedydigheten innebærer altså en *forskjell*, mens identitetstenkningen bærer på begrepet om *det samme*. Begrepet om forskjell skal jeg komme tilbake til i forbindelse med poststrukturalistisk feminisme.

Foreløpig oppsummerende vil jeg si at det fenomenologiske subjektbegrepet var viktig for meg, først og fremst som alternativt epistemologisk analyseredskap til ulike positivistiske og objektivistiske forståelser som rådte grunnen i sosiologien på 70-tallet. Senere ble også handlingsaspektet ved subjektet viktig, at det betegnet aktivitet og handlingsevne til forskjell fra passivitet. I feministisk sammenheng var dette viktig som motvekt til den utbredte elendighetsforskningen og synet på kvinnen som rent offer og objekt. Jeg antar at dette også var bakgrunnen for aktørbegrepets relative popularitet i den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen.

Men også når det gjelder handlings- og aktivitetsaspektet oppstår det problemer. Å betrakte kvinner som aktive og ikke passive innenfor forskning (i politikk kan være et annet spørsmål) fører etter mitt syn til enøydhet og til enten-eller-problematikk. For er ikke kvinner nettopp også objekter, ikke minst i vår mannsdominerte kultur? Er hun ikke også den andre i de Beauvoirs forstand? Nettopp her mener jeg Merleau-Ponty kommer oss i møte med sitt tvedydige kropps-

subjekt, som sier at vi er både subjekt og objekt. Kroppssubjektet bærer til forskjell fra aktøren på en dialektisk motpart som setter det i spill. Tvedydighetsbegrepet borger for at det er relasjon og ikke atskillelse mellom de to. Det er heller ikke sammensmeltning eller det samme. Vi skal se at det peker over til et poststrukturalistisk begrep om forskjell og om *heterogenitet*.

Poststrukturalisme og feministisk forskjell

At subjektet på dialektisk måte bærer på sin motsats, objektet, skal vi også se kan være analytisk fruktbart. Det viser seg i hvordan franske feminister med bakgrunn i poststrukturalistisk teori¹⁷ har benyttet objektbegrepet til en analyse av «den andre», og til å skille mellom flere betydninger av dette begrepet (Duchen 1986, Fürst 1998). Claire Duchen tar utgangspunkt i en kritikk av Simone de Beauvoir, og peker på at den andre i hennes konsepsjon står i forhold til et subjekt: Kvinnen er den andre, eller sekundære, i forhold til den primære, det mannlige subjekt (Duchen op.cit.). Men, sier Duchen, den andre kan også tenkes i betydningen «otherness»/«alterity»; altså som den eller det som befinner seg utenfor det rådende regime eller begreps-skjema.

Dette synspunktet knytter an til det psykoanalytiske begrepet om det ubevisste eller *det fortrenge* i vår kultur, det marginaliserte, det andre i betydningen annerledes, forskjellige, ekskommuniserte. Når Hélène Cixous knytter dette til det kvinnelige, trekker hun på Jacques Lacans kritikk av fallossentrismen, den vestlige kulturs sentrering rundt Farens Lov, og Jacques Derridas kritikk av den vestlige filosofien, logossentrismen. Synthesen, *fallogossentrismen*, er en maktfilosofi som ekskluderer det andre til fordel for det samme (Cixous 1987, Clément og

Cixous 1975). «Différance», Derridas forskjellsbegrep,¹⁸ blir grunnbegrepet for den franske feminismen som enkelt sagt går ut på å skrive det kvinnelige (som «otherness») inn i kulturen, for å gi det en stemme og et språk. Det er dette som ligger i prosjektet «écriture feminine», formet av Hélène Cixous og Luce Irigaray, som vil bryte med de binære tankeskjemaer som vestlig filosofi har gitt grunnlaget for, til fordel for en mangfoldig flytende forskjell som ikke opererer med et enten – eller som knytter kvinner til en negativ pol.

Disse feministene gir rom for tvetydighet på en måte som jeg mener lett kan koples til Merleau-Pontys forståelse. Tvetydighet er faktisk noe Derrida etterstreber i sin forståelse. Han ønsker å kunne uttrykke det samme og det helt andre under ett, samtidig (Thygstrup 1988): «Å gjøre det vil si å sette ord på rommet mellom disse to: Å utfolde mellomrommet er å utfolde den energi, den kraft og tanke som filosofien selv er bundet opp i ved at den opprettholder atskillelsen» (ibid.:100).

Når disse feministene ser det feministiske prosjektet som et skrive/skrift-prosjekt, peker det på den vekt de i tråd med Derrida tillegger språket (Moi 1985). De setter sin lit til språket som «agent» for (samfunns)endring. Det er i en viss forstand språket som er subjektet, det er det som taler i oss, som handler i oss, som skaper oss. Samtidig innebærer den herskende Farens Lov at språket ikke er kvinners, den gjeldende diskursen er maskulin og sentrert rundt Fallos. I opposisjon til de Beauvoir som vil gjøre kvinnen til (rent) subjekt på linje med menn, med adgang til transcendens og intellektuell virksomhet, hevder disse feministene at en feminisme som satser på likestilte subjekter innenfor den rådende diskurs, er villfarene og misforstått. Den ser ikke at det å få makt nødvendigvis må bli på systemets premisser, inklusive dets fallogosentrisme. Den ser ikke at transcendens er

en binær opposisjon til immanens, og at satsingen på en slik konstruksjon bare vil opprettholde en verden av mannlige versus kvinnelige egenskaper, der kvinner ikke kan drive med filosofi.

Imidlertid er det ikke minst begrepet «otherness» om noe som befinner seg *utenfor* det fallogosentriske begrepsskjema som setter en uenighet mellom Hélène Cixous og Luce Irigaray på den ene siden, og Julia Kristeva på den andre. Det ser også ut til at sistnevnte i større grad besinner seg overfor Derridas poststrukturalisme eller dekonstruksjon enn de to andre gjør (Moi 1986). Men det er verdt å tilføye at både Cixous og Irigaray synes å moderere den poststrukturalistiske opphøyning av språket «til alt», i og med at begge er opptatt av kroppen som «skriftens kilde», og som erfaringsstruktur.¹⁹ Kanskje blir kroppen for feminister noe av en grense mot den totale dekonstruksjon. Det kan være tesen er: uten kropp, intet kjønn. Og uten kropp er vi tilbake til den abstrakte aktøren.

I en viss forstand kan en si at både Cixous' og Irigarays fokus befinner seg mellom kroppen og språket. Subjektet synes å falle ut her, også som kroppssubjekt i Merleau-Pontys forstand. Begge disse feministene dekonstruerer subjektet som vestlig/mannlig konstruksjon.²⁰ Kvinnen skal gis rom i/med et nytt (eget) språk.

Et heterogent og kjønnnet kroppssubjekt

Det er redningen av subjektet som kan sies å være Julia Kristevas prosjekt. Hun kritiserer Derrida for å miste ut subjektet og dermed havne i en slags objektivisme, der skriften blir altomfattende og bestemmende, nærmest en lukket struktur (Kristeva 1984). I utgangspunktet roser hun Derridas dekonstruksjon som det mest radikale forsøk etter Hegel på å videreføre dialektisk tenkning. Med sin dialektikk

mellom nærvær og fravær bidrar Derrida til å overskride Husserls nærværsmetafysikk og tenkning om det samme, så vel som binær atskillelselogikk og tenkning i enten – eller. Han ønsker, som vi husker, å tenke både – og: det samme og det helt andre samtidig. Problemet for Kristeva blir at dialektikken positiviseres når Derrida henter den inn i sin språkfilosofi. Den blir da tørket ut for sitt potensial til å produsere brudd. Det kritiske for Kristeva er at da faller det subversive potensial bort, teorien kan ikke lenger redegjøre for radikale endringer. Når Derrida dropper begrepet om antitesen, det negative,²¹ trekker han seg overfor «det thetiske», dvs. overfor Farens Lov / det Symbolske. Men da blir han også ute av stand til å redegjøre for subjektet og det brudd som produserer subjektet.

Vi er her ved den psykologiske dimensjonen av subjektet som Kristeva bringer inn i bildet ved hjelp av Lacan. Med dette kjønner hun også subjektet. Det skal jeg utdype under. Kristevas eget begrep er det heterogene subjekt. Dette er et subjekt som produseres i et dialektisk spenningsfelt av både – og. Dette subjekt er aldri selvidentisk og lukket om seg selv som en fast kerne, det er hele tiden «a subject in process / on trial» (Kristeva op.cit.: 37).

I opposisjon til Derridas privilegering av skriften argumenterer Kristeva for *det talende subjekt* som er et kroppssubjekt. Det virksomme i språket er ikke en rent lingvistisk, tekstlig produksjon, det er noe som skjer mellom språket og (kropp)s subjektet. Muligheten for en kopling til Merleau-Pontys forståelse blir her åpenbar. Men Kristeva tematiserer tvetydigheten i subjektet annerledes enn Merleau-Ponty. Istedenfor subjekt–objekt-relasjonen som mellom meg og de andre i eksistensialistisk forstand, blir tvetydigheten mer av en intrapsykisk dynamikk. I Kristevas subjekt er relasjonen med omverden internalisert til heterogene instanser i samspill, begreps-

festet som det symbolske og det semiotiske, det thetiske og chora, instanser som ekspliserer forholdet mellom det bevisste og det ubevisste, det maskuline og det feminine.

Det er klart at vi står overfor forskjellen mellom en teori som eksplisitt bygger på psykoanalyse og en som ikke gjør det. Uansett er Merleau-Pontys psykologisk orienterte filosofi nært beslektet med psykoanalysen i sine grunnbegreper. Passasjer i *The Phenomenology of Perception* (1962) har slått meg som svært psykoanalytisk, ikke minst i forståelsen av sykdom som et følelsesmessig symptom og protest eller opprør (Fürst 1995). Kristevas heterogene subjekt er preget av forskjell og tvetydighet heller enn det sammens logikk. Det bærer også «otherness» i seg, det andre, det fremmede er i subjektet, ikke utenfor. Det er et romslig subjekt, det rommer også den andre som et potensial for intersubjektivitet og relasjonalt. Her ligger ansatser til en forskjellsetikk. Den fremmede er «det skjulte ansikt i vår identitet», sier Kristeva (1991).

Når jeg skriver at det heterogene subjektet er bærer av «otherness», er det begrepet om *det ubevisste* som blir tematisert, et kjennetegnende psykoanalytisk begrep som defineres på ulike måter i ulike psykoanalytiske tradisjoner. Men det har alltid karakter av drivkraft, i samspill med begrepet om det fortrente. Det fortrentes tilbakekomst, en psykoanalytisk betegnelse for psykisk kriseutbrudd, individuelt og samfunnsmessig, har karakter av både trussel og løfte. Det innebærer potensialer for opprør, forandring og frigjøring. Uten det ubevisste, ingen dynamikk, kunne en si med psykoanalysen. Derfor blir det umistelig for et subjektbegrep som skal kunne redegjøre for forandring, enten det er til sykdom, helbred eller forløsning, det siste som del av kreativitetens utbrudd.

Jeg skrev over at Kristeva kjønner subjektet. Det gjør hun ved en omskri-

ving av Lacans begrep om det Symbolske / Farens Lov, hun snakker om det symbolske/thesis og setter det i dialektisk motsetning til det semiotiske/chora som knyttes til morskroppen. Disse heterogene instansene i subjektet produseres i barnets tidligste livshistorie da det gjennomlever en utvikling fra en førspråklig tilstand, via en ødipal (emosjonell-erotisk) krise til en språklig situering, der jeg-et blir til gjennom språket (det talende subjekt). Ødipalkrisen handler om kjønn, om en bevegelse fra morskroppen til farens språk (Farens Lov), en bevegelse som inneholder brudd, atskillelse og fortrenning: Dette må til for å skape subjektet som språk- og handlingsdyktig. Gjennom denne prosessen blir subjektet heterogent, det blir bærer av bevisste og ubevisste instanser.

Språket selv blir hos Kristeva bærer av samspeilet mellom disse internaliserte instansene i form av semiotiske innslag eller brytninger i den overordnede symbolske språkstrukturen. Det betyr også at språket er preget av psykologiske, kroppslig-emosjonelle dimensjoner ved siden av lingvistiske. Det ubevisste, det semiotiske og chora viser seg som rytme, forsnakkelser, brudd i språkstrukturen – som det fortrenge som kommer tilbake. Her er vi ved det ubevisste som avgjørende subversiv kraft, individuelt og samfunnsmessig. I språket til Kristeva er vi begge steder samtidig, i kulturen, men også i subjektet som bærer av kropp, følelser og handlekraft, i det symbolske, men også i det semiotiske: Denne tvetydighet er kjønnet.

Avslutning

Dette epistemologiske tilbakeblikket har vist hvordan jeg har ønsket å erstatte bruken av aktørbegrepet med et subjektbegrep, for å komme på innsiden av «mennesket i sin omverden». Det aktive, handlingsdyktige som gjør aktørbegrepet

attraktivt i opposisjon til stukturmodeller der individet blir en marionett, tas godt vare på av subjektbegrepet, hevder jeg. Det fordelaktige med det tvetydige og det heterogene subjektbegrep er at relasjonen til den andre ivaretas, enten det er i form av intersubjektiv romslighet eller i form av kroppens tvetydighet, der subjektet også ses utenfra og tilskrives mening som objekt. Begge blir nyttige for feministiske analyser. Objekttilstanden som har en særskilt betydning for kvinner i en fallogossentrisk kultur, blir åpenbar gjennom kroppssubjektets tvetydighet. Det er ikke tilfellet med aktørbegrepet som gjør subjektet kroppsløst og abstrakt og dermed kjønnsløst. Det blir i tillegg entydig, både-og-forhold reduseres til spørsmål om enten – eller. Subjektbegrepet slik jeg har fremstilt det her, rommer så mye mer: en annen rasjonalitet som åpner for relasjonalt og den andre – så vel som for en annen epistemologi eller kunnskap.

Elisabeth L'orange Fürst
professor
Sosialantropologisk institutt
Universitetet i Oslo

Noter

1. Kurset ble arrangert av kvinneforskningssentrene ved de norske universitetene høsten 2001 på Vatnahalsen høyfjellshotell ved Myrdal.
2. Prosessanalysen er først og fremst knyttet til Fredrik Barths arbeider på 60–70-tallet som bygde på bytte- og spilleteori.
3. George C. Homans er en amerikansk klassisk teoretiker som forbindes med bytte teori. Liknende forståelser er videreutviklet i ulike «rational choice»-teorier og -modeller, bl.a. av Jon Elster.
4. Slike teorier er særlig tilknyttet Frankfurterskolen med navn som Jürgen Habermas, Theodor W. Adorno, Max Horkheimer og Herbert Marcuse.
5. Resonnementet bygger på Karl Marx' *Das Kapital*, især første kapittel om varen.
6. Habermas bygger på og viderefører sentrale resonnementer hos Karl Marx og Max Weber.

7. Dag Østerberg er blant de sosiologer som var tidlig ute med å påpeke dette samspillet (se Østerberg 1966, Fürst 1990).
8. Viktige og tidlige bidragsyttere til postmoderne/poststrukturalistiske innsikter er Jacques Derrida, Francois Lyotard, Michel Foucault.
9. Donna Haraway (1988) kritiserer generelle teorier for å anta et Gudeblikk, et ovenfra-blikk uten noe sted eller lokalitet, uten noen situering.
10. Jeg ble senere klar over at subjektbegrepet, ikke minst innen humaniora, ble knyttet til tidligere filosofiske tradisjoner som den som bygger på Descartes (se f.eks. Flax 1990).
11. Se Slagstad 1976b.
12. Slik opposisjonstenkning knyttes ofte til Descartes. Derrida (1976) kritiserer også strukturalisme for binær opposisjonslogikk.
13. Thomas J. Csordas' (1994) skille mellom kropp og embodiment er nettopp et skille mellom to forståelsesformer. Embodiment betegner en fenomenologisk forståelse.
14. Derrida kritiserer Husserls fenomenologi som «nærværsmetafysikk» (fiksjon om autenticitet) og essensialisme.
15. I *Tanums Filosofisk ordbok* (1974) heter det om essensialisme: «en filosofi som gir essensen forrang fremfor eksistensen [...] [den] går ut ifra tingenes uforanderlige vesen.»
16. Se også Fürst 1990 for videre utdyping.
17. De som gjerne betegnes som «de franske feministene» er først og fremst Luce Irigaray, Hélène Cixous og Julia Kristeva. De bygger alle, men litt ulikt, på språkfilosofen Jacques Derrida og psykoanalytikeren Jacques Lacan.
18. Dette betegner til forskjell fra det vanlige «différence» (skrevet med e) hans språkfilosofiske bidrag som sier at betydning skapes i «signifikantens frie spill» av forskjell og forskyvning mellom de minste betydningbærere i språket og ikke mellom binære opposisjoner som (de lingvistiske) strukturalistene hevdet (Fürst 1998).
19. Se Cixous 1986 og Irigaray 1994.
20. Dette er i tråd med postmodernisters påstand om subjektets død. Da er det den vestlige filosofiens binære, enhetlige og selvidentiske subjekt de har i tankene, det som også Merleau-Ponty underforstått avviser. Det er også dette subjektet psykoanalytikere som f.eks. Lacan dekonstruerer som fiksjon ved å påpeke det ubevisstes eksistens; at subjektet (ego) ikke er «herre i eget hus».
21. Negativitet er Kristevas dialektikkbegrep. Hun understreker forskjellen mellom dette hegelske begrepet og Kants begrep negasjon som er knyttet til tenkning i binære opposisjoner (se Fürst 1998).

Litteratur

- Cixous, H. 1986. Å komme til skriften. *Vinduet* 4.
- Cixous, H. 1987. Utdrag ur *La jeune née* (Den yngsta), 1975. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 4.
- Clément, C. og H. Cixous 1975. *La jeune née*. Union Générale d'Editions, Paris.
- Csordas, T.J. 1994. *Embodiment and experience. The existential ground of culture and self*. Vol. 2. *Cambridge Studies in medical Anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Derrida, J. 1976. *Of Grammatology*. The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Duchen, C. 1986. *Feminism in France*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Flax, J. 1990. *Thinking Fragments. Psychoanalysis, Feminism and Postmodernism in the Contemporary West*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Fürst, E. 1981. *Samfunn, rasjonalitet og sanselighet. Om sosialisering og motstandspotensialer, allment og kvinnespesifikt*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Fürst, E.L. 1990. Kroppens tvetydighet. I P. Otnes og S. Skirbekk (red.): *Sosiologisk Årbok*. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Fürst, E.L. 1995. *Mat – et annet språk. Rasjonalitet, kropp og kvinnelighet*. Pax Forlag, Oslo.
- Fürst, E.L. 1998. Poststrukturalisme og fransk feminisme. I E.L. Fürst og Ø.N. Fürst (red.): *Modernitet. Refleksjoner og idébrytninger*. Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.
- Habermas, J. 1974. *Vitenskap som ideologi*. Gyldendals Studiefakler. Gyldendal Forlag, Oslo.
- Haraway, D. 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14, 575–599.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press, New York.
- Ingarden, R. 1970. *Innføring i Edmund Husserls fenomenologi. 10 Oslo-forelesninger 1967. Idé og Tanke*. Tanum Forlag, Oslo.
- Irigaray, L. 1994. *Könsskilnadens etik och andra texter*. Vol. 17. *Moderna franska tänkare*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, Stockholm.
- Kristeva, J. 1984. *Revolution in Poetic Language*. Columbia University Press, New York.
- Kristeva, J. 1991. *Strangers to ourselves*. Harvester Wheatsheaf.
- Merleau-Ponty, M. 1962. *The Phenomenology of Perception*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Moi, T. 1985. *Sexual/Textual Politics. Feminist Literary Theory*. Methuen, London.
- Moi, T. 1986. Introduction. I T. Moi (red.): *The Kristeva Reader*. Basil Blackwell, Oxford.
- Moi, T. 1998. *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i*

- feministisk teori. Gyldendal, Oslo.
- Nørager, T. 1987. *System og livsverden. Habermas' konstruktion af det moderne*. Forlaget ANIS, Århus.
- Prokop, U. 1978. *Kvindelig livssammenheng. Om strategiernes indskrænkethed og de umådelige ønsker*. GMT Forlag, Randers.
- Schwabe-Hansen, E. 1992. *Kroppens plass i Husserls fenomenologi. Eller finnes det en kropp hos Husserl?* Arbeidsnotat nr. 4. *Kropp og kvinnelighet*. Universitetet i Oslo.
- Slagstad, R. 1976a. Filosofisk hermeneutikk. I R. Slagstad (red.): *Positivism, dialektikk, materialisme. Den norske debatten om samfunnsvitenskapenes teori*. Universitetsforlaget, Oslo. (Også publisert under tittelen *Positivism og vitenskapsteori. Et essay om den norske positivismestriden*. Universitetsforlaget, Oslo 1980.)
- Thygstrup, F. 1988. Post-metafysikk – en introduksjon til Jaques Derrida. I K.O. Eliassen, J.L. Lorentzen og A. Stav (red.): *Fransk åpning mot fornuften*. Adriane Forlag, Bergen.
- Østerberg, D. 1966. *Forståelsesformer. Et filosofisk bidrag*. Pax Forlag, Oslo.

Forførelsens former

Et litterært motivs møte med det moderne

Av Unni Langås

Hendes udvikling var mit Værk
snart nyder jeg min Løn.

Søren Kierkegaard: *Forførerens Dagbog*¹

Artikkelen studerer det litterære forførelsesmotivet i to tekster fra norsk 1880-tall, nemlig Alexander Kiellands novelle «Karen» og Christian Krohgs roman *Albertine*. Problemstillingen er hvordan det blir brukt, med hvilken hensikt og effekt, og hvordan det forholder seg til konvensjoner, kontekst og kjønn. Synspunktet er at dette motivets møte med det moderne fanger opp en spenning mellom forførelsens gamle og nye former: På den ene siden viser det bakover til den Don Juanske forførererkulturen og på den andre siden framover til moderniteten, hvor forførelse inngår i en større kontekst av kjøp og salg av identiteter og livsstil.

Det blir sagt at forførelse er en kunst. Men forførelse er også et eldgammelt motiv i kunsten. At kunst og forførelse er intimt og evig forbundet, er således en realitet. Den franske filosofen Jean Baudrillard går så langt som til å si at forførelsen bare eksisterer i det kunstneriske, at den er et spill med tegn og teater: «Seduction [...] never belongs to the

order of nature, but that of artifice – never to the order of energy, but that of signs and rituals» (Baudrillard 1990:2). Forførelsen forutsetter ikke begjær, hevder han, men «the beauty of an artifice» (ibid.:76). Den beveger seg fra tegn til tegn i en hemmelig sirkulasjon. Baudrillard utforsker forførelsens uttrykksformer, ikke historisk, men filosofisk, og

hans forførelsesbegrep er vidt. Ja, han hevder at i det postmoderne samfunnet har forførelsen overtatt for produksjonen. Alt er forførelse, og alle blir forført!

Perspektivet i denne artikkelen er mer beskjedent. Det dreier seg om å studere forførelse som litterært motiv i en helt bestemt historisk situasjon, nemlig Norge i 1880-årene. Hvordan blir det brukt? Med hvilken hensikt og effekt? Hva inneholder begrepet, og hvordan forholder det seg til konvensjoner, kontekst og kjønn? Jeg har valgt ut to tekster som har forførelsen som motiv, tekstlig struktur og tematisk horisont. Sammen dekker de dessuten så ulike aspekter ved forførelsen at de eigner seg til å diskutere forandringer som foregår på terskelen til det moderne. På den ene siden peker de bakover og først og fremst til den mannlige forførertradisjonen som representeres av herrer som Don Juan, Casanova, Faust og Valmont. På den andre siden peker de framover til en moderne kultur hvor forførelse er en mer omfattende situasjon, hvor forførelsen inngår i kjøp og salg av identiteter og livsstil. Tesen er at de to tekstene – Alexander Kiellands novelle «Karen» (1882) og Christian Krohgs roman *Albertine* (1886) – fanger opp, reflekterer og problematiserer spenninger mellom forførelsens gamle og nye former.

Forførelse mellom natur og kultur

Alexander Kielland skildrer i sin novelle «Karen» hvordan den unge kropiken blir forført av en durkdreven forfører, hvordan hun naivt satser alt på ham og begår selvmord når hun får vite at han er gift. I denne teksten er spillet og leken dominerende, og skildringen av helten og hans erobring har en lett ironisk og munter stil. Det er som om leseren selv blir forført av det maskuline begjær og den mannlige maskerade som utfolder seg. Men samti-

dig blir Karens situasjon understreket, og hennes død blir både en kritikk av mannens seksuelle atferd og en advarsel for kommende generasjoner.

Novellen har sin åpenbare styrke i spenningen mellom bokstav og betydning, mellom det sagte og det usagte. Ved hjelp av komposisjon, intertekstualitet og stilistiske virkemidler forteller Kielland en historie som alle forstår selv om de fatale hendelsene i teksten aldri blir eksplisitt formulert. Samtidig er teksten også spent ut mellom på den ene siden en tendens til å ville fortolke begivenhetene som allmenngyldige sannheter, og på den andre siden å forankre dem lokalt og historisk. Dette skaper en tvetydighet – som eventuelt kan tilskrives forfatterens egen tvil – men som det er mer interessant å studere som et historisk uttrykk for tidens ambivalens mellom å forstå seksualitet enten som natur eller som kultur.²

Novellens eventyrformler, rytmikk og allitterasjoner («Der var engang i Krarup Kro en Pige, som hed Karen» (4))³ forankrer den i en kontekst bortenfor historisk tid, og som sådan pretenderer den å si noe universelt om menneskelige laster, eventuelt om mannens følelsesmessige upålitelighet og trang til masseerobringer, samt kvinnens notoriske uskyld og grenseløse naivitet. Avslutningens repetisjon av innledningsformelen styrker denne sykliske tidsoppfattelse og dens eviggyldige perspektiv, samtidig som fortellingens eksistens henføres til muntlig tradisjon og dens legitimitet til pedagogikk: «– Men naar gamle Folk vilde give Ungdommen en rigtig alvorlig Advarsel, pleiede de gjerne at begynde saaledes: 'Der var engang i Krarup Kro en Pige som hed Karen –'» (96).

Det kan dermed umiddelbart synes som om Kiellands intensjon ikke er å speile sin samtids mannlige og kvinnelige seksualatferd, men å løfte temaet ut av historien og inn i en tilstand av uforanderlighet. Den utstrakte bruken av naturmetaforer og analogier til dyreriket for-

sterker dette inntrykket. Samtidig er det tegn i teksten som motsier en slik fortolkning: Fortellingens *hvor* er nøyaktig presisert, og enten dette nå er fiktive eller reelle steder, så konstruerer stedsnavnene en utvilsom dansk forankring. «Karen» er en av *To Noveller fra Danmark*, postførereren har en kappe merket med «Kongen af Danmark», handlingen foregår på Krarup Kro og like ved mens kromannen er på auksjon i Thisted. Postførerens kone bor i Lemvig, og hun er datter av kromannen i Ulstrup. Tekstens lyriske og folkediktningssaktige preg bidrar på sin side til dens universelle ambisjon, men samtidig har Kielland ikke kunnet motstå fristelsen til å henvise til Bjørnstjerne Bjørnson: «Men i Græsstriben laa Ræven ganske flad og lurede, og Haren hoppede på letten Fod over Lyngen» (82).⁴ Slike små signaler indikerer at teksten selv peker ut av tidløsheten og inn i historien, og at den i alle fall skal leses som en kommentar til den aktuelle kjønnsdebatt, til tross for innslag av romantiske henvisninger til folkedypet.⁵

Teksten innfrir noen av den klassiske novellesjangerens fremste karakteristika, idet den er bygget opp omkring det Goethe kalte «en uhørt begivenhet». Begivenheten trenger inn i samfunnet som en stokk i en murtue og forårsaker kaos.⁶ På Krarup Kro går livet sin vante gang i fredssommelige former. Kropiken Karen står for den rolige og harmoniske livsstil, og alle tilløp til hektisk mas fra de besøkende takler hun, i kontrast til kromannens kone, med suveren kontroll. – Inntil postførereren arriverer og med sin forførelse skaper kaos i det bedagelige livet på denne landsens kro. Gjestene sitter der plutselig med andre ting enn det de har bedt om, og Karen er forsvunnet. Men Karen dukker midlertidig opp igjen, rearrangerer sine feil, får høre at postførereren er gift, og forsvinner deretter for godt. Orden er gjeninnstiftet i verden, men ikke i Karens liv. Også her kan novellen dermed sies å vakle mellom ten-

densen til konservering av gitte tilstander, og en kritikk som formidles av den enkeltes skjebne. Der kollektivet lukker seg stille omkring sine gamle ritualer, er Karen et individ som med sitt triste endelikt blir et signal om modernitetens oppdagelse av intimitets samfunnsmessige side.

Novellens kompositoriske vekslings mellom scener inne på kroen og scener ute på heden skaper en smidig dynamikk, som bidrar til orden-kaos-temaet. På kroen hersker stabilitet og orden, sentrert i Karens alvorlige tilstedeværelse og rolige effektivitet. På heden er vestenvinden i ferd med å blåse seg opp, og dens ankomst til kroen blir en forsmak på postførerens ugjerninger. Full av kraft blåser den seg gjennom porten i stallen og videre inn gjennom kjøkkendøren:

[...] og Vinden fyldte det store Rum og trængte ind ad Kjøkkendøren, som stod på klem. Og tilslut blev der et saadant Pres af Luft, at Portene i den anden Ende af Stalden ogsaa sprang op; og nu for Vestenvinden triumferende tversigjennem, svingede Lygten, som hang i Taget, tog Huen af Staldkarlen og trillede den ud i Mørket, blæste Tepperne over Hovedet på Hestene, blæste en hvid Høne ned af Pinden og opi Vandtruget (78–79).

Som en liten fabel fungerer denne sekvensen allegorisk pekende mot den forestående ankomsten til postførereren i kroen, hvor Karen er målet for hans energiske aktivitet. Innenfor den systematiske analogiteknikken som hele novellen er konstruert over, og lest med slutten som fortolkningshorisont, blir en rekke detaljer betydningsbærende. Porten og døra som vinden trenger seg inn gjennom, blir metaforisk forbundet med inntrengingen i Karens kropp. Det rotet den steller til i stallen, blir et bilde på kaoset på kroen, som igjen peker mot sammenbruddet i Karens tilværelse. Lua som triller ut i

Christian Krohg: Albertine i politilegens venteværelse. Utsnitt. (Foto: J. Lathion, Nasjonalgalleriet.)

mørket, og den hvite høna som faller av pinnen og opp i vantrauet, kan leses som metonymiske representasjoner og foregripelser av Karen selv og hennes død.

Men den tydeligste analogien representerer sammenstillingen av Karen og haren. Karen er «spinkel og liden» (76), og hun «smøg sig frem mellem Gjæsterne» (77). «Karens Øine var af de store graa, der paa en Gang syntes at se og at se langt – langt forbi, og Øienbrynene vare høit buede ligesom i Forundring» (77). Etter en beskrivelse av torvmyra og dens «dybe farlige Huller» (81) siteres Bjørnsens vise om haren og reven. Karen og haren forenes i sin rolle som bytte for postførerens og revens jakt. I kroen har et par handelsreisende bestilt «Haresteg» (83), men i kaoset under postførerens besøk er det fiskeoppkjøperne som får servert den. Mens Karen er fraværende, «lo [de] sig nesten fordærvede af Haren, som lå og skrævede på Fadet foran dem» (88). Semantikken etterlater ingen leser i tvil om hva som skjer med Karen i dette øyeblikk, og selv om den menneskelige seksualitet er forkledd og forskjøvet etter alle kunstens regler, så er det råde budskapet her ikke bare en stilist, men en radikal refser verdig.

Konsekvensene av hendelsene er da også katastrofale. Tidlig i teksten har leseren fått beskrevet en «Stribe af Græs, somom det kunde være en Vei» (82). Den er nettopp ingen vei, men et varsel om en «Torvgrav» (82). Beskrivelsen forbereder leseren på hvor Karen vil havne, og etter at hun har ordnet opp på kroen og alt tilsynelatende er tilbake i vante former, så faller de ulykksalige ord om postførerens kone ... «– da for hun op, ud af Gaarden, om Bagsiden af Huset, ud – ud i Heden» (93). Ordene om veien og torvgraven blir gjentatt, uten at Karens forbindelse til dem blir nærmere forklart. Isteden flyttes synsvinkelen over til haren, som blir det eneste vitne til ulykken: «Haren skvat op, den havde hørt et Plask» (94). Men takket være dette plasket, skvetter haren til og

løper av gårde, reddet fra reven som ligger på lur. Dermed brytes båndet mellom haren og Karen, hennes død blir harens redning, og et nytt bånd oppstår, idet Karens død fungerer på samme måte for haren som fortellingen gjør for ungdommen: som «en rigtig alvorlig Advarsel» (96).

Tilbake til post(for)føreren. Hans ankomst til kroen blir foregrepet i vestavindens herjinger, som samtidig blir en metaforisk skildring av kraften i hans begjær. Den konsekvente sammenligningen med reven tilfører begjæret et grådig, glupsk og fortærende preg, samtidig som revmetaforen konnoterer lureri og svik. Men dette er signaler som sendes til leseren. Karen er full av stille forventning, for postføreren har vært der før. Hennes tilstand blir ikke direkte, men metonymisk formidlet gjennom en «blaa Hvergarnskjole [som] var bleven for trang for hende» (84). Når postføreren kommer, ser hun en imponerende mannskikkelse som lyser opp i de grå lokaler:

Det var en høi, smuk Mand med mørke Øine, sort, krøllet Skjæg og et lidet, kruset Hoved. Den lange, rige Kappe af Kongen af Danmarks pragtfulde røde Klæde var prydet med en bred Krave af krøllet Hundeskind udoer Skuldrene.

Alt det tarvelige Lys fra de to Parafinlamper, som hang over Krobordet, syntes at kaste sig forelsket over den røde Farve, der stak saa meget af mod alt det grå og sorte, som var i Rummet. Og den høie Skikkelse med det lille krusede Hoved, den brede Krave og de lange purpurrøde Folder blev – idet han gik gjennem den lave, røgede Krostue – til et Vidunder af Skjønhed og Pragt (86).

Mannens seksuelle attraktivitet er dyrisk, slik Kielland skildrer den her. Som i fugleverdenen er hannen den fargerike, vakre og store som skiller seg ut fra de

anonyme hunnene. Postførerens erotikk understrekes av de mørke øynene, håret, skjegget og pelsen. Kroppen er høy, men hodet er lite; her er det ikke hjernen, men driften som blir representert. Den røde kappen, postverkets uniform, får med sin henvisning til «Kongen af Danmark» et imponant preg. Forførerens erotiske makt blir med andre ord iscenesatt ved hjelp av kroppens størrelse, behåring og påklædning, samt den majestetiske inskripsjon.

Med denne framstillingen betoner Kielland forførelsens karakter av maskerade. Som Jean Baudrillard sier, så tilhører forførelsen ikke naturens verden, men kunstferdigheten; den er et system av tegn og ritualer. Vi skal altså ikke lese bildet av postføreren som en realistisk beskrivelse av den tids skjortejegere, men som et eksempel på en bestemt historisk og litterær konstruksjon av forføreren ved hjelp av tegn. Her ligger forførerkraften dessuten utvilsomt hos mannen, mens kvinnen er den som blir vippet av pinnen (som den hvite høna) og i blind drift setter fornuft og livsstil ut av funksjon. På dette punktet er Kiellands tekst et korrektiv til Baudrillard, som med sin postmoderne misogyni betoner at det er kvinnen som representerer forførelsen, ja, at kvinnens makt hviler i forførelse.⁷ Selv om Karen er målet for postførerens begjær og dermed en nødvendig deltaker i forførelsens økonomi, er det i Kiellands framstilling åpenbart at han er subjekt og hun er objekt. Ja, det er nettopp et poeng ved denne epokens iscenesettelse av forførelsen at den har et asymmetrisk maktforhold, og at kvinnen i dette forholdet er den dominerte.⁸

Kiellands tekst utgir seg for å være en from advarsel til ungdommen – især til kvinnene, må vi tro – mot å la seg blende av prakt og styre av drifter. Seksualitet på avveie kan være dødelig, sier fortelleren, og har den kollektive erindringen på sin side i den vurderingen. Tekstens fascinasjonskraft ligger imidlertid ikke i dens gode moral, men i skildringen av den

mannlige erotikkens styrke og utfoldelse, samt i spenningen mellom begjær, bokstav og betydning. Til tross for dens eksplisitte moral og kritiske perspektiv, røper novellen en åpenbar fascinasjon for forførelsens estetikk. Don Juan er plassert midt i et dansk bondesamfunn, hvor han feier inn på Krarup Kro, som naturligvis bare er ett av mange stoppesteder på hans rute. Langt på vei kan nok teksten leses som en allegorisk iscenesettelse av mannens natur, av en dyrisk seksualdrift som legger anstendige hensyn til side, og som etterlater stumme ofre på sin vei. Forføreren stormer fram som en naturkraft, med lite hode og stor kropp, og vender orden om til kaos.

Men samtidig er Kielland påpasselig med å skildre forføreren som en posør og forførelsen som en usynlig handling omgitt av intens tegnproduksjon. Dette er kanskje ikke bare resultat av hensynet til tidens tabuer, men også en tematisering av tegnet som sådant. Derfor skal vi lese inn et metaperspektiv her, en selvrefleksjon som – i tillegg til rammeteksten – bidrar til å formidle begjær og erotisk atferd som kultur. Naturens uforanderlige rytme blir dermed brutt av en historisk bevissthet som peker på at seksualitet også er kulturelt betinget, og konvensjoner kan som kjent endres. Det er med disse spenningene «Karen» gir et karakteristisk bidrag til forførelsens moderne fenomenologi.

Forførelsens strategier

Christian Krohgs naturalistiske roman *Albertine* – og hans malerier over det samme motivet – var ment som, og ble oppfattet som, kunstneriske innlegg i sedelighetsdebatten. Romanen ble som kjent beslaglagt da den kom ut 20. desember 1886, og forfatteren ble ilagt en bot på 200 kroner samt 100 kroner i saksomkostninger. Senere måtte han også betale bot for at Morgenbladet trykte de

passasjene i romanen som var dømt som usedelige (og som det sies at Hans Jæger hadde skrevet⁹). Den politiske effekten av romanen var økt fokus på prostitusjonen, som myndighetene med sin visitasjonsordning indirekte legaliserte, og i 1887 ble denne kontrollen overført fra politilegen til helsemyndighetene (Grünfeld 1984). Krohgs anliggende i romanen er å peke på hvordan mannens seksuelle utnyttelse av kvinner fører til moralsk og kroppslig forfall. Samtidig har romanen en interessant side som hittil ikke er blitt omtalt, nemlig den formen for forførelse som den moderne vareindustrien representerer. I tillegg til den tradisjonelle forførelsen som mennene i boka iverksetter, skjer det også en annen forførelse av Albertine, idet hun blir et lett bytte for byens og butikkenes materielle fristelser. Absorbert i denne forførererkulturen utvikler Albertine også selv forføreriske talenter som romanen (og forfatteren) synes å ha vanskeligheter med å forholde seg til.

Den mannlige forførererkulturen er representert ved de to herrene Helgesen og Smith. De har fast tilhold på Grand kafé, hvor de har utsikt til de forbipasserende på Karl Johan. Her retter de sitt første falliske blikk på Albertine, og Smith gjør sine vurderinger: «Der kommer Jossa igjen med den nye Veninden sin – hun har virkelig adskillige Fordele den Veninden – Holdning og et nydeligt Hode – hvad gir du mig for Øinene? – Og saa hoven, som hun ser ut! – Jo, hun er virkelig brilliant. Jeg undres, om det er en Træktøs?» (59). Hvorpå Helgesen svarer med å bedømme kroppen ytterligere: «Ja, hun er vakker, men altfor rette Skuldre – Brystet er bra forresten – Underdelen ser ut til at være bra efter Besætningen at dømme» (59). Med synsvinkelen plassert hos de to loslitte bohemene eksponeres kundens vurderinger av varens verdi. Albertines kropp har funnet sin plass blant andre varer på kjønnsmarkedet, og spørsmålet er om hun er «à prendre» (61). Med sin slående likhet

med en kjenning av dem – Rosalie – forekommer hun dem å tilhøre sorten, noe de får bekreftet av Winther.

Helgesen er den som myker opp Albertine i forførelsens første etappe. Strategien er å smigre henne ved å si at hun er «den allervakreste Pige i Kristiania – ja ikke alene det, men vakrere end alle Damerne tilsammen» (129), samtidig som han utgir seg for å være hennes beskytter i en verden full av farer. Han advarer henne mot å «gjøre som alle de andre, som det gik saa galt med» (129), og mot å vanke sammen med Jossa, som snart vil bli innkalt. Den verbale massasjen forutsetter og spiller på Albertines naivitet, som synes å være grenseløs. Selv ikke når hun oppdager at han har «fillede Støvler og skjæve Hæler» (136), går det opp for henne hva slags fyr Helgesen er. Mens hun før hadde syntes at å gå i slike støvler var det simpleste hun kunne forestille seg, er det «ligesom det blev mye mindre simpelt nu, bare fordi det var ham, som gjorde det» (138). Her ser vi hvordan Krohg bruker kleskoder aktivt i sin iscenesettelse av kjønnsforhandlingene, men også hvordan tegnets betydning forandrer seg med kontekst og fortolker. Tegnet er sterkere enn Albertine, og hennes offerrolle blir således ytterligere understreket ved at hun lar sin sunne fornuft og hermeneutiske kompetanse vike.

Helgesen trekker seg imidlertid, tilsynelatende fordi han er for edel til å forføre Albertine. Men enten går han glipp av triumfen fordi han har en stilltiende avtale med Winther, eller så snapper Winther byttet foran nesa på ham. I alle fall lusker Winther i kulissene nettopp idet Helgesen har sin avskjedssamtale med Albertine oppe ved festningen. Strategien har åpenbart lyktes til fulle, for mens metaforiske advarsler står i kø («Røde Bøier vuggede sagte op og ned i de sidste Smaadønninger efter den døende Solgangsvind (141) [...] En Lystkutter med slappe Seil blev drevet ind mod Baadforeningen af én

svær, tung, plaskende Aare (141) [...] Hun saa ned paa en svær rød Bøie» (143)), drypper tårene ned på Albertines «handskeløse, store Haand» (144). Med en kombinasjon av smiger, falsk fromhet og kroppslige berøringer har Helgesen bearbeidet Albertine til det punkt hvor hun er å *prendre*.

Albertine utsettes her for den klassiske forførelsens spill. Helgesens hykleriske avkall er begrunnet i moral: «Nei – nei – det er bedst at slutte, mens Legen er god – og jeg vil ikke være saan en, som gaar hen og forfører – en hæderlig Mand holder nemlig op i Tide, og det skjønner Du vel, at skulde vi holde ved slig, saa kunde det jo altsaa sluttet med det, at vi var blet rent gla i hverandre [...]» (143). Logikken er utvetydig libertinsk, for det å bli glad i, er nettopp noe libertineren vil unngå. For ham er overgangen fra forførelse til kjærlighet fatal, jamfør Valmonts tragedie i *Les Liaisons dangereuses* (1782). Libertineren spiller også med offentlighetens moral, og avkallet eller avvisningen er en klassisk ingrediens i libertinerens forførelse:

Det interessante med den «erotiske» libertiner er ikke alene den fascinerende fiksjonsfigur han utgjør, men snarere den vekt som legges på det intellektuelle spillet og det utpreget *transparente* i det libertinske forehavende. For libertineren handler alltid med en viss bruk av offentlighetens moral for øye: Hans triumf er alltid å ha avvist det objekt han strategisk har tilegnet seg, for selv å stå i samfunnets øyne som en moralsk triumfator (Stene-Johansen 1996:73).

Den moralske appellen til Albertine har med andre ord to funksjoner. Den er både en kamuflasje for ham selv i forholdet til henne – nettopp fordi han ikke er en forfører, er hun rede til å bli forført – og et skuebrød for offentligheten.

Den mentale forførelsen går så over i

den kroppslige, som politifullmektig Winther foretar, og skildringen av den ble altså mer provoserende enn rettsapparatet kunne akseptere. Kapitlet – «Tollbodgaten 5III» – er i miniatyr en demonstrasjon av et narrativt hovedmønster i det 19. århundres roman, nemlig avledning og erobring av kvinnekroppen, og benytter seg rikelig av tidens konvensjonelle seksualmetaforikk. Mønsteret er blitt omtalt som en «åpning av alkoven», blant annet av Joseph Breuer, som til sin kollega Sigmund Freud snakket om *secrets d'alcôve* (Freud 1999a:13), og Peter Brooks mener at «the alcove publicly opened» er både «the woman's boudoir, the place of her dressing and undressing, and metonymically, her genitals» (Brooks 1993:153).

Forførelsen av Albertine – eller snarere voldtekten – foregår i Winthers leilighet, naturlig nok ikke hennes boudoir, men det er Albertines kropp som «åpnes», og omgivelsene har konnotasjoner til kvinnelighet, intimitet og seksualitet. Det starter både karakteristisk og faretruende i garderoben med Winthers befaling: «Tag af dig Tøiet da, Albertine» (152). Fra rommene innenfor skimter Albertine et «rødt Skjær»; det lukter parfyme, og på bordet står kake, rosiner og mandler. Bordteppet er «tykt og loddent og fint med røde Blomster og gulbrun Bord» (153). Winther skjenker sherry, mens han selv «smasked paa Mandlerne» (153), tegn som naturligvis er forsmak på og forventninger om sanselig nytelse. Strategien er å bedøve offeret så all motstandskraft blir brutt ned, og etter først å ha blitt snakkesalig og likeglad av vinen, sovner Albertine. Under Winthers blikk, og i Krohgs maleriske beskrivelse,¹⁰ forvandles hun til en attråverdig, men også gåtefull kropp, der de dunkle områdene som representerer seksualiteten, blir liggende i skygge:

– – – Hun var sovnet ind – Hodet laa til Siden, Kinden bleg imod den mørkegrønne Fløiel under det varme

Overlys fra Hængelampen. En stor Muskel, som straktes, hævede sig kraftig paa Rundingen af Halsen, og bredt og ungdommelig løftede Brystet sig regelmæssig under den tætsluttede, snorebroderede Jerseytrøie. – Hun var sunket bagover – dybt ind i den bløde, mørkegrønne Fløiel (155).

Under Øienbrynene faldt der dybe Skygger, og derudaf rundede de lukkede Øielaag sig frem, sluttende fast til Øiet og med et træt, lidende, blaa-ligt Emailleskjær over (156).

Efter som Kindets blege, ovale Linje gled forsvindende nedover mod Halsen, tabte det varme gule Lys sig uden nogen Grænse i Skyggen nedenfor Øret og kom saa for sidste Gang igjen paa Halsens strakte Muskel. Saa seiret Skyggen og blandede sig i umærkelige Overgange med den bundløse, mørke Afgrund i Fløilen (156).

Winther blir sittende og se begjærlig på hennes vakre kropp, og den lette berøringen av håret hennes blir et første symbolsk tegn på den forstående penetrasjonen: «Pandeluggen havde delt sig lidt – en Trekant af Panden skinte frem – han reiste sig forsigtig og delte det endda lidt mere» (156). Både den mørkegrønne fløyelen og det delte pannehåret er tegn som peker mot Albertines kjønn, og som derfor blir metonymiske representasjoner for hennes seksualiserte kropp. Innenfor attenhundretallets tegnspråk er denne symbolikken utbredt, og Freud knytter den til fetisjistisk fiksering på klær, sko, tilbehør og kroppsdelar, som en del av begjærets estetikk:

Thus the foot or shoe owes its preference as a fetish – or a part of it – to the circumstance that the inquisitive boy peered at the woman's genitals from below, from her legs up; fur and velvet – as has long been suspected –

are a fixation of the sight of the pubic hair, which should have been followed by the longed-for sight of the female member; pieces of underclothing, which are so often chosen as a fetish, crystallize the moment of undressing, the last moment in which the woman could still be regarded as phallic (Freud 1999b:155).

Instinktivt værer Albertine fare når hun våkner igjen, men det er Winthers autoritet som presser henne til å bli. Hans trussel om at hun kommer på stasjonen hvis hun går, har sin virkning, og den senere utviklingen i romanen viser da også at trusselen er reell. Albertine er imidlertid påfallende naiv, og hun har verken tanker eller språk til å sette seg imot det som ikke lenger er forførelse, men voldtekt. Winther ber henne gå og legge seg i sengen, og «pegte med en Vending af Hodet mod Portièrerne. Det var mørkt med et rødt Skjær bag dem» (159). Portièrene som skjuler det innerste inne i alkoven, er også et tegn med seksuell ladning, og som trekker linjen videre fra panneluggen som blir skilt. Hun tar imot «tilbudet», men vil ikke kle av seg. På hans insistering gjør hun det likevel – «det var, ligesom det skulde saa være» (160). Med synsvinkel og sympati på offerets side, skildrer Krohg temmelig direkte det seksuelle overgrepet:

Hvad var det, hvad var det, hvor var hun? Hun følte en knugende Vægt paa Brystet, saa hun var nær ved at kvæles. Der var noget, som gjorde forfærdelig ondt. Et Skrig – – – – det var hendes, og lysvaagen og ædru og angst til Døden forstod hun med en Gang alt og klorte og slog og kraftedet og skreg. –

«Hysch, hold Kjæft,» sa' en forpustet Stemme lige i hendes Øre – det blev en lang Kamp som for Livet, men to Arme af Jern holdt hende fast, og hun lukkede Øinene (161–162).

I en kort epilog til hendelsen blir også Winther avkledd til skinnet. Uten uniform blir han redusert, ikke bare til en bestemt mennesketype, jegeren, men også til et dyr. Det er Albertine som gjennom blick og bevissthet får sette ord på denne forvandlede forfører: « – Hodet med den sorte, kortklippede Nakke var bøiet forover, og nedenfor den gulgraa Jæger-Skjorte stak de to stygge, lodne, hjulbente Ben. – Gud, hvor hun hadede ham!» (162). Representanten for den mannlige seksualiteten er i denne scenen en negasjon av den imponerende forfører. Der behåringen i Kiellands skildring av postføren konnoterer erotisk attraktivitet og potens, blir tegnet her ekkelt og grotesk. I begge tilfeller er rovdycet imidlertid modell for det mannlige begjæret og knytter det ubønnhørlig til primitive drifter og instinkter.

Ved siden av den utvetydige utleveringen av mannens brutale begjær, som jo er en del av romanens eksplisitte politiske sikte, er det fokuset på kvinnekroppen som fascinerer – og forundrer. For samtidig med at kvinnens kropp blir avkledd og erobret, blir hennes seksualitet – for øvrig helt i tråd med det sene atten-hundretallets *doxa* – iscenesatt som en gåte. De skyggelagte delene av alkoven og av Albertines kropp representerer kvinnens enigmatiske seksualitet. Dette er kvinnelighetens mørke kontinent, som Freud sa, og det er vanskelig ikke å lese Krohgs framstilling som en nøling foran dette fenomen. Med sin selvutslettende naivitet framstilles Albertine som idealisert uskyld, og samtidig skal Krohg ha leserne til å tro på den forvandling til hore som er hans politiske postulat. Voldtekts-scenen er moderne i sin kritikk av patriarkatets maktovergrep på kvinnens kropp og integritet, men den er mytologisk i sin fortolkning av hennes seksualitet. Albertine er og blir et passivt offer med en uutgrunnet drift, Winther en mannlig forfører med karikerte trekk, mens Krohgs estetiske repertoar åpenbarer både

modernitetens kjønnsproblematikk – og dens dilemmaer.¹¹

Konsumkulturen og den nye forførelsen

Krohgs skildrer imidlertid Albertine også som en kvinne i det moderne byrommet. Når Albertine trekker ut på gata, ut til menneskemylderet og butikkene, utfolder hun seg som konsument. Her eksponeres hun ikke bare for menneskes begjærlige blick, men også for det moderne bylivets kommersielle fristelser. Det er en moderne storby Krohg skildrer, en by med sporvagner, elektrisk gatebelysning og butikker med store, opplyste vinduer. Kontrasten mellom lys og mørke blir stadig understreket, og i Albertines øyne er det eventyrlige skatter som ligger framme til alles beundring: «Nei, hvilket Lys hos Tostrup – hvidt og gult elektrisk Lys, det gjorde næsten vondt i Øinene, og alle de nydelige Tingene, Brocher og Søljer og Brocher og Søljer igjen, af Sølv og Guld, over hverandre og under hverandre paa sort Fløiel» (71–72).

Albertines promenering på Karl Johan gir henne en ny identitet; her kan hun «gjælde for en fin Dame» (71). Men identiteten er påtatt; finheten er et skjørt forniss av lånte fjær: en regnkåpe som tilhører søsteren Oline, en kø av sammmentullet avis-papir og en pakke uten innhold i en tråd rundt fingeren. Albertine suger imidlertid bylivet til seg, går oppover og nedover gang på gang, og tenker at folk vil tro hun har mye å gjøre hvis hun setter opp farten. Lysene, vinduene, menneskene og alle varene i butikkene – alt sammen gir løfter om et rikere liv. Men så går hun inn glassdøren på Steen og Strøm – og blir avslørt. Hennes innsats for å konstruere en identitet som fin dame resulterer i at hun blir tolket som det motsatte. I ekspeditørens blick ser hun at hennes maskerade har slått feil, og at den isteden har tildelt henne en identitet som kropp til

salgs: « – Hvad mente han – mente han noe – eller hadde hun set feil? Huf! – Med engang strømmet det indover hende – og hun var paa Graaten. Hvad tog han hende for?» (77). I dette glimt av innsikt lar Krohg Albertine forstå at identiteten konstrueres av den andres blikk. Men samtidig sier han også at hun selv ikke har mye å bidra med, for siden Albertine ennå ikke er prostituert på dette tidspunktet, bare en fattig sypike, er ekspeditørens tolkning feil. Men i hans øyne er sypiken allerede halvveis hore, og fortellingen om Albertine blir en uhyggelig bekreftelse på det. Den «tegteorien» som eksponeres her, er med andre ord en del av determinismens estetiske konstruksjon av Albertine som objekt.¹²

Albertine fascineres av butikkenes utstillinger. Det forfatteren lar henne se, er ikke tilfældige, men utvalgte ting som representerer det moderne. Hos Håkonsen er vinduet fullt av «Fotografier af Musikere og Skuespillere og Skuespillerinder» (71), pene mennesker som hun kan beundre og speile seg i. Men de er også spillets, skinnets og maskeradens iscenesettere og peker som sådanne tilbake på utstillingsvinduetes teatralitet. I varemarkedets verden lar man seg, som på teateret, forføre av blendverk. Hos Mathisen har de undertøy, og Albertine blir fjettet av et korsett som er pent satt opp midt nede i vinduet: «Næ-i! for et nydeligt Korset [...] ja, et Korset skulde hun ossaa ha' sig, endda det var fælt vondt at ha' paa» (73). Korsettet minner oss om det gamle visdomsordet om å lide for skjønnheten, og blir tegnet på den type klær som kvinnen av komplekse behov ifører seg. Hos Steen og Strøm blir hun overveldet av «lange, lange, fine hvide og krømfarvede Gardiner» (75). Her sitter «fine Damer og Fruer», og det store, flotte rommet med søyler og galleri minner om en kirke. «Det var næsten som i Kirken» (75). Beskrivelsen peker på kapitalismens rolle i det moderne samfunnet som en erstatning for religionen,

og varemagasinets funksjon som den nye tids tempel.

Albertines byvandring gir et bilde av moderniteten som markeds plass, og ikke minst av kvinnene som konsumenter. Framstillingen presenterer leseren for det nye byrommet – med store magasiner og utstillingsvinduer, med varer og priser lett tilgjengelige for det forbipasserende blikk, og med kvinnekroppen som den kapitalistiske økonomiens fremste kultobjekt. Stoffer og klær blir budt fram, ikke for å dekke materielle behov, men for å øke kroppens verdi i den erotiske konkurransen. Den nye økonomiens dynamikk er grunnlagt på kommersiell forførelse, og utstillingen av varer vekker en uimotståelig kjøpelyst. Markedet og moteindustrien konstruerer idealene og skaper behovene, mens kapitalistene tjener på handelen. Men idet kvinnen selv kan komme til å tro at hun skaper seg en identitet og bestemmer over sin egen kropp, er det isteden en fremmedgjøring som foregår. For kundene er kvinner og kjøpmennene er menn, og kampen om kroppen foregår på den kapitalistiske økonomiens premisser. Kvinnekroppens attraktivitet og ideale standarder er definert og produsert av markeds mekanismene, og kvinnene kjøper tilbake deler av sin egen kropp, men annerledes, utstilt og fetisjert som vare. Peter Brooks skriver om denne prosessen at varemagasinet «figures a culture in which a woman, through the relay of the economy, commercial and erotic, established by man, is forced to accept herself as other; she is foreclosed from her own desire, never in full possession of her own body» (Brooks 1993:154).

Både i tematiseringen av prostitusjonen og av det moderne storbylivet er Krohg inspirert av samtidige strømninger i europeisk kunst, og som Irene Iversen har pekt på, kan hans *Albertine* leses som en norsk *Nana* (1880). Émile Zolas roman må av mange grunner regnes som en viktig inspirasjon og intertekst.¹³ I

Nana er den kvinnelige seksualitetens gåtefulle tiltrekningskraft sentrum i fortellingen, og med sitt fokus på det erotiske livet i storbyen utforsker den begjæret og forførelsens moderne økonomi. I sin vektlegging av klærnes og varenes betydning, og i sin skildring av Albertines vindusshopping, kan Krohgs roman imidlertid også sammenliknes med *Au Bonheur des Dames* (1883). Her framstiller Zola den nye tids varemagasin, etter modell av Au Bon Marché og Louvre i Paris, som et sted for handel med erotiske og sosiale identiteter. Ikke minst skildrer han, som Krohg, varemagasinet og dets ideologi som en ny religion, hvor ikke Gud, men kvinnen blir dyrket. Han kaller det et «chapel built for the worship of woman's beauty and grace» (Zola 1998:6). Butikkeieren, Octave Mouret, skildres som en kvinneforfører og hans butikk som en katedral: «Mouret's sole passion was the conquest of Woman. He wanted her to be queen in his shop; he had built this temple for her in order to hold her at his mercy» (ibid.: 234). I dette templet får kvinnens liv et nytt innhold:

His creation was producing a new religion; churches, which were being gradually deserted by those of wavering faith, were being replaced by his bazaar. Women came to spend their hours of leisure in his shop, the thrilling, disturbing hours which in the past they'd spent in the depths of a chapel; for this expenditure of nervous passion was necessary, it was part of the recurring struggle between a god and a husband, the ceaselessly renewed cult of the body, with the divine future life of beauty (ibid.:427).

I Zolas roman blir kvinnene forført til å kjøpe. Undertøy, klær, stoffer, strømper, parasoller, tilbehør og smykker vises fram i overflod, og utstillingsdokkene blir med sine perfekte former identifikasjons-

objekt og stimulans for kvinnens narsissisme. Kirkens åndelige forførelse er forvandlet til en varesamfunnets forførelse av kroppen.

Mønsteret er det samme i *Albertine*. Hennes mangel innledningsvis, og grunnen til at hun sitter inne i flere uker, er at hun ikke har klær. Faren har pantsatt dem for å skaffe penger til å reise ut. Krohg utstyret henne med en enorm lyst til å pynte seg, og Albertines forhandlinger med seg selv dreier seg om lysten på pene klær versus avskyen og angsten for at disse identifiseres med og medfører prostitusjon. Når Albertine prøver å kontrollere lysten, oppsøker hun Vår Frelsers kirke. Her forsøker hun å fortrenge tankene på «alt det stygge» (52) og synes at kirken og alt der inne gir henne fred. Men denne opplevelsen er som vi vet bare et intermezzo, for Albertines tanker er ikke religiøse. Det hun fester seg ved i kirken, er «alle de pyntede Folkene med pene Salmebøger i Hænderne med de stramme Hanskerne paa, fine Fruer og unge, fine Damer og fine Barn, og selv Kjærringerne saa saa pent klædte ud som om alting var godt og vel» (51–52). Og i kirken selv ser det «rigt og fint ud [...] med det høie, høie Rummet med Søjlerne og Tæpperne paa Gulvet og de brede Trapperne» (51). Vår Frelsers kirke gjør et inntrykk på Albertine som er til forveksling likt varemagasinet Steen og Strøm. Tydeligere kan ikke Krohg understreke forbindelsen mellom den gamle og den nye makt.

I *Albertine* iscenesetter Christian Krohg kvinnekroppen som vare, ikke bare i menns erotiske spill og som objekter for deres seksuelle begjær, men også som fetisjert ikon for kvinnes egen narsissistiske nytelse. I denne økonomien er kvinnene konsumenter av sin egen kropp, mens kapitalismens menn høster gevinsten. Hvordan Albertine mer og mer blir bytte også for denne konsumentkulturen, er et av romanens moderne aspekter. Mot slutten ser vi hvordan hun har utviklet et begjær som vender seg mot henne selv:

Hun balancerte Stolen bagover og saa nedover sig selv; det høie fyldige Bryst havde aldrig været saa tungt bølgende under den stramme Jersey – og hun var voxet lidt mere og var blet lidt slankere og længere i Livet og følte sig med engang ung og levende (184–85).

Hun reiste sig og gik hen foran det gamle Speilet over Bordet mellem Vinduerne, holdt Armene i Veiret, lænede sig lidt bagover og snudde sig rundt.

«Pen Figur har jeg ossaa – mye penere end før. Syns du ikke det, Gamla?» (185–86).

Albertine har overtatt mennenes begjærlige blick og retter det narsissistisk mot sin egen kropp. Knappt noe sted kommer fremmedgjøringen og objektiveringen av kvinnen i varesamfunnet bedre til uttrykk enn her, og den ekspropriasjon av kroppen som mennene står for i romanen, blir med dette supplert av en omfattende mental forførelse som forandrer Albertine til det ugjenkjennelige. Denne forandringen bidrar til at Krohgs hovedperson virker så usammenhengende og paradoksal, men samtidig kan vi kanskje lese de forskjellige Albertinene nettopp som et uttrykk for modernitetens fragmenterende effekter. I alle fall framstår Albertine i denne scenen som et typisk produkt av en kultur hvor kvinnekroppen er til salgs, og hvor både mannen og kvinnen selv er blitt dens kunder.¹⁴

Deborah L. Parsons hevder at den negative skildringen av den nye offentlige kvinnen er et typisk trekk ved mannlige kunstneres framstillinger på slutten av 1800-tallet. Hun viser til Zola og Dreiser og peker på hvordan den prostituerte og den kvinnelige konsumenten blir blandet sammen i en diffus erotisert og patologisert skikkelse. Den nye storbyen og shoppingkulturen er en ny form for objektivisering av kvinnen, der hun igjen blir offer

for mannlig forførelse og kontroll. Dette hevder hun er en framstilling som ikke fanger opp den nye friheten og selvstendigheten som kvinnen på den offentlige scenen også representerte:

I shall argue that the convention of the woman in public as a possessable object continues in these images, which themselves become publicly available tropes for masculine literary and theoretical discourse at the turn of the century. However, I also suggest that the ambiguities of these categories themselves allow for an alternative perception of women's presence in the city, one that suggests the woman as an increasingly autonomous and observing presence (Parsons 2000:43).

Krohgs roman passer til denne beskrivelsen. Når lesere i dag føler seg ubekvemme med kvinneskildringen i romanen, så er det åpenbart på grunn av den ensidige objektiviseringen av hovedpersonen. Albertine som offer blir ikke bare en skikkelse med dårlig identifikasjonspotensial, men en unyansert og forenklet representant for den nye kvinnen i modernitetens byrom.¹⁵

Den forføreriske kvinnen

Hos Kielland ble kvinnen entydig framstilt som offer. Hos Krohg er bildet mer nyansert, siden Albertine gjennomgår så usedvanlig store og kjappe forandringer. Albertine sjøsettes som engel og går i land som monster. Den litterære konstruksjonen som skal bringe disse to kontrære kvinnebildene inn i en årsak-virkning-logikk, har determinismen som ideologi og forførelsen som narrativ strategi. Resultatet blir en samfunnsanalyse som nok er sterk i sin påstands- og påvirkningskraft, men som også (re)produserer et kvinnebilde som er like imagi-

nært som realistisk, like mytologisk som moderne. Denne konflikten har vist seg å være et grunntrekk ved modernitetens ambivalente forhold til kjønnnet, og det er fristende å knytte skildringen av Albertines negative «personlighetsutvikling» til en angst for den forføreriske kvinnen.¹⁶

På vei til hore oppdager og utvikler Albertine sine forføreriske talenter, men de blir framstilt stadig mer negativt. Hennes glede ved å pynte seg er innledningsvis beskjedent, men blir etter hvert en besettelse og forvandler henne til en ufordragelig egoist. Når broren Edvard dør, tenker hun mest på hvordan hun vil ta seg ut i sort. Hun oppdager at hun besitter en forførelsens makt, som hun selv ikke visste om, og som hun kan utnytte i sitt eget spill. Når hun våger dette spillet med myndighetspersonen Winther, blir hun imidlertid straffet med politiundersøkelse. Krohgs iscenesettelse av møtet mellom dem på politistasjonen understreker maktkampen mellom kjønnene, men lar den forføreriske kvinnen være udannet og frekk. Romanen toner så ut i en negativ og motbydelig versjon av Albertine. Figuren er teatralisk eksponert, som i rampelyset på en scene, og hun har forandret kropp og væremåte til det ugjenkjennelige:

Oppe paa Toppen af Bakken stansede de. For over paa Hjørnet af Vinkelgaden, oppe paa den lille Stentrappen derover, der var Døren slaat op paa vid Væg, og midt i Lampelyset, som strømmede ud paa Gaden og kløvede Skyggen langs Husvæggen for saa at forsvinde i det stærke Maaneskin udenfor, der stod en stor Pige og ropte dem an. Stærke Hfter under et kort rødt Uldskjørt med hvide Strømper under, en svær Barm under den bleg-røde Nattrøie og et stort sort Haar uordentlig hængende nedover Skuldre og Hals.

«Kom ind til mig da, Gutter!» ropte hun med høi Stemme. «En efter

en – allesammen! Dere skal faa det gratis! Kom – – – !» (210)

Selv begrunner Krohg denne overraskende slutten med at han har sett henne slik i det virkelige liv: «Jeg havde jo ogsaa tabt Albertine af Syne de Par Aar, og jeg vidste ikke, hvordan hun var blet slig, men at hun var blet slig, det havde jeg set, og det havde grebet meg stærkt» (122).¹⁷ Men denne Albertine er åpenbart mer en klisjéaktig versjon av mannlig angst og vemmelse for kvinnens seksualitet enn hun gir innblikk i den moderne kvinnens psykologi eller prostitusjonens sosiologi. Som klisjé er hun nettopp et standardmotiv i den europeiske *fin-de-siècle-kunsten* (Dijkstra 1988), og det kan synes både lettvtint og påfallende at Krohg avslutter sin naturalistiske roman i denne mytologiske dystopien. Men både ut fra hans egen beskrivelse, hvor han melder pass overfor den påståtte observasjonen av den «virkelige» Albertines forvandling, og ut fra de deterministiske og mytologiske trekk i romanen for øvrig, er finalen ikke helt ulogisk.¹⁸

Et annet aspekt ved denne Albertine er at hun er blitt konsument på et marked hvor kvinner så å si aldri hadde denne rollen. I denne skikkelsen speiler hun kanskje også den angst og usikkerhet som knyttet seg til den nye offentlige kvinnen, og som det patriarkalske samfunnet hadde vanskelig for å se for seg i andre utgaver enn fabrikkarbeidersken, ekspeditrisen og kunden i varehusene. Deborah L. Parsons skriver at det nye, offentlig eksponerte kvinnelige begjæret var et fenomen mot slutten av 1800-tallet som mannlige forfattere hadde en tendens til å patologisere. Hos Zola blir for eksempel de kvinnelige kundene som inntar Mourets varehus, beskrevet som en erotisert masse, en horde av nymfomane med et ukontrollert begjær. Kjøpelyst og seksuell lyst blir skildret som to sider av samme mani, en oppfatning som lar kvinnens subjektivitet fordampe i drifts-

styrt og diffus forskjellsløshet (Parsons 2000:48).

Den Albertine som gir bort kroppen sin gratis, eller snarere formidler et sex-behov, er en kvinne som ikke bare er utlevert i driftenes vold, men som også inntar en subjektposisjon i forhandlingen om seksualitet, og som sådan truer hun med å viske ut den faste fordelingen av subjekt- og objektrollene på kjønnsmarkedet. Kanskje blir hun dermed også et skrekkbilde av det romanen *ikke* handler om, men som nødvendigvis blir konsekvensen av dens etiske og politiske sikte, nemlig en likestilling av menn og kvinner på alle offentlige arenaer. Albertine som monster skal således trolig leses som en forvrent versjon av den kvinnen som Krohg unnlot å gi en realistisk skildring av.

Avslutning

Et hovedperspektiv i denne analysen har vært å avlese modernitetens problematiske forhold til kjønnnet på det konvensjonelle motivet forførelse. Vi har sett hvordan motivet både fremdeles egner seg til å diskutere kjønnsmessig asymmetri, etikk og politikk, men også hvordan det ikke lenger har sine forføreriske kvaliteter i behold. Kielland perforerer forførelsen med forbehold kamuflert som ironi, og Krohg utleverer den til fordømmelse. Dessuten har vi sett hvordan forførelse i forbindelse med den nye konsumkulturen får andre betydninger, men at den fremdeles iscenesettes og tolkes som et kjønnsmessig anliggende.

I «Karen» er forførelsen en tveitydig handling spent ut mellom fascinasjon og forskrekkelse, eventyr og realitet, erotikk og død. Novellen er solid plassert på den danske landsbygda, med alle dens konnotasjoner til romantisk naturdyrkelse og pastoral idyll. Trekk ved teksten bidrar nettopp til å naturforklare erotisk atferd og betrakte den under tidløshetens syns-

vinkel. Men samtidig er offerets skjebne et hovedpoeng i handlingen, og Karens død i myra blir en besk dom over postførerens lettsindige lek med en naiv, ung kvinne. Dessuten er både forføreren og hans handling nesten demonstrativt omgitt av en intens tegnproduksjon, som bidrar til motivets moderne iscenesettelse.

Christian Krohgs anliggende er med *Albertine* å peke på hvordan mannens seksuelle utnyttelse av kvinner fører til moralsk og kroppslig forfall. *Albertine* er en radikal iscenesettelse og kritikk av maskulin seksualatferd i det moderne bysamfunnet, og ikke minst av myndighetenes håndtering av prostitusjonen. Ikke tilfeldig er det to øvrighetspersoner, politimannen og legen, som besejler Albertines skjebne, og mange mente også at det var derfor den ble beslaglagt. Den politiske kritikken både av den individuelle og den institusjonaliserte utnyttelsen av kvinnens kropp springer imidlertid ut av en diffus allianse mellom mytologi og modernitet, en ikke uvanlig side ved denne epokens forståelse av kvinnelig seksualitet.

Samtidig er romanen, som vi har sett, en forsmak på en ny tids forførelse, nemlig den som foregår med kvinnekroppen som objekt i en kommersiell markedsøkonomi. Krohg lar Albertine bli en representant for den nye kvinnen som inntar byen som kunde, og i denne rollen blir hun eksponert for den nye konsumkulturens mekanismer. Med sine politiske ambisjoner og kunstneriske paradokser er romanen til syvende og siste kanskje mest framtidsrettet på dette punktet: Dens oppgjør med den maskuline maktutfoldelse på seksualitetens område og dens bidrag til opphevelsen av visitasjonsordningen har viktige implikasjoner i samtiden, men i stor skala er dette samfunnsmessige problemer som tilhører det 19. århundre. Å tematisere kvinnekroppen som fetisj, tegn og vare i en erotisert pengekultur, er imidlertid et prosjekt med

stadig større aktualitet. Men samtidig er det i hovedsak dens passiviserende og manipulerende sider Krohg viser fram, og hans kvinnelige hovedperson blir også i denne konteksten først og fremst et offer. Med sin naturalistiske estetikk makter Krohg dermed ikke å individualisere sin person slik at hun blir i stand til å representere modernitetens nye muligheter for kvinnen. Kritikken av forførelsen er således utvetydig og effektiv, men samtidig ikledd en fatalisme som ikke gir rom for nyanser, dynamikk og kjønnsmessig nytenkning.

Unni Langås
førsteamanuensis
Institutt for nordisk og mediefag
Høgskolen i Agder

Noter

1. Kierkegaard 1997:431.
2. Edvard Beyer skriver om Kielland som novellist: «Det var med en samling *Novelletter* Kielland slo igjennom som forfatter, og med den innførte han den lette, grasiøse, men skarpt poengterte novelletypen i norsk og nordisk litteratur. Den var som skapt for hans temperament og talent; den var et fortrinlig våpen for den treffsikre og underfundige satiriker som så vel forsto å la 'de yderste Ord ligge inderst', og den appellerte til den kresne, ofte lyrisk stemte artisten som visste at 'den Maade, paa hvilken Digtningen omformer Tanker og Personer og Skjæbner, har sin Magt og sin hemmelighedsfulde Charme i det, som ikke siges og som dog ikke forties'» (Beyer 1978:72).
3. Henvisninger til Alexander L. Kielland: *To Novelletter fra Danmark*, Gyldendalske Boghandels Forlag, København 1882.
4. «Haren og Reven» – eller «Ingrids Vise», som sangen også er kalt – er fra *Synnøve Solbakken* (1857).
5. Bjørnson var mot slutten av 1870-tallet blitt svært opptatt av det såkalte sedelighetsspørsmålet. I et brev til Amalie Skram fra 1. april 1879 skriver han: «Jeg står her foran samtidens dybeste problem, og til i vinter var jeg aldeles uvidende derom. Vor slægt kan ikke arbejde i denne sag (uden lægerne og filosoferne og stats-økonomerne); men allerede den næste må tage en del op til diskussjon, og den derafæfterfølgende vil brænde i en kamp på liv og død.

Og det vil blive kvinderne, som slutter sig om den fri kærlighed (formen bliver som diskussionen engang har afklaret den); ti kvindernes frigørelse hviler her, udelukkende her» (sitert etter Anker og Beyer 1982:15). Men i *En Handske* (1883) har han som kjent skiftet standpunkt og forsvarer avholdslinjen både for kvinner og menn. Som en kuriositet kan nevnes at Francis Bull mistenker Bjørnson for å ha brukt Kielland som modell for Svavas far, som han har «utstyret [...] med hele letsindets charme [...] Digteren er saa aapenlyst forelsket i denne muntre norske pariser at man kunde fristes til at tro at det paa nogen punkter er selveste Alexander Kielland som har været hans model» (Bull 1937:632). De to forfattervennene morer seg med andre ord med å sende hverandre skjulte hilsener i sin litterære «korrespondanse».

6. Bildet er hentet fra Aage Henriksen: «Johannes-Evangeliet som novelle»: «Fra den lukkede, kendte formålsverden, hvori begivenhederne bryder ind, udgår orienteringen i hele forløbet. Set fra dette synspunkt får novellen denne abstrakte gang: begivenheden bryder som det fremmede ind i en ordnet verden og danner derved 1. skæringspunkt. Den skaber forvirring som en stok i en myretue, og forvirringen søges overvundet ved oprettelsen af en ny, bedre konsolideret orden. Denne kan opstå ved, at det fremmede drives ud igen, og så opstår der et 2. skæringspunkt. Den kan også bestå i en fuldstændig assimilation. Endelig kan begivenheden triumfere og fremkalde totalt sammenbrud for den oprindelige orden» (Henriksen 1971:81).
7. Jeg kan ikke annet enn tolke Baudrillards gentatte utfall mot kvinnen som en reaksjon mot den nye kvinnebevegelsens styrke på 1970-tallet. Historien viser at feministiske høykonjunkturer regelmessig blir fulgt av forsterket misogyni.
8. Dette synspunktet er i tråd med det Knut Stene-Johansen skriver i *Forførelsens historie*: «Kvinner forfører like mye, ja kanskje langt mer enn menn! Ja, men nettopp fordi forførelsen ikke er noe banalt foretagende, arter den seg historisk som en motsetning mellom subjekt og objekt, mellom 'jeger' og 'bytte', hvor rollene historisk sett er henholdsvis maskulin og feminin» (Stene-Johansen 1998:7).
9. Det hevder i alle fall Ketil Bjørnstad i sin roman om Hans Jæger (Bjørnstad 2001:363).
10. Dette er ett av stedene i romanen hvor forfatteren avslører at han også er maler. Krohg lar Winther ønske at han kunne male Albertine der hun ligger, og Irene Iversen peker med rette på at dette skaper et dilemma i teksten: «Ved å la

- den kyniske politiembetsmannen gå inn i rolla som kunstnar skaper teksten brått eit moment av *sympati* med han. Overgriparen blir vist som ei skjønnd. Og hun spør: «Er det ei umedviten, mannleg samkjensle som brått har teke over, eller er vi vitne til ei ironisk sjølvutlevering, der kunstnaren samanliknar sitt forhold til modellen med det som overgriparen har til offeret? Fortel Krohg at blikket og attråa som styrer maktmannen, er det same som det som styrer den kunstnarlege skapinga? Eller er det berre ein freistnad på å plassere seg sjølv/målaren/forfattaren inn i kunstverket, slik 'alle' gjorde på den tida? Same kva tolkning ein vel, er passasjen eit uromoment i teksten. Han skaper ein ambivalens, som peikar mot den store ambivalensen i teksten» (Iversen 1997:205).
11. Dette er et hovedpoeng i Irene Iversens artikkel, som også har en analyse av voldtekstscenen, se Iversen 1997.
 12. Også panneluggen er et tegn med en kontekstbestemt, lokal betydning som blir lagt fram til diskusjon. Når mor Kristiansen knytter panneluggen til prostitusjon, svarer Jossa at kronprinsesse Victoria, hvis portrett henger på veggen, også har pannelugg, og hun er da ikke hore? For øvrig har ekspeditøren sin kulturelle kompetanse i orden når han vurderer Albertine som potensiell hore. Det var selvsagt en sosialhistorisk realitet at mange kvinner fra arbeiderklassen ble prostituerte, men i tillegg var særlig kvinner som jobbet med undertøy, søm og klær, utsatt for å bli oppfattet som grensetilfeller. Dette skyldtes kanskje både deres intime arbeidsoppgaver og deres dårlige lønn. Deborah L. Parsons skriver til og med at når borger-skapets fruer mot slutten av århundret strømmet ut på gata og inn i butikkene, så var det plutselig vanskelig å skille mellom de prostituerte og de som ikke var det (Parsons 2000:49).
 13. Irene Iversen peker på at Christian Krohg skrev romanen da han var i Belgia og ikke hadde tilgang på atelier. Oppholdet skyldtes at hans samboer, Oda Engelschøn, var gravid og enda ikke hadde fått skilsmisse fra sin første ektemann. I Belgia møtte han sikkert den franske avantgarden, for landet hadde blitt et viktig tilholdssted for naturalister, impresjonister og symbolister siden de ble sensurert i hjemlandet. I Belgia fikk Oda og Christian en datter som fikk navnet Nana (Iversen 1997).
 14. Det vurderende blikket som Albertine blir utsatt for når Helgesen og Smith betrakter henne på Karl Johan, kan i denne passasjen sies å være overtatt av kunstmaleren og forfatteren Christian Krohg. Scenen blir derfor et godt eksempel på det kunstneriske paradoks som peker rett inn i den kjønnsproblematikk den prøver å håndtere. Både innenfor den erotiserte diskurs som handler med seksualitet, og innenfor kunsten, foregår en objektivisering og tingliggjøring av kvinnekroppen. Forholdet mellom tekst og bilde i *Albertine* er for øvrig behandlet i Lykke 2000.
 15. I dikterisk form har Eldrid Lunden skrevet en kritisk refleksjon over Krohgs Albertine-motiv (Lunden 1990).
 16. Per Stounbjerg har vist hvordan det kvinnelige blir identifisert med moderniteten på en negativ måte, og hvordan flere kunstnere rundt århundreskiftet bruker mytologiske kvinneskikkelser og myter om kvinnen som skuespillerinne for å «sette kvindens væsen på dagsorden» (Stounbjerg 1996a og b).
 17. Sitert etter Krohg 1981.
 18. Både Irene Iversen og Jon Lykke har gitt interessante tolkninger av denne slutten (Iversen 1997, Lykke 2000).

Litteratur

- Anker, Øyvind og Edvard Beyer (red.) 1982. «Og nu vil jeg tale ut.» – «Men nu vil jeg også tale ut.» Brevvekslingen mellom Bjørnstjerne Bjørnson og Amalie Skram 1878–1904. Gyldendal, Oslo.
- Baudrillard, Jean 1990. *Seduction* (1979), ved Brian Singer. St. Martin's Press, New York.
- Beyer, Edvard 1978. *Perler i prosa. Norske noveller*. Valgt og presentert av Edvard Beyer. Den norske bokklubben, Oslo.
- Bjørnstad, Ketil 2001. *Jæger. En rekonstruksjon*. Aschehoug, Oslo.
- Bredsdorff, Elias 1973. *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. Gyldendal, Oslo.
- Brooks, Peter 1993. *Body Work. Objects of Desire in Modern Narrative*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts / London, England.
- Bull, Francis 1937. *Norges litteratur. Fra februarrevolutionen til verdenskrigen*. Aschehoug, Oslo.
- Dijkstra, Bram 1988. *Idols of Perversity. Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siècle Culture* (1986). Oxford University Press, New York / Oxford.
- Freud, Sigmund 1999a. On the History of the Psycho-analytic Movement (1914). I *Standard Edition* Vol. 14 (1957). The Hogarth Press, London.
- Freud, Sigmund 1999b. Fetishism (1927). I *Stan-*

- dard Edition, Vol. 21 (1961). The Hogarth Press, London.
- Grünfeld, Berthold 1984. Dobbeltmoral og prostitusjon. I *Norges kulturhistorie*, bind 5. Aschehoug, Oslo.
- Henriksen, Aage 1971. *Gotisk tid. Fire litterære afhandlinger*. Gyldendal, København.
- Iversen, Irene 1997. Kjønnets sprengjer det moderne. *Syn & Segn* 3.
- Kielland, Alexander L. 1882. *To Noveller fra Danmark*. Gyldendalske Boghandels Forlag, København.
- Kierkegaard, Søren 1997. *Søren Kierkegaards skrifter*, bind 2, *Enten – eller (Forførerens dagbog)*. Udgivet af Søren Kierkegaards Forskningscenteret, Gads forlag, København.
- Krohg, Christian 1886. *Albertine*. Huseby & Co, Kristiania. Faksimileutgave av Albertine utgitt av Bjørn Ringstrøms antikvariat, Oslo 1987.
- Krohg, Christian 1981. *Albertine*; med forfatterens forsvarstale i Høyesterett. Gyldendal, Oslo.
- Lunden, Eldrid 1990. *Noen må ha vore her før*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lykke, Jon 2000. *Møte mellom ord og bilde*. Høy-skoleforlaget, Kristiansand.
- Parsons, Deborah L. 2000. *Streetwalking the Metropolis. Women, the City, and Modernity*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Stene-Johansen, Knut 1996. *Libertinske strategier 1620–1789. Cyrano – Don Juan – Casanova – Valmont – Sade*. Spartacus forlag, Oslo.
- Stene-Johansen, Knut 1998. *Forførelsens historie*. Spartacus forlag, Oslo.
- Stounbjerg, Per 1996a. Offentlige kvinner. Lulu, Kristina og den moderne myte om skuespillerinden. I Irene Iversen og Anne Birgitte Rønning (red.): *Modernismens kjønn*. Pax forlag, Oslo.
- Stounbjerg, Per 1996b. Kvindens teatraliske indtog i det moderne: Myter om kvinden som skuespillerinde hos Rousseau, Almquist, Strindberg, Zola m.fl. I Helga Kress (red.): *Litteratur og kjønn i Norden*. Universitetets forlag, Reykjavík.
- Zola, Émile 1998. *The Ladies' Paradise (Au Bonheur des Dames, 1883)*. Translated with an Introduction and Notes by Brian Nelson, Oxford University Press.

Magtens subjekt og subjektets magt

Poststrukturalistiske perspektiver på (det kønnede) subjekt

Av Christel Stormhøj

Poststrukturalisme problematiserer forestillingen om det rationelle og autonome subjekt, men reformulerer samtidig subjektet som en kropslig, situeret og decentreret størrelse. Artiklen præsenterer forskellige poststrukturalistiske subjektoplevelser, viser deres integration og videreudvikling i kontemporær feministisk teori samt diskuterer varierende poststrukturalistiske bud på den samfundsteoretiske grundproblemstilling omkring struktur og aktør.

Poststrukturalisme udgør een ud af flere strømninger i det 20. århundredes filosofi og politiske teori, som problematiserer forestillingen om det rationelle og autonome subjekt, som den kommer til udtryk i oplysningstænkningens subjektfilosofi. Oplysningens mål var fremskridt og midlet fornuftiggørelse. Menneskeheden kunne frigøres fra autoritetstro og traditionsbundethed ved fornuftens magt. Til at indløse dette forehavende konstrueredes et bestemt subjekt. Den universelle fornuft bygger, som oprindeligt formuleret af René Descartes og senere delvis

omformuleret af Immanuel Kant, på et konstituerende subjekt. Det er ikke kun hævet ud af tid og rum, men også enhedsligt, selvbevidst og transparent. Det kantianske subjekt er både et tænkende væsen, bestemt ved fornuftsevne og kategorier for domme, og et kausalt agerende væsen, defineret ved sin kapacitet til at handle autonomt, dvs. uafhængigt af andre kræfter end den rationelle vilje (Kant 1993:71; 76; 1994:65ff). Brugen af fornuften var ensbetydende med en subjektgørelse, en realisering af frihedens mulighed.

Poststrukturalisme bestrider konstitutionsbetingelserne for dette subjekt ved at rejse spørgsmål ved fornuftens rækkevidde og frihedens mulighed gennem en radikal historisering og decentrering af subjektet. Hvad det kan indebære, handler denne artikel om.

Ærindet er trefoldigt: at præsentere forskellige subjektforståelser inden for poststrukturalisme. Endvidere at drøfte, hvordan disse forståelser er blevet indoptaget og videreudviklet i kontemporær feministisk teori. Og endelig at diskutere, hvordan poststrukturalister med udgangspunkt i forskellige subjektkonceptioner forsøger at reformulere den begrebsmæssige dyade struktur/aktør med henblik på at overskride oppositionen mellem dem. Nødvendigheden af at diskutere struktur/aktør-problematikken skyldes ikke mindst behovet for at imødegå de i kvinde-/kønsforskningen som i anden kritisk forskning udbredte påstande om, at poststrukturalismens dekonstruktion af subjektet implicerer en underminering af muligheden for agency og ender i determinisme. Som konstruktive (gen)svar på disse anklager vil jeg fremføre to forbundne argumenter, der samtidig giver et forvarsel om artiklens hovedargumentation. For det første er det begrebet om det magtfulde, enhedslige og selvbevidste subjekt, der har adgang til en universel fornuft, og som via denne potentielt kan realisere autonomi, der dekonstrueres. Det er mao. en *bestemt* subjektkonception, nemlig, som anført, oplysnings-tænkningens (og dens nutidige arvtageres¹), som likvideres og ikke subjektet som sådan. For det andet *reformuleres* subjektets status og dets potentielle relation til frihedens mulighed inden for poststrukturalisme. Subjektet indsættes som en kropslig og historisk størrelse, der er under fortløbende dannelse inden for et netværk af diskurser, hvis fremdriftsmiddel er magt. I magtens kredsløb antager subjektet dels skikkelse af dens effekt, dels dens ukontrollerbare «administra-

tor», der både kan reproducere og forskyde magtrelationer. Magt og frihed opfattes derfor ikke som hinandens modsætninger. Det er netop ved at indskrive såvel struktur som aktør i denne uafgørbare logik, at poststrukturalisme søger at skabe plads for begge og dermed at undgå såvel en determinisme som en voluntarisme. Artiklen er struktureret i fire hoveddele. I del 1 introducerer jeg kortfattet til, hvad poststrukturalisme er, herunder grundlaget for kritikken af subjektfilosofien. Del 2 består i en diskussion af forskellige poststrukturalistiske subjektoplevelser, hvoraf jeg især koncentrerer mig om Michel Foucaults. Del 3 indeholder nogle bud på, hvordan disse konceptioner er blevet integreret og videreudviklet i nutidig feministisk teori med henblik på at begrebsliggøre det kønnede subjekt. Især fokuseres på Judith Butlers performative teori om kønnet. I del 4 rundes artiklen af med en opsummering af diskussionen af poststrukturalistiske subjektforståelser, samt en kritisk vurdering af Butlers teori.

Del 1: Hvad er poststrukturalisme?²

Poststrukturalisme er betegnelsen på et filosofisk idéfelt, der består i en konstellation af heterogene diskurser om bl.a. forskel og betydningsproduktion, samt køn, seksualitet og race som sociale konstruktioner. Feltet er tværdisciplinært og relaterer sig til strømninger indenfor filosofi, psykoanalyse samt især det 20. århundredes sprogfilosofi. Poststrukturalisme forbindes især med Michel Foucaults magt- og diskursanalytik, Jacques Derridas teorier om forskel samt Jacques Lacans teorier om subjektdannelse.

Poststrukturalisme kan kontekstualiseres i fht. den transcendentale vending i moderne filosofi og under denne endvidere i fht. den sproglige. Den transcendentale drejning indebærer, at opmærk-

somheden ikke primært rettes mod en analyse af fakta, men derimod mod deres mulighedsbetingelser (Andersen 1999: 13f; Hansen 1996:89). Poststrukturalisme undersøger, hvordan det som er (fakta), er blevet til for os inden for en bestemt meningsfuldhed. Transcendentalismen, der advokeres for, angår mulighedsbetingelser i form af *historisk variable diskurser*, der ligger til grund for, at noget, x, får en bestemt betydning. Mao. at x kan konstrueres som noget bestemt på et givet tidspunkt og sted (Foucault 1972:31ff).³ Det, som understreges med betoningen på det historiske aspekt, er, at både virkeligheden, vi selv og vor viden er underlagt en tidslighed, hvorfor intet kan være konstant eller stabilt (Nietzsche 1994). Med udpegningen af diskurser som grundlag for erkendelse kan poststrukturalisme yderligere ses i lyset af den sproglige vending inden for moderne filosofi. Den implicerer, at sproget gøres til et erkendelsesteoretisk problem. Sproget betragtes som havende en produktiv rolle i erkendelsesprocessen modsat en formidlings- eller redskabsmæssigt (Larsen 1995; Simonsen 1996).⁴

Diskursbegrebet refererer til et mere eller mindre afgrænset system af mening og handling, samt til sproget som den aktivitet, der skaber betydning og mening (Derrida 1976:158). Konsekvenserne af, at vi er indlejret i diskurser, er, at vor erkendelse af og handlen i virkeligheden er diskursivt betinget. Erkendelser og handlinger tilrettelægges og formes ud fra de begreber og kategorier, som diskursen stiller til rådighed samtidig med, at disse begrebers og kategoriers forhold til hinanden fortsat udvikles gennem sprogbrug, dvs. via diskurs forstået som sproglig praksis. En given diskurs sætter rammerne for og bestemmer de objekter, der kommer på tale, måderne de i-talesættes på, samt de positioner, hvorfra subjektet kan tale og argumentere (Andersen 1999; Larsen 1995). Diskurser ses mao. som producerende fremfor som

repræsenterende og afspejlende noget «derude» med en stabil mening eller essens.

I Foucaults univers forekommer der en tæt sammenhæng mellem diskurs og magt, eftersom de skaber hinanden i en cirkulær relation. Magt optræder som fungeren og effekt. Den betragtes som en elementær kraft, der gennemstrømmer det sociale, former viden og frembringer diskurs (Foucault 1980b:119). Samtidig har enhver i-talesættelse magtpolitiske/-strategiske effekter, eftersom den definerer de sociale fænomeners betydning på een måde fremfor en anden. I forsøgene på at definere virkelighedens indhold og dermed at fastsætte de værdier, der giver dette indhold gyldighed, ligger der derfor uundgåelig en magtudøvelse. Med denne magtopfattelse sættes fokus på de sproglige konstruktionsprocesser og -mekanismer, hvorigennem der indstiftes historiske og dermed tilfældige grænser for mening og handling. Den diskursive kamp om at definere virkelighedens karakter er at betragte som en politisk proces, hvor der sættes grænser for det tænkelige, det acceptable, det nødvendige, det naturlige, det rationelle etc. Disse grænsedragninger er særdeles virkningsfulde, eftersom nogle sociale gruppers identiteter, opfattelser og værdier privilegeres, medens andres undertrykkes eller marginaliseres.

Centralt i poststrukturalisme står problematiseringen af ikke kun skellet mellem sprog og virkelighed, men også mellem subjekt og objekt. Dermed er denne position i aktiv opposition til den empiristisk-rationalistiske erkendelsesteori, således som den kendes fra Decartes og Kant. Med fokus på subjektbegrebet skal to af poststrukturalismens kritikker i fht. sidstnævnte teori fremhæves. Den første kritik går på, at objekt og subjekt ikke kan adskilles, samt at ingen af disse størrelers identiteter forekommer uafhængigt af historiske mulighedsbetingelser, dvs. diskursive former, hvilket forudsæt-

Helene Schjerfbeck: Självporträtt i svart och rosa. (Kilde: Lena Holger: Helene Schjerfbeck, Raster förlag.)

tes. Viden opnåes ikke gennem et autonomt, transparent og selvbevidst subjekts abstraktion fra et uafhængigt objekt. Viden konstitueres snarere, samtidig med subjekt og objekt, på bestemte måder inden for en given diskurs. Hverken subjektets eller objektets identitet eksisterer uafhængigt af de diskursive former, som betegner den. Det konstituerende subjekt (Descartes' «tænkende ting» eller Kants transcendentale subjekt *a priori*) erstattes af et konkret subjekt indlejret i tid og sted. Den første kritik implicerer samtidig den anden, kritikken af fornuften, eftersom fornuften i subjektfilosofien betragtes som subjektets. Det er subjektet, som besidder fornuft, og som ved hjælp af den søger at etablere absolut og universel sandhed. Men i og med at subjektet er indlejret i historisk specifikke diskurser, detroniseres fornuften. Derfor er en universel fornuft må fornuft begribes som noget relativt, dvs. som noget der selv er indlejret i diskurser og derfor kontekstafhængig, ligesom hvad der optræder som sand viden må ses i relation til, hvordan specifikke diskurser bestemmer det sande og det falske (Foucault 1980b:132).

Poststrukturalismens radikale historisering af det menneskelige subjekt, der foldes ud i tesen om subjektet som en socialhistorisk/diskursiv konstruktion, diskuteres efterfølgende.

Del 2: Poststrukturalistiske subjektforståelser

Subjektet opfattes som historisk konstitueret og reproduceret i den sociale praksis, som enten betragtes som sammenfaldende med den diskursive, eller som sammensat af det diskursive og det ikke-diskursive.⁵ Subjektet er kropsligt, situeret samt decentreret i et netværk af diskurser og/eller psykiske registre, hvorfor det er uden grund (Foucault 1972:55). Snarere end at udradere subjektet er det

ærindet at situere og dermed reformulere det (cartianske og kantianske) konstituerende subjekt (Derrida 1970:271; Foucault 1980b:117). Der er flere sådanne reformuleringsforsøg, først og fremmest Lacans, Derridas samt Foucaults. Alle har udøvet afgørende indflydelse på post-strukturalistisk kønsteori, som jeg skal diskutere i efterfølgende afsnit.

Subjektet hos Lacan og Derrida

Den franske psykoanalytiker Jacques Lacans (1989) teorier om subjektdannelse kan ses som en nylæsning af Freuds (1983) forståelse af det decentrerede subjekt. Det freudianske subjekt er splittet i et bevidst og et ubevidst psykisk register, hvorfor det udfordrer ikke kun forestillingen om det enhedslige, men også ideen om det fornuftsstyrede subjekt, eftersom det ubevidste arbejder efter en anden logik end fornuftens. Lacan «vrider» og videreudvikler disse ræsonnementer. Han hævder, at en flerhed af registre gennemstrømmer enhver identitet, samt at subjektet er præget af en værensmæssig mangel, som søges udfyldt gennem identifikation. Subjektet konstitueres som sådan gennem identifikationsprocesser. Eftersom der ikke er nogen bagvedliggende væsenskerne, forbliver subjektet instabil.

Opgøret med essens-tænkning karakteriserer også den franske filosof Jacques Derridas (1976) gentænkning af subjektet. Det sker med udgangspunkt i en teori om forskel.⁶ Derrida hævder, at al betydningsdannelse bygger på forskel og udsættelse. Enhver identitet får betydning i relation til det, den sættes i opposition til, eller det den afgrænser sig fra.

Identitet fremkommer således gennem en konstituerende begrænsning, hvilket i Derridas terminologi vil sige gennem etablering af et «konstitutivt udenfor». Det konstitutive udenfor er både identitetens muligheds- og umulighedsbetingelse. Mulighedsbetingelse fordi identitet ikke

ville være det, den er uden eksklusion; altså afgrænsning fra det andet. Og umulighedsbetingelse eftersom det konstitutive udenfor er det, som hindrer identiteten i at etablere sig endeligt; det ekskluderede «andet» er hele tiden tilstede og truer dens forbliven den selvsamme. Pointen er selvsagt at understrege, at der ikke findes noget oprindeligt og enhedsligt subjekt.

Det foucaultske subjekt

Det reformuleringsforslag, jeg især vil koncentrere mig om, er Michel Foucaults. Han leverer ikke kun det mest udfoldede «alternativ» til subjektfilosofien, men subjektproblematikken kan i det hele taget ses som det gennemgående problemerspektiv i hans iøvrigt heterogene forfatterskab (Foucault 1982; 1988). Han er intenst optaget af spørgsmålet om subjektgørelse: Hvordan vi bliver (gjort til) subjekter. Foucaults ærinde er en radikal historisering af subjektet som en materiel størrelse:

«One has to dispense with the constituent subject, to get rid of the subject itself, that's to say, to arrive at an analysis which can account for the constitution of the subject within a historical framework. And this is what I would call genealogy.» (Foucault 1980b: 117)

Foucaults kritik af subjektfilosofien ligger i forlængelse af Friedrich Nietzsches. Sidstnævnte afviser forestillingen om subjektet som substantielt, baseret på en metafysisk idé om væren. Altså at subjektet indeholder et essentielt, tidsløst væsen skjult bag dets ydre former. Han hævder i «Moralens genealogi» (Nietzsche 1993: 47–48), at der ingen «væren er bag en gøre». Subjektet er udelukkende en fiktion tilføjet til «villen, virken, gøre». Foucault tager i historiseringen af subjektet Nietzsches historiske metode, kaldet

genealogi, i brug (Foucault 1984a). Genealogien afviser metafysikkens forsøg på ikke kun at tænke tingenes væsen, som de er, men også i denne væren at finde sandheden om dem. I stedet undersøges det videnspolitiske, hvordan det er blevet muligt at tro, at tingene har et væsen, en mening og impliceret heri en sandhed forud for vores opfattelse og viden om dem. Genealogien vender metafysikkens projekt på hovedet: det er forestillingen om tingenes væsen, deres oprindelse, der konstituerer vidensområdet, her metafysikken, og ikke omvendt. Det, som metafysikken hævder som det oprindelige, tingenes sande væsen, har selv en historie. Genealogien opsporer denne indstiftelses- og opkomsthistorie og peger på, hvordan det, vi opfatter som stabilt og absolut, er situeret inden for en tidslig horisont og derfor underlagt historiskhed som vilkår. De genealogier, Foucault foretager over det moderne subjekt (det gale, det kriminelle, det seksuelle etc.), lokaliserer subjektet som en historisk realitet, frembragt i og gennem en række magt/vidensregimer, hvis grænser for det sande, det naturlige, det legitime etc. opretholdes gennem disciplinering og socialisering.

Foucaults reformulering af subjektet udtrykkes i begrebet subjektivering, der betegner en dobbelt proces: samtidigheden af at blive underkastet magten – at blive gjort til genstand for vidensprocedurer og teknologier – og at blive formet som subjekt (Foucault 1982; 1994). Subjektiveringen finder sted gennem en disciplinering af kroppen, der så at sige «formatteres» i fht. tilgængelige diskursive identiteter, mand, kvinde, kriminel, gal, homoseksuel etc. Når Foucault skriver, at subjektiveringen skal begribes i en konkret og materiel forstand som en konstitution af subjektet, er det netop for at understrege, at magt arbejder aktivt og producerende. At der ikke er noget essentielt, oprindeligt, absolut eller konstant ved kroppen⁷. Den foreligger ikke som en

afgrænset, biologisk enhed forud for vores forestillinger og opfattelser af den. I en ontologisk forstand er den ikke adskilt fra magtens produktivitet. Det implicerer, at det snarere er vore forestillinger om kroppen, som frembringer den som en afgrænselig størrelse. Magtens produktivitet betyder endvidere, at det, vi forstår som vor vilje og intentioner, er vi ikke selv skabere af. Snarere må vilje og intentioner ses i relation til det handle- og forståelighedsrum, som udstikkes med forskellige subjektpositioner. Subjektivitet er mao. produkt af vor mere eller mindre tilfældige position i verden på et bestemt tidspunkt og i en bestemt social sammenhæng.

I Foucaults subjektformationsmodel bliver subjektet en af magtens effekter og samtidig et led i magtens udfoldelse, dvs. et af dens redskaber. Derved bliver subjektet et medvirkende moment i opretholdelse såvel som transformationen af magtrelationer. Det gør det, eftersom diskurser i Foucaults tankeunivers tænkes at avle deres egen modstand (Foucault 1988). Den diskursive produktivitet, der former subjektet gennem diverse identitetsstøbeforme, forstås som en agonistisk proces, hvis udfald er uforudsigeligt (Foucault 1982). Som eksempel kan tages produktionen af det homoseksuelle subjekt (Foucault 1976:42f). Medens det på den ene side frembringes gennem den moderne seksualvidenskabs praksisser og institutioner som «den abnormale anden», svarer det på den anden side igen ved at vende sig mod institutionerne og kræve rettigheder, anerkendelse og beskyttelse.⁸

Struktur-aktør problematik og skift i Foucaults subjekttopfattelse

Spørgsmålet er nu, om tesen om subjektet som socialt/diskursivt konstitueret er overbevisende? Hvis forholdet mellem diskurs og subjekt «oversættes» til den almene, samfundsvidenskabelige problemstilling, der vedrører forholdet mel-

lem struktur og aktør, så forekommer antagelsen om subjektets decentrering i en række historisk specifikke diskursive strukturer umiddelbart plausibel. Det synes indlysende, at vi formes og får identitet gennem diskursive praksisser. At vor væren og gøren struktureres af et netværk af tilgængelige sociale identitetskategorier, som definerer et rum for forståelig og legitim optræden. Det vi vil, vore intentioner og vilje, og det vi overhovedet kan tænke os, kommer jo ikke ud af den blå luft, men synes snarere bestemt – i et eller andet omfang – af den sociale struktur.

Det, som imidlertid kan indvendes i fald, at der tages udgangspunkt i en traditionel aktør-opfattelse, er, at der synes at være et problem med frihedens mulighed. Hvis subjektet antager skikkelse af magtens effekt og dens redskab, når magten helt gennemtrænger kroppen og reducerer individet til en passiv, disciplineret krop, så er det vanskeligt at betragte subjektet også som en aktør i gængs forstand. Dvs. en som kan gøre en forskel, bevidst påvirke diskurser, og hvis handlinger kan betragtes som årsag i kausale sammenhænge. Selvom diskurser tænkes at avle deres egen modstand som i eksemplet med det homoseksuelle subjekt, der svarer igen og kræver social inklusion, betragtes denne magtudøvelse i en normativ forstand ikke som bedre, som mere frigørende, men blot som udtryk for magtens cirkulation, når marginelle og/eller oppositionelle grupper griber til modmagt og søger at sætte grænser for de dominerende gruppers dominans.

Hvis fokus skiftes fra subjektproblematikken hos Foucault i dennes tidlige og midterperiode, som er den forståelse af subjektet, som jeg hidtil har fremstillet, til subjektet hos den sene Foucault, kan der øjnes kimformer til et begreb om subjektet som mere autonomt og reflektivt. I de sidste to bind af Seksualitetens Historie (Foucault 1985; 1986) samt i artikler og interviews, især «What is Enlighten-

ment?» (1984b) og «The Ethics of the Concern of the Self as a Practice of Freedom» (1988) anslås et delvis perspektivskifte. Foucault taler om «the care of the self [...] as an exercise of the self on the self by which one attempts to develop and transform oneself» samt «the conscious practice of freedom» (1988:2; 4). I fokus er, hvordan vi kan konstituere os selv i et etisk-æstetisk selvforhold og forhold til andre gennem en aktiv subjektgørelse. Det simple «nej» til dominans (stivnede magtrelationer) suppleres med en bevidst grænseattitude: hvordan vi gennem refleksion over «grænserne for, hvad vi er blevet gjort til, men måske ikke længere behøver at være» (Foucault 1984b:45) kan skelne mellem mere eller mindre repressive identitetsformer.⁹ Det er en refleksion, hvis medium er allerede tilgængelige kulturelle mønstre (Foucault 1988:11), og som samtidig indebærer en selvrestriktion: at begrænse egen magtudøvelse vis-à-vis andre i et etisk arbejde med sig selv (Foucault 1988:8). Indsigt i grænser som vilkårlige og dermed fremavlen af muligheden for at handle/tænke anderledes påkalder sig i følge Foucault en «experimentation on ourselves, call us to the sacrifice of the subject of knowledge» (1984a:96). Bevidstheden om grænsers vilkårlighed indeholder mao. et potentielt frigørende element. Foucaults bestemmelse af autonomi lægger imidlertid afstand til en forståelse af denne som en realisering af et iboende potentiale, i *oplysningens* subjektfilosofi formuleret som subjektets fornuftspotentiale, eftersom den aktive subjektgørelse altid vil være bestemt af den sociale sammenhæng.

I forlængelse af Foucaults sammenkædning af refleksion over grænser og modstand med henblik på at etablere mindre repressive identitetsformer, kan man rejse spørgsmålet om, om indblik i grænsers vilkårlighed udgør et tilstrækkeligt grundlag for modstand i almenhed? Eller om der også skal være andre fakto-

rer tilstede, fx en liberal-demokratisk diskurs og institutionel orden, der stadfæster individuel frihed og selvbestemmelse som grundlæggende værdier, der både motiverer og legitimerer opposition, men som samtidig er normative principper, som Foucaults teoridannelse bevidst styrer udenom at sætte?

Del 3: Poststrukturalistiske kønsforståelser

En del af den internationale kønsforskning har været stærkt inspireret af poststrukturalistiske subjektforståelser i for søget på at begrebsliggøre den sociale/diskursive konstituering af det kønnede subjekt. Samtidig har feministisk teori ydet et selvstændigt bidrag til kritikken af subjektfilosofien, ligesom den i integrationen af poststrukturalistiske subjektkonceptioner har revideret disse. I begge tilfælde kritiseres teoridannelserne for at være androcentriske.¹⁰

At tænke køn poststrukturalistisk indebærer, at det betragtes som historisk konstitueret og som reproduceret gennem diskursive praksisser. Udgangspunktet er en kønsteoretisk omskrivning af tesen om subjektet som en social/diskursivt konstitueret størrelse, især som den er formuleret af den tidlige Foucault. Tesen er imidlertid blevet udlagt forskelligt, i en «svag» henholdsvis «stærk» udgave.

Som eksempel på en svag udlægning findes Jane Flax' forståelse (1993). Kønnets subjektivitet tænkes på en og samme gang som konstitueret gennem flere diskurser – som multipelt og heterogent – og som rummende en minimalistisk kerne («a core self»). Den muliggør en skelnen mellem en indre og en ydre verden, men implicerer samtidig ikke en enhed i selvet. Flax' indvending mod den «stærke» udlægning går på, at der ikke etableres en distinktion mellem (antagelsen om) en kerne og (antagelsen om) en enhed (Flax 1993:93). Medens forestil-

lingen om en enhed er illusorisk, pointerer Flax ud fra klinisk psykoterapeutiske overvejelser, at en minimalistisk kerne, et unikt personligt indre med en vis sammenhæng, er en nødvendighed for subjektets beståen og orienteren sig i den ydre verden.

Som repræsentant for en stærkere udlægning af tesen om det kønnede subjekt som en diskursiv konstruktion findes Judith Butlers performative teori om kønnets (Butler 1990; 1993; 1995a; 1995b; 1997). Den skal jeg efterfølgende koncentrere mig om.

Tokønsmaskineriet

Centralt i Butlers teori står et opgør med tokønsofattelsen, dvs. opfattelsen af to adskilte, stabile og naturlige identiteter, «kvinder» og «mænd». Opgøret rummer to sammenhængende led: Dels en dekonstruktion af køn som essens, dels en rekonstruktion af køn som performativt. Den bærende tese i Butlers teori er, at køn er en aktivitet, der reguleres ud fra de herskende kønsnormer. Køn findes således ikke forud for, men produceres i og gennem sådanne normer.

I komprimeret form bevæger det dekonstruktive arbejde sig frem gennem følgende ræsonnementer. Som udgangspunkt udpeges tokønsnormen som forudsætningen for i-tale-sættelse af køn som en binær størrelse (Butler 1990:17).¹¹ Binariteten sikrer ikke kun oppositionen mellem kønskategoriernes, men også deres interne sammenhæng. Tokønsnormen, eller den heteroseksuelle norm gør køn forståelig som en indforstået sammenhæng mellem anatomi, karakter og retning på begæret. Med det menes, at karakter (maskulinitet og femininitet) følger af anatomi, og at begærsretning følger af anatomi og/eller karakter. Inden for den dominerende heteroseksuelle diskurs fremstilles den implicite sammenhæng som en essens, en årsag, der betinger handlinger og udtryk (virkninger). Ge-

vinsten ved Butlers dekonstruktion af tokønsnormen er, at der vendes om på årsag og virkning: vi «opfører» køn gennem normregulerede handlinger og udtryk, og resultatet er maskuliniteter og femininiteter.¹²

Det rekonstruktive arbejde består i udviklingen af teorien om køn som performativt. Teorien er tænkt som en forbedring af det konstruktivistiske paradigme i feministisk teori (Butler 1993:4-9). To problematikker står centralt. For det første en gentænkning af forholdet mellem materialitet og diskursivitet med henblik på at overskride skellet mellem biologisk og socialt køn. For det andet problemet med subjektet og frihedens mulighed: Hvordan magten på en og samme gang kan tænkes som forudsætningen for indstiftelsen af subjektet og som subjektets magt, altså som agency.

Gentænkningen af forholdet mellem materialitet og diskursivitet udgør kardinalpunktet i reformuleringen af forståelsen af konstruktion som en materialiseringsproces: «a process of materialization that stabilizes over time to produce the effect of boundary, fixity, and surface we call matter» (Butler 1993:9). Reformuleringen bygger på fire hovedkilder: Foucaults redegørelse for, hvordan kroppen konstitueres af magten gennem diskursiv produktivitet. En lacaniansk forståelse af subjektdannelse, som forløbende gennem spejlinger og identifikationsprocesser. En Derrida-inspireret forståelse af identitetsdannelse som værende relationel og byggede på eksklusion, samt John Austins talehandlingsteori. Kønsliggørelsesprocessen implicerer en dynamisk «materialisering», der samtidig er en «subjektivering» i Foucaults terminologi, eftersom køn betragtes som skabt inden for de herskende diskurser. Det, som materialiseres, er bestemte typer af kroppe og subjektiviteter, kvindelige og mandlige. Processen finder sted igennem den diskursive praksis og består i citering af kønsnormer (Butler 1993:9-10; 30-35). Den dis-

kursive praksis udgøres af to forbundne momenter: performativitet og citering. En ytring er ifølge Austins talehandlings-teori performativ, når den skaber og bringer det ind i virkeligheden, som den benævner (Austin 1962). Eksempelvis den medicinske anråbelse, der figurerer som det grundlæggende performativ hos Butler (1993:7–8). Ytringen, som jordermoderen/lægen udtaler i fødselsøjeblikket, «kønner» barnet og transformerer det fra et «det» til et «han» eller «hun». Først dermed får barnet social eksistens, eftersom det udstyres med en forståelig identitet ifølge tokønsopfattelsen. I bestemmelsen af performativitet trækker Butler på Derridas kritiske reformulering af Austins talehandlingsteori.¹³ Performativitet forstås som en gentagende og citerende praksis (Butler 1993:2; 1995b: 134). Begrebet citering betegner det forhold, at enhver måde at italesætte kønnet på citerer, dvs. refererer til kønnets kulturelt forståelige form, omrids og karakter (Butler 1993:66–67). Eftersom køn udgør et eksistentiale, er citering uundgåelig. Det er den vedvarende gentagelse af kønsnormerne, der overhovedet giver os eksistens som mand eller kvinde (at være et «det» eller noget helt fjerde er en u-mulighed) (Butler 1992:84). Det performative moment må forstås som led i en citeringskæde, der yderligere former kønnets materialitet (Butler 1993:107).

I Butlers teori tænkes kønnet formet og reproduceret inden for denne citeringskæde. De heteroseksuelt strukturerede køn skabes i den proces, hvor kønnet tilegnes gennem en vedvarende identifikation, som består i at citere kønnets normer. Samtidig med formationen af «mænd» og «kvinder» frembringes kulturelt uforståelige køn, betegnet som de abjicerede (Butler 1993:96; 111ff). De heteroseksuelle køn bygger på en konstituerende begrænsning. Det konstitutive udenfor forstås i termer af det (kulturelt) ubevidste, dvs. identifikation med det modsatte køn, begær rettet imod eget køn

og/eller noget radikalt uforståeligt inden for tokønsopfattelsen. Ideen om det konstitutive udenfor figurerer som slutproduktet af reformuleringen af forholdet mellem materialitet og diskursivitet. Problemet med subjektet og agency diskuterer jeg efterfølgende.

Magt og subjekt: Struktur-aktør problematikken revisited

Butlers performative teori om kønnet, inden for hvilken den heteroseksuelle diskurs fremstår som en næsten ubrydelig struktur, som vedvarende reproduceres i citeringskæden, har givet anledning til intense stridigheder i feministisk teori, hvor hendes position er blevet taget til indtægt for diskursiv determinisme og dermed en underminering af agency.¹⁴ Kritikken kan imidlertid betvivles, eftersom den ikke synes at have blik for, hvordan struktur/aktør dyaden søges opløst i det butlerske tankeunivers.

I forsøget på at overskride oppositionen mellem struktur og aktør indskriver Butler i lighed med Foucault begge i en uafgørbar logik i form af magtens kredsløb, inden for hvilket citeringskæde og citerende subjekt danner en cirkulær relation. Men Butler overtager samtidig ikke den sene Foucaults løsning, der på en vis måde genintroducerer et, omend minimalistisk autonomt subjekt, der har mulighed for at reflektere kritisk over egen heteronome, diskursive konstitution fra den plurale fond af diskurser, som moderniteten stiller sig rådighed, og som kan siges at neutralisere oppositionen. Hendes forslag til løsning søger at udlede potentialet for transformativ handlen fra, som først formuleret, magtens negativitet, dvs. fra det konstitutive udenfor, og senest gennem en beskrivelse af subjektets handlingskonstitution som paradoksal ved at påkalde magtens ikke-identiskhed med sig selv i dens cirkulation.

I arbejdet fra 1993, *Bodies That Matter*, skal mulighederne for transformativ handlen findes i diskursens svage punk-

ter, dvs. i de tilbagevendende øjeblikke, hvor kønsnormerne, for at blive opretholdt, er afhængige af at blive citeret igen og igen. Det er ud fra forståelsen af kroppe som en dynamisk materialiseringsproces, at der kan øjnes sprækker og mellemrum, som åbner op for potentiel transformativ handlen. Sprækkerne findes i ikke-identiteten mellem regulerende normer og kroppe (Butler 1993:220). Det, som kan vende tilbage i sprækkerne, er ubevidst materiale i form af de heteroseksuelt strukturerede køns excesser, hvilket strukturelt set er lokaliseret i det konstitutive udenfor (Butler 1993:21–23; 103–104). Imidlertid er der flere problemer i dette løsningsforslag. Det er uklart, «hvem» eller «hvad», som handler. Er det magten eller subjektet? Endvidere, hvad udgør betingelse og hvad effekt i magtens opretholdelse? Der synes, som også påpeget af andre, herunder Fraser (1995), at være en cirkularitet på spil i forholdet mellem magt og subjekt. For at magten kan opretholdes, forudsættes et subjekt, som citerer, samtidig med at magten forstås som betingelse for subjektets indstiftelse.

I *The Psychic Life of Power* (Butler 1997) videreudvikles og præciseres dette løsningsforslag via en begrebsliggørelse af subjektets handlingskonstitution som paradoks. Subjektet beskrives som det ambivalente «sted», hvor magten under det tidlige forløb, hvor subjektet dannes gennem en underkastelse under magten (subjektivering), skifter karakter og bliver til subjektets magt. Det foreslås, at magten optræder i to inkommensurable tidlige modaliteter. For det første i skikkelse af den magt, der altid er der før subjektet som dets mulighedsbetingelse. For det andet som den magt, subjektet overtager eller tilegner sig, og som gentages i subjektets egen handlen (Butler 1997:14). Der tænkes altså diskontinuitet og ikke-identitet mellem magtens to modaliteter, hvilket muliggør, at subjektet kan genanvende magten på en ikke på

forhånd determineret måde. Dermed åbnes op for potentielle forskydninger i og med, at den magt, som overtages og effektueres af subjektet, kan tænkes at arbejde mod den magt, som muliggjorde det. Subjektet får sin plads i kredsløbet som «stedet» for identifikations- og citeringsprocesser, som kan reproducere eller forskyde grænserne for det forståelige og legitime køn, fordi magten så at sige aldrig kan blive total i form af en fuldt ud struktureret eller lukket struktur. Denne løsning kan hverken tages til indtægt for en determinisme eller en voluntarisme.

Del 4: Afsluttende kritiske refleksioner

Påstandene om, at poststrukturalisme afskaffer subjektet, underminerer muligheden for agency samt ender i diskursiv determinisme er forsimplende og fejlagtige. Konklusionen på artiklens diskussion af poststrukturalistiske subjektkonceptioner kan kortfattet opsummeres i tre punkter: For det første er det begrebet om det rationelle og autonome subjekt, som dekonstrueres og ikke subjektet som sådan, der afskaffes. For det andet (gen-) indsættes subjektet som en konkret og kropslig størrelse, der konstitueres i et netværk af historisk specifikke diskurser og/eller psykiske registre. Og endelig for det tredje søges struktur/aktør oppositionen overskredet ved at indskrive begge i en uafgørbar logik (magtens cirkuleringen der ikke kan opnå lukkethed), inden for hvilken der enten påkaldes et begreb om et minimalistisk autonomt og reflektivt subjekt, der via refleksion over grænser søger mod en mere aktiv subjektgørelse, eller et begreb om subjektets handlingskonstitution som paradoks, der åbner op for mulige forskydninger af grænserne for det kulturelt forståelige og acceptable køn i den vedvarende citering af kønnets normer.

Inkorporationen og videreudviklingen af poststrukturalistiske subjektforståelser

i feministisk teori har skabt et delvis nyt grundlag for at teoretisere køn samt for at forstå, hvad kropslighed og subjektivitet betyder i relation hertil. Poststrukturalistisk kønsteori, i denne artikel repræsenteret ved især Butlers position, indeholder både nogle vægtige kundskabsgevinster, men også nogle begrænsninger. Jeg skal efterfølgende koncentrere mig om udvalgte kritikpunkter inden for henholdsvis en positiv og negativ genre.¹⁵

Betoningen af den tætte sammenhæng mellem magt og krop/subjektivitet befordrer erkendelsen af de to køn som historisk specifikke og diskursive kreationer. De heteroseksuelt strukturerede køn, «kvinder» og «mænd», udgør kategorier, hvis betydning er historisk variabel og betinget af magt- og dominansrelationer. Den radikale historisering af kønnet implicerer et brud med evidens-tænkning, hvorved tilsyneladende naturlige og autentiske identiteter denaturaliseres eller af-selvfølgeliggøres. Endvidere udvides den feministiske teoris kritik af køn som socialt konstrueret til et langt mere vidtgående argument. Den institutionaliserede heteroseksualitet udpeges som den størrelse, der ikke kun sikrer binariteten mellem kønskategoriene, men også deres interne stabilitet. Genistregen består i pointeringen af, at forestillingen om den generiske kvinde anvendes til at skabe en indre sammenhæng i det, som Adrienne Rich tidligere kaldte påtvungen heteroseksualitet.¹⁶ Som resultat heraf usynliggøres og marginaliseres andre og allerede eksisterende måder at være kvinde på. Desforuden denaturaliseres det såkaldte «materielle» aspekt af kønnet, «sex», med dekonstruktionen af skellet mellem materialitet og diskursivitet, eftersom det vises, at «sex» er en materialisering af tokønsnormen. Det implicerer, at påstande om, at der findes en «ren» biologisk grund for kønnet, som vi ikke kan snakke os fra, og som samtidig kan bruges til at legitimere, at forskelle mellem de to køn ikke kun er socialt betin-

gede, udfordres. Dermed åbnes for en kritik af de diskursive magtstrategier, der italesætter kønnet som delvist betinget af natur.

Dekonstruktionen af køn som essens og rekonstruktionen af det som performativ umuliggør ikke politisk handlen, som oftest påstået. Tværtimod muliggør det en udvidelse af feltet for politisk handlen, kritik og opposition, eftersom det åbner op for en anden tilgang til samfundspolitiske spørgsmål end de feministiske positioner, der opretholder et essentielt subjekt, gør. Butlers forståelse af politik og poststrukturalismens generelt kan siges at gå en spadestik dybere end, eller måske snarere at udvide den traditionelle politikkonception, der angår den autoritative fordeling af samfundsmæssige værdier. Forud for fordelingen går den strategiske bestemmelse af værdier, der tilskriver de kontingente grænser for det mulige, det nødvendige, det naturlige etc. gyldighed og derfor i den efterfølgende fordeling af værdier privilegerer nogle identiteter og marginaliserer/undertrykker andre. Politisk handlen og kritik handler derfor ikke mindst om at problematisere og eventuelt som ledsageeffekt at forskyde disse grænser ved at eksponere dem som effekter af «vindende» diskurser og dermed som vilkårlige.

Dekonstruktionens grænseproblematiserende/-forskydende styrke rummer samtidig en begrænsning, når fokus skiftes fra en elitær, akademisk til en gemen, realpolitisk kontekst. Er en politik, der udelukkende har et dekonstruktivistisk sigte, også troværdig udenfor elfenbens-tårnet? Hvilken politisk gennemslagskraft kan en sådan have inden for et politisk-juridisk-administrativt styrings- og forvaltningsregime, der i al væsentlighed er gennemsyret af essentialistiske kønsforståelser, og som kun forstår en identitetspolitisk rettigheds- og anerkendelsesretorik, som den fx kommer til udtryk i en ligestillingsdiskurs? Der forestår den poststrukturalistiske feminisme et om-

fangsrigt formidlings- og oversættelsesarbejde samt udvikling af effektive strategier i fald, at den skal sætte sine fingeraftryk på Det norske stortings kønspolitiske dagsordener.

En anden væsentlig begrænsning ved Butlers position ligger i afhængigheden af psykoanalytisk teori. Butler synes negativt bundet til det, som hun kritiserer, nemlig Lacans fortælling om kønnet.¹⁷ Det medfører bl.a., at den spræng- og innovationskraft, der ligger i at anskue køn som noget performativt, reduceres. Perspektivet i at teoretisere køn som noget flydende, som en frihed mod enhver fiksering af det, får spændetrøje på, når perspektivet kobles op på det psykoanalytiske begrebsapparat. Når Butler dekonstruerer den lacanianske fortælling, er hun lige præcis fanget af den og tvunget til at negere den igen og igen. Det er for mig et åbent spørgsmål, om kønsteorien radikalt fornyr sit begreb om køn ved at bruge energi på at dissekere afdøde, psykoanalytiske koryfæers ubevidste for at vriste kønnet fri af den heteroseksuelle norm.

Christel Stormhøj
adjunkt (assistant professor)
Institut for Samfundsvidenskab og
Erhvervsøkonomi
Roskilde Universitetscenter

Tak til anonym referee for konstruktive kommentarer.

Noter

1. Især habermasiansk inspireret politisk filosofi og teori, herunder feministiske receptioner, fx Seyla Benhabib. Jf. Benhabib m.fl. 1995.
2. Afsnittet trækker delvis på Stormhøj 2001a, især s. 60–67.
3. Derved adskiller denne transcendentalisme sig fra den klassiske som formuleret af Kant (1994), hvor mulighedsbetingelserne for erkendelse begrebsliggøres som en serie af uforanderlige subjektive forstandskategorier. For at markere en afstand til såvel en subjektivisme (henvisninger til et bevidst subjekt som

ophav til egne udsagn og handlinger) som en objektivisme (referencer til universelle love, der strukturerer relationerne mellem elementerne i diskursen som i strukturalismen) fokuserer Foucault på de diskursive udsagns mulighedsbetingelser i form af historisk specifikke «rules of formations» i sin såkaldte vidensarkæologiske analyse. Denne inkorporeres senere som led i den genealogiske analysemåde, som jeg omtaler senere i teksten.

4. Poststrukturalismens sprogopfattelse tager afsæt i, men overskrider samtidig den franske, strukturalistiske forståelse af sproget som et lukket system af tegn, hvor betydning opstår gennem forskelle mellem tegnene. Overskridelsen består kort fortalt i, at systemet åbnes ved at forestillingen om et centrum, der centrerer betydningsfastsættelsen, opgives. Endvidere forlades forestillingen om et skarpt skel mellem sprogstruktur og -brug (langue og parole). Ændringerne resulterer i en generel teori om betydningsdannelse, hvor betydning skabes relationelt, men hvor det enkelte udtryk samtidig glider over forskellige indhold uden endeligt at kunne forbindes med nogen af dem. For en uddybning henvises til Stormhøj 2001a:64–66, samt Hansen 1996:98f.
5. Diskursbegrebet kan defineres bredt som hos fx Laclau & Mouffe (1985), hvor diskurs og det sociale er sammenfaldende, eller mere snævert. Foucaults diskursbegreb er i denne henseende ikke entydigt. Især hos den tidlige Foucault findes et skel mellem det diskursive og ikke-diskursive (forskelsrelationer i institutionaliserede normer). Jf. Foucault 1980a: 197f.
6. Afsnittet bygger på Stormhøj 2002.
7. Foucault vælger bevidst at arbejde med et begreb om kroppen fremfor et begreb om mennesket for at distancere sig fra forestillingen om et konstituerende subjekt og de betydninger, som klæber hertil.
8. For en uddybning henvises til Stormhøj 2001b.
9. For en uddybning henvises til Stormhøj 2000:13–14. Jf. også McNay (1992), især kap. 2 og 3, for perspektivskiftet hos Foucault.
10. I relation til kritikken af subjektfilosofien har feminister vist, hvordan det abstrakte, universelle, rationelle subjekt (det mandlige subjekt) er blevet etableret gennem eksklusion af det kvindelige «andet» (det partikulære, det irrationelle, det kropslige) for at sikre sin identitet og autonomi. Angrebet retter sig mod den epistemologiske rationalismes bærende subjektobjekt dikotomi, eftersom den er kønskodet. Jf. Braidotti 1994; Hekman 1990; McNay 1992. Med hensyn til de poststrukturalistiske subjekt-opfattelsers androcentrisme leverer eksem-

- pelvis Butler (1990:35ff; 1993:57ff) et gennemgribende opgør med Lacans falloccentrisme, medens fx Grimshaw (1993) går løs på Foucaults maskulinistiske bias.
11. Butler trækker på den nietzscheanske/foucauldianske genealogiske analysemetode for at identificere tokønnsnormen som den historisk specifikke kilde til den moderne kønsopfattelse (1990:32f).
 12. For en uddybning henvises til Stormhøj 1998 & 2002.
 13. I reformuleringen argumenterer Derrida, at det ikke er i kraft af subjektets vilje eller intention, at det navngivne fænomen sættes ind i verden. Snarere får den performative ytring sin konstituerende kraft ved at henvise til en forudgående autoritet, altså ved at citere autoriteten. Jf. Derrida 1988.
 14. Jf. især debatten mellem Judith Butler og Seyla Benhabib i *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange* (Benhabib m.fl. 1995).
 15. For en yderligere uddybning henvises til Stormhøj 2000, 2001a, 2001b & 2002.
 16. Jf. den nu klassiske artikel af Rich (1980), «Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence», som udgør en central inspirationskilde for Butler.
 17. Jf. note 10 samt for en uddybning Stormhøj 2002.

Litteratur

- Andersen, Niels Åkerstrøm 1999. *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. Nyt fra Samfundsvidenskabernes, København.
- Austin, John 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, Oxford.
- Benhabib, Seyla m.fl. 1995 (red.). *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*. Routledge, New York.
- Braidotti, Rosi 1994. *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Columbia University Press, New York.
- Butler, Judith 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, London.
- Butler, Judith 1992. The Body You Want. Interview med Liz Kotz. *Artforum* 7, 82–90.
- Butler, Judith 1993. *Bodies That Matter. On The Discursive Limits of «Sex»*. Routledge, New York.
- Butler, Judith 1995a: Contingent Foundations. I Seyla Benhabib m.fl.: *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*. Routledge, New York, 35–58.
- Butler, Judith 1995b. For a Careful Reading. I

- Seyla Benhabib m.fl.: *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*. Routledge, New York, 127–144.
- Butler, Judith 1997. *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford University Press, Stanford.
- Derrida, Jacques 1970. Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences. I Richard Macksey og Eugenio Donato (red.): *The Structuralist Controversy*. John Hopkins University Press, Baltimore, 246–272.
- Derrida, Jacques 1976. *Of Grammatology*. The John Hopkins University Press, Baltimore, Md.
- Derrida, Jacques 1988. *Limited Inc*. Northwestern University Press, Evanston, Ill.
- Flax, Jane 1993. *Disputed Subjects. Essays on psychoanalysis, politics and philosophy*. Routledge, London.
- Foucault, Michel 1972. *The Archaeology of Knowledge*. Routledge, London.
- Foucault, Michel 1976. *Seksualitetens historie: Viljen til viden*, bd. 1. Rhodos, København.
- Foucault, Michel 1980a. The Confession of the Flesh. I Colin Gordon (red.): *Power/Knowledge*. Pantheon Books, New York, 194–228.
- Foucault, Michel 1980b. Truth and Power. I Colin Gordon (red.): *Power/Knowledge*. Pantheon Books, New York, 109–133.
- Foucault, Michel 1982. The Subject and Power (Afterword). I Hubert Dreyfus og Paul Rabinow: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. The Harvester Press, Chicago, 208–226.
- Foucault, Michel 1984a. Nietzsche, Genealogy, History. I Paul Rabinow (red.): *The Foucault Reader*. Pantheon, New York, 76–98.
- Foucault, Michel 1984b. What is Enlightenment? I Paul Rabinow (red.): *The Foucault Reader*. Pantheon, New York, 32–50.
- Foucault, Michel 1985. *The Use of Pleasure. The History of Sexuality*, vol. 2. Penguin Books, London.
- Foucault, Michel 1986. *The Care of the Self. The History of Sexuality*, vol. 3. Penguin Books, London.
- Foucault, Michel 1988. The Ethics of Care for the Self as a Practice of Freedom. I James Bernauer og David Rasmussen (red.): *The Final Foucault*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1–20.
- Foucault, Michel 1994. *Overvågning og straf. Det moderne fængsels historie*. Det Lille Forlag, Frederiksberg.
- Fraser, Nancy 1995. False Antitheses: A Response to Seyla Benhabib and Judith Butler. I Seyla Benhabib m.fl.: *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*. Routledge, New York, 59–74.

- Freud, Sigmund 1983. Jeg'et og det'et. I Ole Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 2*. Hans Reitzel, København, 237–289.
- Grimshaw, Jean 1993. Practices of freedom. I Caroline Ramazanoglu (red.): *Up Against Foucault. Exploration of some Tensions between Foucault and Feminism*. Routledge, London, 51–52.
- Hansen, Allan Dreyer 1996. Strukturalisme, post-strukturalisme og subjektets plads. *Grus* 49, 88–106.
- Hekman, Susan 1990. *Gender and Knowledge. Elements of a Postmodern Feminism*. Polity Press, Cambridge.
- Kant, Immanuel 1993. Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning? I Immanuel Kant: *Oplysning, historie, fremskridt*. Historiefilosofiske skrifter (udg. Haugaard Jeppesen). Slagmark, Århus, 71–80 [1784].
- Kant, Immanuel 1994. *Prolegomena til enhver fremtidig metafysik, der skal kunne fremtræde som videnskab*, Det Lille Forlag, Frederiksberg [1783].
- Lacan, Jacques 1989. The mirror stage as formative of the function of the I. I *Écrits: A Selection* (overs. A. Sheridan). Routledge, London, 1–7.
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe 1985. *Hege-mony and Socialist Strategy*. Verso, London.
- Larsen, Steen Nepper 1995. *Sproget er alles og ingens. Erkendelse og spekulation*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- McNay, Lois 1992. *Foucault and Feminism. Power, Gender and the Self*. Polity Press, Cambridge.
- Nietzsche, Friedrich 1993. *Moralens oprindelse. Et stridsskrift*. Det Lille Forlag, Frederiksberg [1887].
- Nietzsche, Friedrich 1994. *Historiens nytte*. Gyl-dendal, København [1874].
- Rich, Adrienne 1980. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs* 4, 631–660.
- Simonsen, Dorthe Gert 1996. *Kønnets grænser. Poststrukturalistiske strategier – historieteore-tiske perspektiver*. Varia nr. 1. Center for Kvin-de- og Kønsforskning, Københavns Univer-sitet.
- Stormhøj, Christel 1998. *Kønnet vi tænker, kønnet vi gør*. Ph.d-serien, nr. 7. Institut for Sociologi, Københavns Universitet.
- Stormhøj, Christel 2000. *Feminist Politics after Poststructuralism*. Research Paper, no. 14. Dept. of Social Sciences, Roskilde University.
- Stormhøj, Christel 2001a. Poststrukturalisme på arbejde – videnskabsfilosofi og metode i en undersøgelse af unges kønnede identiteter. I Kirsten Pedersen og Lise Nielsen (red.): *Kvali-tative metoder – fra metateori til markarbejde*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg, 60–82.
- Stormhøj, Christel 2001b. Identitets- eller postidentitetspolitik? Homoseksuelle, pluralistiske velfærdssamfund og demokratisk seksualpoli-tik. *lambda nordica* 4.
- Stormhøj, Christel 2002. Den politiserede køn-nethed. I *Grus* (forthcoming).

KOMMENTAR

En politisk filosof

Nancy Fraser intervjuet av Cathrine Holst

– Venstresiden er splittet i to leirer. I den ene leiren knytter man kampen for et mer rettferdig samfunn til krav om økonomisk omfordeling og sosial likhet. I den andre setter man sin lit til identitetspolitikk og kulturkritikk. Men rettferdighet dreier seg selvfølgelig om begge deler – økonomisk omfordeling og kulturell anerkjennelse.

– Tiden er overmoden for allianser og mer fordomsfri dialog mellom de to leirene. Her håper jeg feminister kan vise vei.

Utsagnene kommer fra Nancy Fraser, professor i politisk og sosial teori ved New School University i New York. Noen dager i mai tok hun turen til Norge. I Bergen la hun frem manus til sin kommende

bok, *Recognition or Redistribution?*, på et todagers seminar med samme tittel. Deretter gikk turen videre til forelesninger i Oslo.

Feministisk kritikk

Fraser er en aktiv tidsskriftsskribent (hun er for tiden redaktør i det politisk-filoso-

fiske fagtidsskriftet *Constellations*), og har utgitt en rekke bøker. Mest kjent er artikkelsamlingene *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory* (1989) og *Justice Interruptus: Critical Reflections on the «Postsocialist» Condition* (1997). Førstnevnte samling inneholder blant annet en feministisk kritikk av Foucaults «anti-humanisme», en analyse av problematiske trekk ved Richard Rortys «nypragmatikk», og hennes etter hvert klassiske Habermas-kritikker – en skisse til en «feministisk post-borgerlig offentlighet» (som motsats til Habermas' «borgerlige offentlighet»), og en analyse av den kjønnete underteksten i Habermas' skille mellom system og livsverden. I begge tilfeller har Habermas blitt så vidt overbevist at han har revidert sine teorier (se for eksempel hans Fraser-inspirerte offentlighetsanalyse i *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory on Law and Democracy* fra 1999). *Justice Interruptus* inneholder flere av Frasers essays om velferdsstat og demokrati, en utlegning av hennes begrep om «sosial kritikk» (et forsøk på å formidle mellom Judith Butlers «kritikk som dekonstruksjon» og Seyla Benhabibs filosofiske forsvaret av universelle moralnormer), samt en diskusjon av hvordan krav om henholdsvis sosial likhet og kulturell forskjellighet bør formuleres om de ikke skal slå hverandre i hjel.

Nettopp denne problematikken – hvordan best formulere krav om sosiale rettigheter i «identitetspolitikens tidsalder» – danner utgangspunkt for *Recognition or Redistribution?* Boken har undertittelen *A Philosophical Exchange*: Den er skrevet som en utveksling med den tyske sosialfilosofen Axel Honneth.

Rettferdighet på Wall Street

– Honneth kritiserer deg for ikke å se at også krav om økonomisk omfordeling i

grunnen er krav om kulturell anerkjennelse. Feministiske teoretikere som Judith Butler og Iris Young hevder at ditt skille mellom «omfordeling» og «anerkjennelse» bidrar til å usynliggjøre hvordan økonomi og kultur er sammenvevd. Hvorfor er det så viktig for deg å operere med dette skillet? Bidrar du ikke da selv til å befeste den splittelsen mellom det «sosiale» og det «kulturelle» venstre som du ønsker å overskride?

– Nei, jeg ser det ikke slik. Krav om økonomisk omfordeling og krav om kulturell anerkjennelse må behandles som analytisk distinkte, fordi de ikke ganske enkelt kan reduseres til hverandre. Omfordeling er et botemiddel mot urettferdighet forårsaket av det markedsøkonomiske systemets virkemåte. Anerkjennelse er et botemiddel mot urettferdighet forårsaket av våre kulturelle skjemaer for representasjon, kommunikasjon og fortolkning. Når en mannlig, hvit, faglært industriarbeider mister jobben fordi selskapet der han er ansatt blir lagt ned etter å ha blitt kjøpt som spekulasjonsobjekt av et større selskap, skyldes ikke hans økonomiske marginalisering mangel på kulturell anerkjennelse av mannlige, hvite fagarbeidere. Når taxiene nekter å stoppe for den afro-amerikanske megleren på hjørnet av Wall Street, er problemet ikke urettferdig økonomisk fordeling, men et bestemt etnisk statushierarki.

– Men oftest er vel megleren hvit, og taxisjåføren svart? Som tiggeren på fortauet like ved. Har ikke kulturell og økonomisk undertrykking en tendens til å ramme de samme sosiale gruppene?

– Klasse- og statushierarkier i moderne samfunn er av en slik karakter at noen grupper systematisk blir offer for begge typer av undertrykking. For eksempel blir kvinner (ikke menn) typisk utsatt for seksualisert vold og de har typisk hovedansvaret for det ulønnede omsorgsarbei-

det i familien. Slike forhold kan opprettholde og forsterke hverandre: Manglende økonomisk selvstendighet (som følge av at det arbeidet man gjør er ulønnet) kan for eksempel gjøre det vanskeligere å flykte fra et voldelig parforhold.

Kultur, økonomi – og demokrati

– Men det blir uriktig å si at seksualisert vold mot kvinner primært skyldes deres relative økonomiske marginalisering. Eller at fordelingsrettferdighet vil utrydde homofobi og heterosexisme. Motsatt vil en anerkjennelse av arbeiderklassens kultur ikke fjerne utbytting og klassespesifikk fattigdom. Ja – rettferdighet dreier seg både om omfordeling og anerkjennelse. Men vi kan ikke integrere de ulike typene av krav ved hjelp av definitoriske triks. «Kulturalister» som Honneth *definerer* simpelthen krav om omfordeling som krav om anerkjennelse. Dermed usynliggjør han både reelle årsaksmekanismer og de differensierte politiske utfordringene vi står overfor. «Økonomister» som Richard Rorty, Brian Barry og Martha Nussbaum går i motsatt grøft når de reduserer spørsmål om rettferdighet til spørsmål om fordelingsrettferdighet. Anerkjennelse og respekt kan ikke fordeles på samme måte som inntekt og andre velferdsgoder. Butler og Young gjør etter mitt syn «alle katter grå». Det vil si: De nøyer seg med å slå fast at «alt henger sammen med alt». Men utfordringen er jo faktisk å spesifisere *hvordan* ting henger sammen. Jeg tror distinksjoner mellom økonomi og kultur, mellom klasse- og statushierarkier, og mellom omfordeling og anerkjennelse, kan være viktige analyseredskaper i denne sammenheng

– *Men et viktig sett av krav er vel utelatt her. I den nye boken din skriver du også*

om vår rett til demokratisk medbestemmelse?

– Ja, vi kan gjerne snakke om dette som et tredje sett av krav, krav om å bli inkludert i politiske diskusjoner og beslutningsprosesser som angår oss. Også innenfor økonomien.

Globale håp

– *Men marxistene er fortsatt ikke fornøyde?*

– Marxistiske kritikere har hevdet at mitt begrep om omfordeling er for «rawlsiansk», at det ikke representerer noe botemiddel mot de dypereleggende urettferdigheter som den marxistiske utbyttings- og fremmedgjøringskritikken har brakt frem i lyset. Jeg mener dels de tar feil. Dels at de unnlater å forholde seg til det jeg skriver om viktigheten av å demokratisere produksjons- og distribusjonsbeslutninger. Jeg er heller ingen ukvalifisert «marxist»: Sosialistiske prosjekter har, med fatale følger, undervurdert den normative betydningen av rettsstat og liberal-demokratiske institusjoner.

– *Du holder for tiden på med en bok om feministiske utfordringer i kjølvannet av globaliseringen. Også i denne sammenheng står vel krav om demokrati sentralt?*

– Dagens økonomiske globalisering er i liten grad underlagt demokratisk politisk kontroll. Det er avgjørende at vi i tiden fremover makter å skape demokratiske og handlingsdyktige inter- og overnasjonale institusjoner, offentligheter og bevegelser som kan gi medborgerne «the upper hand» i møte med globaliseringsprosessene. I denne sammenheng spiller allerede feminister og kvinneorganisasjoner en viktig rolle som innovatører. Tenk for eksempel på det nye «globaliserte» rommet for kjønnspolitikk som ble skapt

gjennom FNs kvinnekonferanse i Beijing. Vi må videreføre denne konstruktive linjen. Samtidig som vi fortsetter arbeidet med å kartlegge globaliseringens mørkere sider; nye kjønnsmaktformer, en tiltakende feminisering av fattigdom, og en stadig mer brutal og grenseløs sexhandel.

Filosofiens funksjon

– Dette understreker betydningen av feministisk samfunnsforskning. Selv er du politisk filosof. Hvorfor trenger feministen filosofien?

– Jeg er politisk filosof – men med vekt på det første. Jeg tar utgangspunkt i det jeg oppfatter som presserende politiske problemer i vår samtid. For eksempel de mange typene av urettferdighet og krenkelser som rammer kvinner fordi de er kvinner. Filosofisk analyse løser ikke i seg selv disse problemene – og skaper ikke i seg selv en bedre verden – men den kan bidra til begrepsmessige avklaringer og «oppbrydninger» som gjør at vi «ser» problemene på en annen måte – i beste fall på en måte som gjør dem mer løsbare. Filosofi kan også hjelpe oss i arbeidet med å grunnlegge politiske krav – og slik bidra til å styrke kravenes legitimitet. Som når feministiske filosofer viser hvordan kvinnepolitiske krav kan rettferdiggjøres med utgangspunkt i allmenne moralprinsipper.

Reformere for å revolusjonere

– Så må jo den konkrete politikken utformes. I *Recognition or Redistribution?* skriver du om en type politiske virkemidler du kaller «ikke-reformistiske reformer» (*nonreformist reforms*). Hva er det?

– Jeg skiller i utgangspunktet mellom bekreftende og transformerende politiske

virkemidler. Gjennom bekreftende virkemidler forsøker man å bøte på urettferdighet uten å utfordre de underliggende mekanismene som skaper urettferdigheten. Transformerende virkemidler angriper nettopp disse underliggende mekanismene. Den liberale velferdsstat, som den vi har i USA, representerer en bekreftende omfordelingsstrategi: Den gir støtte til de fattige, men utfordrer ikke de økonomiske mekanismene som produserer fattigdom. Sosialismen representerer det motsatte ytterpunkt – en radikalt transformerende omfordelingsstrategi. På det kulturelle området er identitetspolitikken bekreftende. Et eksempel er gay-politikens krav om anerkjennelse av homofil identitet og kultur. Dekonstruktiv kulturkritikk representerer et transformerende alternativ. Som når *queer*-politikken angriper det underliggende kulturelle skjemaet som produserer hierarkiske todelinger; hetero og homo, kvinne og mann. Jeg vil i prinsippet forsvare en transformerende politikk, både på økonomiens og kulturens område. Det har imidlertid vist seg vanskelig å vinne gjennomslag for en slik politikk i praksis. Her kommer de ikke-reformistiske reformene inn i bildet. Enkelte typer av politiske virkemidler er bekreftende i teorien, men kan i bestemte kontekster – om de implementeres radikalt og konsekvent – ha transformerende effekter på sikt.

«Strategisk essensialisme»

– Du nevner feministen Gayatri Spivaks forsvar av en «strategisk essensialisme» som et eksempel?

– Forskjellsfeminister har kjempet for en oppvurdering av «feminine» verdier. Mange av dem ser imidlertid ikke anerkjennelse av den kvinnelige forskjell som et mål i seg selv. De argumenterer «essensialistisk» for å i neste omgang

kunne utfordre selve kjønnsdikotomien. For eksempel kan det å feire kvinneligheten gi kvinner den styrke og kollektivitet de trenger for å kjempe mot en tvekjønnet rollestruktur. En høyere verdsetting av det kvinnetypiske hus- og omsorgsarbeidet kan på sikt føre til at flere menn finner det bryet verdt å ta del. Den «strategiske essensialismen» er imidlertid en svært risikofylt strategi i nytradisjonalistiske kontekster, der forskjellen mellom kjønnene anses for å være «naturlig». I denne type kontekster vil slike strategier være ganske ustrategiske: De vil bare underbygge og forsterke forestillingen om et «naturlig» kjønnshierarki. Innenfor rammen av en postmoderne kultur, med sans for det konstruerte og kontingente ved alle klassifiseringer og identiteter, vil en «strategisk essensialisme» med større sannsynlighet kunne virke transformerende. I dagens situasjon, der nytradisjonalismen og postmodernismen sameksisterer som konkurrerende kulturelle strømninger, er det mer usikkert hva utfallet vil bli. Jeg er personlig noe skeptisk.

Garantert kvinneinntekt

– *Din støtte til garantert minsteinntekt (basic income) er mer uforbeholden?*

– Nei, også her er konteksten viktig. I seg selv vil en slik inntektsreform ikke bidra til å forandre den kjønnsmessige arbeidsdelingen. I verste fall vil en garantert minsteinntekt kunne skape en «Mummy

Track», et særlig marked av kvinnelig arbeidskraft, som trekker seg ut av arbeidsmarkedet i småbarnsfasen, og ellers fungerer som fleksibel, lavtlønnet arbeidskraft i de mest utsatte delene av arbeidsmarkedet. Men i et sosialdemokratisk regime, med en utviklet feministisk sosial- og likestillingspolitikk, vil en slik inntektsreform kunne virke radikalt transformerende. Kombinert for eksempel med en aktiv likelønnspolitikk og full barnehagedekning vil reformen kunne bidra til å endre maktforholdene internt i husholdene, og på sikt føre til grunnleggende endringer i den kjønnsmessige arbeidsdelingen.

Det norske hus – og det hvite

– *«Et sosialdemokratisk regime med en utviklet feministisk sosial- og likestillingspolitikk» – det er vel Norge det?*

– Jeg har, som mange andre, vært svært opptatt av de statsfeministiske eksperimentene i Skandinavia. En ting er de oppsiktsvekkende resultatene, for eksempel innenfor sosialpolitikken. En annen ting er de politiske strategiene. Jeg tenker særlig på det nære samarbeidet som har vært mellom feministiske forskere og kvinnebevegelser i ulike politiske miljøer og i byråkratiet. I USA har kritisk teori og samfunnsforskning forsvinnende liten påvirkningskraft utenfor «campus». Med George W. Bush i Det hvite hus er det mer presserende enn noen gang å få gjort noe med dette.

Moderlige og/eller moderne bryster?

Noen refleksjoner rundt kosmetisk-kirurgiske brystforstørrelser

Av Anne Karen Bjelland og Lise Widding Isaksen

Kvinnens kroppsidealer endres i pakt med andre samfunnsendringer. Fremveksten av moderne kroppsteknologier slik som for eksempel plastisk kirurgi innebærer muligheter til å endre kroppens fasong. Oppfatninger om at kvinner som legger silikon inn i brystene først og fremst er påvirket av medias sexsymboler har lenge vært dominerende. Hvor henter egentlig kvinner som legger seg på operasjonsbordet, sine idealer fra? Er motivene og årsakene mer varierte og nyanserte enn tidligere antatt?

Jevnlige reportasjer i aviser og ukeblader de siste årene kan fortelle at stadig flere norske kvinner vil ha større bryster og er villige til å legge seg på kirurgenes operasjonsbord for å få dette til. Under overskriften «Dobling i brystoperasjoner» kunne en vestnorsk avis¹ opplyse at kvinner strømmer til private klinikker som aldri før for å få større bryst. Det siste året har det vært en fordobling av antall inngrep. Leder i Norsk Plastikkirurgisk Forening melder samme sted om økning av kvinner som ønsker større bryst: «Foreningen har ingen eksakte tall å vise til, men økningen forteller at mel-

dingene om erstatningssaker og skader ikke har skremt noen fra å legge seg på operasjonsbordet.» «Silikonhysteriet» fra begynnelsen av 90-tallet har avtatt og silikonbryster er «frikjent», i 1999 gikk mellom 30 000 og 40 000 norske kvinner rundt med silikonbryster, opplyses det.

I et helsides avisoppslag² under tittelen «Myke pakker til jul» følges en 28-årig kvinne gjennom en brystforstørrelsesoperasjon på en privat klinikk. Hun har endelig bestemt seg for å gi seg selv en julegave hun ikke finner under granen på julaften: Nye pupper til jul. Hun har tenkt på brystforstørrelse lenge. Etter at

(Foto: Ulf Isacson, Mira/Samfoto)

hun ammet sitt tredje barn var det så å si ingenting igjen av brystene: Før hadde jeg fine normale bryst, men etter at jeg begynte å amme har de skrumpet inn. Til og med størrelse 75A blir for stort, sier alenemoren. Jeg vil ha brystene så store, sier hun og holder frem et ukeblad med bilde av en jente med bar overkropp. Ikke Dolly Parton, men slik som jeg hadde brystene mine før, forteller hun. De nye brystene er avbildet, og følges av teksten «Årets julegave: Strålende fornøyd med julegaven til seg selv. Ikke for store, men akkurat passe».

I enda et helsides oppslag³ under tittelen «Nye pupper, gamle fordommer» presenteres en nitten år gammel kvinne som skal foreta en brystforstørrelse. Hun viser frem et ukeblad («Vi Menn») med et

pornobilde for å vise hvilke pupper hun ønsker. Hun synes ikke det gjør noe om folk kan se at hun har silikon. Helt siden hun var ti år har hun visst at hun ville ha silikon hvis brystene ble for små. Hun er overbevist om at hun kommer til å bli mer fornøyd med seg selv og få et bedre selv-bilde etter silikonimplantasjonen. «Jeg er vanvittig kroppsfiksert.» innrømmer hun og smiler. Hun tror hun er påvirket av media og venner. Og av Britney Spears som fikk silikonpupper. Ifølge henne er det blitt nokså vanlig å fikse på brystene.

Yngre, vakrere og tynnere

Omfanget av kosmetisk kirurgiske tilbud er stadig økende sammen med antall fak-

tisk utførte operasjoner, i Norge som i andre vestlige land. I dagspressen og på Internett vrimler det av reklame for ulike tilbud om fettsuging, brystforstørrelser, mageplastikker, rynkebehandling og ansiktsløft. Bare i Bergen har klinikker som utfører slike operasjoner økt fra to til fem det siste året. En av klinikkene kunne melde⁴ om en årlig økning på 75 % bare på brystoperasjoner siden klinikken startet sin virksomhet for fem år siden. Rundt en tredjedel av operasjonene (ca. 200 av 600) var brystoperasjoner, og de fleste handlet om å få brystene forstørret ved hjelp av silikoninnlegg. I intervjuet med klinikkens leder delte han pasientene inn i tre like store kategorier: de som ville få endret brystene, de som ville ha fettsuging av hake, bilringer og lår, og de som vil fikse på ansiktet og/eller få strammet opp magen.

Dagbladet⁵ kan melde at markedet for plastisk kirurgi har eksplodert de siste årene: «Flere og flere nordmenn velger å betale dyrt for å bli mer fornøyd med seg selv. Og når etterspørselen øker, øker også tilbudet. Stadig nye aktører dukker opp på markedet, og avisene er fulle av annonser for hvordan du kan bli yngre, vakrere og tynnere.» Det finnes imidlertid ingen offisielle statistikker på antallet utførte plastiske operasjoner, og heller ikke på hvem pasientene er. Fettfjerning er det mest populære inngrepet i Norge, og stadig flere menn velger å kvitte seg med uønsket fett på denne måten. På andre plass kommer operasjon av tunge øyelokk. Også her er mennene for alvor kommet på banen. Deretter følger brystoperasjoner, både forstørrelser, reduksjoner og brystløft. En representant for en privat klinikk opplyser videre til Dagbladet at pasienter som ønsker seg større bryster, er økende. Rundt 70 000 norske kvinner har silikon i brystene. Gjennomsnittsalderen på disse er 32 år: «Dette er modne kvinner som har født barn og ønsker å fylle ut noe av det som ble borte ved amming og graviditeter.»

I en informasjonsbrosjyre (fra en privat klinikk) om brystkirurgi, slås det fast at en kvinnes bryster spiller en viktig rolle for hvordan hun selv og andre oppfatter henne. Samtidig er kvinnens bryster gjennom hele livssyklusen under kontinuerlig forandring både når det gjelder form og volum. De viktigste årsakene til dette er genetikk, alder, kroppsvektsvariasjoner, graviditeter, amming og påvirkning av tyngdekraften: «Hvordan hver enkelt kvinne ønsker at hennes bryster bør se ut, er noe kun hun bør få bestemme. En brystoperasjon er hennes private sak, og vi spør vanligvis ikke om hvilke motiver som ligger til grunn for en slik avgjørelse,» fremholdes det i brosjyren.

Samfunnsforskere trenger derimot ikke utvise samme form for diskresjon når det gjelder å reflektere over hvilke motiver kvinnene kan ha. Fra et forskerståsted er selve fenomenet interessant fordi det forteller noe om hvilke kulturelle normer den moderne kroppskulturen er i ferd med å utvikle. Derfor ønsker vi å presentere noen refleksjoner om dette fenomenet, og se nærmere på hvilke motiver som kan ligge til grunn for avgjørelsen om å få foretatt brystforstørrelser.

I samarbeid med en privat kosmetisk klinikk i Norge⁶ har vi spurt kvinnene selv om hvilke problemer de antok kosmetiske operasjoner kunne bidra til å løse. Det primære siktemålet var å få kunnskap om brukernes erfaringer med kosmetisk kirurgi og opplevelse av egen livssituasjon før og etter operasjon. På et mer overordnet plan er hensikten med prosjektet å undersøke nærmere hva fremveksten og anvendelsen av kosmetisk kirurgi kan være en respons på, og hvordan fenomenet kan forstås. Kartleggingsundersøkelsen (Bjelland, Halvorsen og Isaksen 2001) er derfor primært av hypotesegenererende karakter og er del av et større prosjekt om moderne kroppsteknologier (Bjelland og Isaksen 1999). Det er først og fremst kvinnes egne

individuelle erfaringer og vurderinger i forbindelse med denne type operasjoner som vi anvender som utgangspunkt for mer teoretiske refleksjoner rundt helse, kropp og kultur.⁷

I vårt materiale er de fleste brystoperasjoner foretatt av yrkesaktive mødre under 40 år, og de fleste ville ha større bryster. For å tydeliggjøre hvilke subjektive motiver og erfaringer som kan ligge bak henvendelser til kosmetiske klinikker, skal vi la en representant for disse kvinnene komme til orde. Vi vil la hennes stemme berette om erfaringer med kosmetisk kirurgi, om hennes motivasjon og opplevelse av egen livssituasjon før og etter operasjon. Vi ønsker med andre ord å gi et eksempel på hvilke livssammenhenger kvinner selv knytter til kroppens form og utseende. Til slutt vil vi kort bevege oss utenfor dette forklaringsnivået og reflektere rundt (andre) sammenhenger som kvinnene er, eller ikke er, seg bevisste.

Materialet

Vårt utvalg består av 85 respondenter (83 kvinner og to menn). 60 av dem var under 40 år, og det var flere i alderen 30–40 år enn i kategorien 20–30 år. Den største kategorien hadde oppsøkt klinikken med ønske om å gjøre noe med brystenes fasong (31 av 85). Flertallet ville ha større bryster (22 av 31), og det er de yngste som dominerte bildet når det gjelder brystforstørrelser. Den største kategorien brystopererte (15) var i alderen 20–30 år, ti var mellom 30 og 40 år, mens fem var mellom 40 og 50 år og bare én over 50 år. Halvparten av dem som har fått brystforstørrelser i dette utvalget, var under 30 år.

Av de brystopererte var de to største kategoriene kvinner med to barn (11 av de 24 med to barn) og kvinner med ett barn (10 av de 19 med ett barn). De ti brystopererte med ett barn utgjorde fire brystforstørrelser, ett løft, tre uspesifiser-

te og to brystreduksjoner. De elleve kvinnene med to barn utgjorde hele åtte brystforstørrelser, ett løft, to uspesifiserte og ingen brystreduksjoner. Av fire kvinner med tre barn hadde tre fått brystforstørrelser, mens to kvinner med fire barn og én med fem barn hadde fått brystforstørrelser.

Anvender en de rent numeriske tallene fra materialet⁸ til å skape et bilde av hvem «den typiske brukeren» i dette utvalget er, vokser det frem et bilde av en ung, midtels utdannet og yrkesaktiv småbarnsmor som jobber enten på kontor eller i omsorgssektoren. En helt hverdagslig og ordinær norsk gjennomsnittskvinne, sannsynligvis kledd i allværsjakke og jeans. Men hun har et sterkt ønske om å gjøre noe med brystene som hun synes er for små og/eller for preget av svangerskap og amming.

Vi hadde i motsetning til dette forventet at flertallet av dem som bruker kirurgien til å få større bryster, ville være kvinner i førtiårene. Andre studier på feltet som viser at brystforstørrelser er det mest utbredte motivet for å oppsøke kosmetisk-kirurgiske klinikker (Davies 1995, Tseelon 1995), finner at det i stor grad er kvinner i førtiårene som vil ha et mer ungdommelig utseende som tar brystoperasjoner. Dette forklares med at det på arbeidsmarkedet finnes en kultur som favoriserer et ungdommelig utseende og som ser ut til å skape et visst psykologisk og sosialt press på middelaldrende arbeidstakere. En respons på dette presset kan være å la seg brystoperere i håp om å avansere jobbmessig sett og/eller beholde den sosiale statusen en har. Den enkelte trenger ikke være seg bevisst sammenhengene mellom miljøet en lever og arbeider i og valg en gjør som enkeltindivid.

For velværets skyld

I vårt utvalg er også ønsket om brystfor-

størrelser det mest utbredte motivet for å oppsøke klinikken. Flertallet er imidlertid friske kvinner under førti år, og de fleste er faktisk unge mødre fortsatt i tyveårene. Spørsmålet er hva det er som får dem til å legge seg på operasjonsbordet? Hvilke sammenhenger er det kvinnene selv fremstiller som viktige for avgjørelsen?

På spørsmålet om hvor de fikk ideen til operasjonen fra, svarer flertallet i vårt utvalg (58 av 83) at de fikk ideen fra «ingen». Dette til tross for at hele 62 av dem oppgir å kjenne andre som har tatt kosmetiske operasjoner. «Ingen» i denne konteksten kan tolkes som «fra ingen andre enn meg selv». På spørsmålet om resultatet var i samsvar med forventningene, svarer hele 75 bekreftende, 7 vet ikke, mens én ikke er fornøyd. Det dominerende motivet var at de tok operasjonen for å styrke følelsen av subjektivt velvære.

Dette er på linje med det Ida L. Samuelsen (2001a) fant i sin studie blant brukere av kosmetisk kirurgi i Paris. Flertallet av de kvinnene hun snakket med, mente at dette var noe de gjorde «poir moi» (for seg selv): «Mange av dem avviste at ønsket om å foreta estetiske operasjoner hadde sin bakgrunn i deres forhold til omgivelsene og andre mennesker rundt dem» (Samuelsen 2001b, s. 7). Hun antyder i tråd med Kathy Davies (1995) at dette kan forstås som et uttrykk for at kvinnene ser på seg selv (og må betraktes) som selvstendige handlende aktører, de skaper seg selv og tar kontrollen over eget liv. Det at kvinnene fremstiller seg som uavhengige av andres oppfatninger, understrekes i vårt materiale også av at bare 9 av 31 som har fått brystforstørrelser, oppgir å ha fått ideen til operasjonen fra andre. I samtaler med brystopererte kvinner fikk vi imidlertid et nærmere innblikk i hva som kan skjule seg bak denne tendensen, og en nyansering av hvilke problemer kvinnene har opplevd så sterkt at de har latt kirurgen forsøke å fjerne dem. Vi lar

Anne, en 34-årig gift trebarnsmor, komme til orde:

«Jeg var kvinne da»

Jeg har aldri hatt store pupper, men plutselig så – de var faktisk vekke. De var borte. Det var rett og slett bare to brystvorter som var der. Det var faktisk så ille med meg, at når jeg lå på ryggen, så dannet brystene et hulrom. Så brystene gikk innover. Jeg syntes det var helt ubehagelig å ta på. Det var tomrom bak rett og slett. Jeg vet ikke hva som gjør det, men jeg hadde noen vanvittig store bryst når jeg gikk gravid og ammet. Noen kolossale bryst.

Kroppens former og fasong settes også i sammenheng med hvilke forestillinger en har om hvordan kvinnelighet kan erfares:

Da hadde jeg store flotte pupper og rund mage og runde former. Jeg som alltid har vært tynn og flat alle veier. Jeg var kvinne jeg da, de eneste gangene i livet mitt. Jeg var flat mellom hver fødsel. Men jeg jukset jo jeg, det var ingen som hadde sett det på meg. Jeg hadde jo alltid gått med skumgummiinnlegg jeg. Jeg har jo alltid sett sånn ut som dette her.

Men mangelen på naturgitte former kan bøtes på med hjemmelagde remedier og litt fantasi:

Jeg laget mine egne skumgummi-BH-er jeg, for jeg har aldri hatt store pupper, men har hatt lite grann. Jeg lurte meg selv veldig ofte og veldig lenge, for når jeg hadde genser på meg og skumgummi-BH på meg, så var det helt greit. Men, selvfølgelig når våren og sommeren kom og jeg begynte å gå med litt tynnere klær og lettere klær, så ... Skulle jeg bøye med ned og hente noe på jobben eller hvor som

helst, hvis jeg bare hadde T-skjorte på meg, så var jeg redd at noen tilfeldigvis skulle se inn, for da ville de se skumgummi. På badestrand i bade-drakt hadde jeg alltid panikk for at innleggene skulle dette ut og løsne – det var alltid en hemning for meg. Jeg måtte alltid ta hensyn til det når jeg kjøpte klær, måtte ikke ha det utringet, ikke for tettsittende, for da ville det virke unaturlig for meg når det bulte litt. Slank kropp har jeg alltid hatt, så jeg syntes det var litt irriterende å ikke kunne gå med litt tettsittende klær, bare på grunn av den skumgummien. Som sagt, jeg tillot meg ikke å lage dette til et stort problem. Jeg er for glad i selve livet, til at dette skulle få ødelegge livskvaliteten min. Det synes jeg ikke at det gjorde. Men det var en ting som jeg visste gikk an å fikse.

Flate speilegg

Svangerskapets bryster erindres med glede. Ikke bare av henne selv, men også av mannen:

Da hadde jeg allerede gått og tenkt litt på dette her hvor deilig det hadde vært å fått brystene tilbake. For de var jo helt forsvunnet etter siste amming. Da var jeg like flat som to speilegg. Det var jeg. Det er ikke å overdrive i det hele tatt ... Mannen min har jo og vært med hele veien, han er en type som er fryktelig glad i meg og har aldri lagt skjul på det. Og jeg har jo sett det når jeg har gått gravid og hatt verdens flotteste pupper at han har vært mer opptatt av de da enn han var etter da jeg ikke hadde noen pupper. Så han følte på en måte – at han var glad i meg og ville støtte det valget jeg gjorde. Du må for all del ikke legge inn brystinnlegg for min skyld, men betyr det mye for deg selv, så gjør det.

Hvilke typer bryster som er reklameaktige og for tydelig knyttet til dyrking av Hollywoods sexsymboler settes i kontrast til «de naturlige»:

Og jeg kjente ingen som hadde gjort det. Jeg hadde aldri sett noen andre eller noen bryst som har innlegg. Så denne venninnen sa at du må se hennes bryster. Du må være med og få se hennes bryster, se hvor naturlig og fint det er. Og det gjorde jeg. For de så ut som noen vanlige kvinnebryst. Det var ingen runde struttende Baywatch-pupper. Det var mildt hengende pupper på en voksen kvinne. Og så var jeg og bestemt (...) Og silikon i puppene blir ofte forbundet med Baywatch sier nå jeg, runde store hvetebollepupper trykket opp i en bikini. Jeg var litt redd for å få sånne, for det hadde ikke passet meg, jeg var ikke ute etter å bli noe sexsymbol. Jeg ville bare ha tilbake en del av kroppen min som jeg faktisk hadde mistet. Når jeg da fikk se de brystene som hun hadde fått på klinikken, så de innmari naturlig ut. De gjorde virkelig det.

Det ser også ut til at dess fjernere en opplever sin egen kropp fra det å være «naturlig», dess lettere er det å rettferdiggjøre bruken av kosmetisk kirurgi:

Jeg husker at når jeg la meg ned der (på operasjonsbordet) for første gang, så var jeg veldig glad for at jeg var så flat. Det rettferdiggjorde mitt valg på en måte. Jeg husker at jeg tenkte, jeg kler av meg og er nesten litt stolt. Hadde jeg lagt meg ned med halvstore pupper og ville hatt de større så hadde det ikke vært så lett. Men når jeg la meg ned der med mine innovervendte pupper så var jeg faktisk stolt – jeg rettferdiggjorde meg selv. Det var litt rart. Den følelsen hadde jeg ikke trodd. Men den følelsen kom akkurat der altså.

Det kunstige kan naturlig- gjøres

Når det kunstige er kommet inn i kroppen, fortøner det seg ikke lenger som kunstig, men som en del av «eget kjøtt og blod»:

Og det har noe med at jeg har opplevd gjennom livet å ha hatt store pupper i forbindelse med amming, og så har de forsvunnet, og så har de vært store. Så jeg valgte å legge meg til å sove der og psyke meg til å tro at når jeg våknet opp, så hadde puppene mine vokst. Og den lille følelsen går jeg med den dag i dag. Så jeg har ikke noe inni mine pupper jeg. Det er mitt kjøtt og blod som er inni mine pupper. Av og til når jeg har sett i blader og sånn, så har jeg vært redd for at det skulle vise sanne proteser. Jeg ville ikke ha det bildet av mine bryster. – Det fremmedgjør det.

Opplevelsen av det kunstige som det naturlige og individuelle deles også av mannen:

Jeg var litt spent akkurat rett etter operasjonen om de var litt for store. Men da tenkte jeg med meg selv – jeg må ikke si noe eller tenkte noe før jeg har sett det endelige resultatet. Og det stemte. Puppene mine i dag er helt perfekte. De er akkurat sånn som jeg ville ha dem. De føles, det er liksom mine. Jeg husker jeg spurte mannen min en dag – svar meg helt ærlig, når du tar på mine pupper, når du koser med dem, tenker du noen gang at dette er silikon? Nei, sa han, aldri. Det er jo dine pupper. Det har han aldri tenkt på. Så han hadde nok måttet tenkt seg om hvis han ikke hadde ment det. Det kom veldig fra hjertet. Det var mine pupper.

henger som hun selv ser på som viktige. Hun forteller om gleden over å være gravid med store, flotte pupper. Gjennom graviditetene opplevde hun å ha noen «kolossale bryst» i kontrast til brystene hun ellers hadde hatt. Det var som gravid og som ammende mor at hun følte seg som kvinne. I alle år har hun «jukset» med skumgummi-BH-er slik at andre ikke skulle oppdage hvor små bryster hun hadde. I det daglige måtte hun være svært påpasselig slik at ikke hemmeligheten hennes skulle avdekkes. Etter hennes siste graviditet og amming var det bare to brystvorter igjen. Selv om Anne forteller at dette ikke ødela livskvaliteten hennes, utgjorde det likevel et stort nok problem til at hun bestemte seg for å legge seg under kirurgens kniv. Hun har lagt seg på sinnet at moderskapets bryster også var en kilde til stor glede for hennes mann og merket seg hvordan hans glede av å berøre hennes bryster mens hun var gravid og ammet åpenbart var større da enn ved andre anledninger. Hennes eget ønske om å vedlikeholde denne kvaliteten ved deres seksuelle samliv ved å gjøre de gravide brystene om til permanente bryster ligger implisitt i hennes fortelling.

Spranget fra vissheten om at noe *kan* gjøres med kroppen til at noe *bør* gjøres og endelig *faktisk* gjøres kan ha blitt lettere å ta om det er slik at det er en økende aksept for kosmetiske justeringer. I Norge er imidlertid ikke kosmetiske operasjoner noe som vanligvis åpent diskuteres. Noen operasjoner synes å være mer ladet med motstridende verdier enn andre. Kvinner som skal gjennomgå en brystoperasjon, kan befinne seg i en tilstand av stor usikkerhet omkring selve operasjonen og det senere resultatet. Det synes som veien frem til en avgjørelse om operasjon kan være lang og med en rekke overveielser underveis.

Anne snakket underveis bare med noen i sin nærmeste familie, sin mann og en venninne om operasjonen. Da hun hadde fått sett resultatet på en annen

kvinne og så at brystene så ut som naturlige, vanlige kvinnebryst, ble hennes egen beslutning tatt. Hun oppsøkte den private klinikken og fikk avtalt tidspunkt for operasjon. På operasjonsbordet følte hun seg nesten litt stolt. Hennes opplevelse av å ha bryster som vendte innover i stedet for utover, rettferdiggjorde hennes beslutning. I stedet for å se på det som et inngrep i kroppen som hun betalte en kirurg for å gjøre, bestemte hun seg for å se det slik at hun etter noen timers søvn våknet opp med større bryster. Gjennom denne mentale manøveren omdefinerte hun silikonens tilstedeværelse i kroppen og naturliggjør det kunstige. Silikonen ble til hennes eget kjøtt og blod. Hun var svært fornøyd med resultatet blant annet fordi brystene ikke ble altfor store, som hun så lenge var redd for. De ble rett og slett sånn hun ville ha dem. Anne oppsummerer det slik:

Det var denne operasjonen jeg ville ta. Etter at jeg fikk barn ble brystene mine veldig innsunkne og stygge. Jeg gjorde det for min egen del – for selv-tilliten. Det har hjulpet meg veldig. Jeg ville ha gjort det samme i dag.

Naturlig og erotisk

Seksualitetens betydning i beslutningen er til stede, men ikke klart formulert. Når mannen er glad for de nye puppene, blir hun kjempeglad. Det kan være at hun nyter seksuallivet bedre siden mannens glede ved å berøre hennes bryster er større når de ikke er helt flate. Hun forteller ikke så mye om det. Men i samtalen snakker hun om sexsymboler som hun ikke identifiserer seg med. Hun vil «bare være en naturlig kvinne». En alminnelig norsk mor med et vanlig seksualliv. Sårbarheten som ligger i de implisitte bildene hun refererer til, kan tolkes på mange måter. Det kan handle om en angst for at seksualiteten ikke skal ha samme intensitet

som før barna kom. Yrkesaktive småbarnsforeldre er ofte slitne og trøtte. For mange kan ønsket om sammenhengende søvn være sterkere enn behovet for sex. For kvinner i tyveårene kan slike erfaringer kanskje være skremmende og koples til ideer om at de kroppslig sett ikke lenger er like attraktive. Kan det være angsten for ikke å leve opp til bilder av «den erotiske kvinne» som får mødrene til å oppsøke kirurgiske klinikker? Hvorfor kan ikke en kropp som er preget av å ha satt barn til verden, fortone seg som enda mer elskbar enn den var før? Det at parets felles barn har satt kroppslige spor etter seg, kan vel også erfares som sensuelle trekk ved kroppen og samlivet?

Det er mange spørsmål som reiser seg på bakgrunn av Annes og de andre kvinnenes fremstillinger av egne erfaringer med kosmetisk kirurgi, motivasjonen og opplevelsen av egen livssituasjon før og etter operasjonen. Vi vil presentere noen sammenhenger som fremstår eksplisitt eller mer implisitt, og til dels paradoksalt, som kontekst for vårt materiale.

Brystenes kulturelle mening

Brystene er de mest offentlige av kvinnekroppens private deler. Vi skal både vise frem og skjule brystene. Det skal vises at de er der, men de skal ikke avkles eller være altfor tydelig til stede på kroppen. Brystene er sentrale i utviklingen fra jente til kvinne og i overgangen fra å være barnløs til å bli mor. De er seksuelt attraktive for heterofile menn og lesbiske kvinner, og de produserer næringsrik melk til barn.

Brystenes seksuelle verdi får vi daglig bekreftet fra bladers, avisers og andre mediers seksualisering av kvinnekroppen. De kan beskrives i et erotisk, pornografisk, litterært og medisinsk språk (Yalom 1998). De kan være friske, syke, runde, svulmende, pæreformete, svære,

slappe, stramme, struttende, hengende, sprukne, lekkende og tørre. Alt etter øyet som ser og konteksten de vurderes i. Den store variasjonen i brysters fasong og utseende til tross: de fleste som oppsøker klinikker for å få dem endret, har forestillinger om at akkurat deres bryster er «unormale», og de vil gjennomgå operasjoner for å få dem mer «normale» (Davies 1995, Spadola 1998).

Å føle seg som kvinne

«Problemet er at du er kvinne» har Ida L. Samuelsen (2001b) kalt sin artikkel om estetisk kirurgi og den postgravide kvinnekroppen. Her fremholder hun at gjennom estetisk-kirurgiske inngrep vil ofte typiske kvinnelige trekk som fett på mage, rumpe og lår fjernes. Den «postgravide kroppen» føres tilbake til en «pregravid» tilstand. Bryster preget av amming og svangerskap assosieres med en form for moderlighet som er gått ut på dato. Ved hjelp av kosmetisk kirurgi kan man viske ut tegn på at man har født, eldes, eller rett og slett er en mors-kvinne. I tråd med Jorun Solheim (1998) som sier at Marilyn Monroe er død, diskuterer Samuelsen hvordan dagens androgyne ideal kan sies å innebære en mannliggjøring av kvinnekroppen. Det moderne idealet er en prepubertal guttekropp – en negasjon av den kroppslig utviklede (moderlige) kvinnen.

Dette kvinneidealet er imidlertid bare ett av flere idealer. Det eksisterer samtidig med og delvis som en kontrast til flere andre. Marilyn Monroes kropp er ikke helt død. Den lever fortsatt – om enn i de marginale soner av den offentlige mediefokuserte kulturens synsfelt. Den store økningen i brystforstørrelsesoperasjoner tyder nettopp på dette. Både kvinner som har «mistet» brystene sine etter svangerskap og amming og kvinner som aldri har hatt store bryster, legger seg

på operasjonsbordet for å få rundere og mer svulmende bryster.

Anne er en representant for kvinner som ikke ville ha tilbake den pregravide kroppen (da hun var tynn og flat alle steder) og heller ikke den postgravide kroppen (da hun bare hadde brystvortene igjen). Hun ønsket tilbake den gravide kroppen da hun hadde «*store flotte pupper og rund mage og runde former*». Det var da hun var Kvinne med stor K.

Med andre ord er motivene som ligger bak bruken av kosmetiske tjenester mange og ulike. Forestillinger om brysters kulturelle mening er varierte, og de erfares individuelt og relasjonelt. Dagens kvinneidealer er mangetydige og omskiftelig, og de endres i takt med andre moter. Det nye er at dagens norske kvinne ikke bare må slå seg til ro med drømmen om en annen kropp og en annen byste. Hun kan faktisk gjøre noe med det. Hun tjener penger selv og kan kjøpe seg andre former på brystene blant annet ved hjelp av kosmetisk kirurgi.

Ikke bare for de rike og berømte

Den voksende bruken av kosmetisk kirurgi er knyttet til komplekse prosesser i dagens samfunn. Ikke minst må dette sees i sammenheng med den økte opptatthet av kropp, skjønnhet og utseende. Det handler imidlertid ikke bare om at mennesker er blitt mer forfengelige. Det handler også om at det medisinske feltet er blitt mer markedsorientert og om samspillet mellom en mer konsumorientert kultur og en voksende relativt vel bemidlet middelklasse. For noen få tiår siden var kosmetisk kirurgi noe en assosierte med Hollywood-stjernes liv. Det var forbeholdt de rike og berømte som levde av utseendet sitt. Den kjøpte skjønnheten var utenfor vanlige menneskers rekkevidde, i alle fall økonomisk sett. Men etter

hvert som teknologien er blitt bedre og billigere, og også mer akseptert i befolkningen, er ideen om at kroppen lar seg forme etter egne ønsker mer utbredt. Det handler heller ikke lenger om at de som anvender slike medisinske tjenester, er pasienter i tradisjonell forstand. De betraktes mer som kunder og aktive brukere av tjenester på et kommersielt marked.

Kosmetisk kirurgi er på lik linje med kosmetisk odontologi en praksis som helt konkret omformer kropper. Virksomheten opererer i et marked som utfordrer skillet natur/kultur og påvirker dermed oppfatninger om «det naturlige» og «det kulturelle», og de kunnskaper, forestillinger og meningsdannelser som knyttes til kropp og helse. Ikke minst er kosmetisk kirurgi gjennom sin markedsføring med på å forme idealer og verdivurderinger og derigjennom skape behov, som nettopp dens egne tjenester kan tilfredsstille. Dens legitimeringsgrunnlag fremstilles som både fysisk og psykisk, helsemessig og rent estetisk.

Etterspørselen etter slike tjenester styrkes av det kulturelle og det helsepolitiske klima. Kroppen anses i økende grad for å være et sosialt og foranderlig fenomen, og i mindre grad noe som er naturbestemt og konstant. Den er ikke lenger noe vi bare må akseptere og lære oss å leve med. Kroppen ses på som «uferdig» fra naturens side. Vår streben etter å skjule dens organiske sider (som faktisk er «ferdig» fra naturens side) kan forstås som en kamp mot dens bedrageriske natur.

Skjønnhetsindustrien er blitt et ekspansivt kommersielt marked som knytter stadig tettere bånd til helseindustrien. Helse og skjønnhet flyter over i hverandre, og begrunnes delvis av hverandre. En veltrenet kropp ser bedre ut og er sunnere enn en kropp som ikke er det. Mediemarkedet bidrar ytterligere til å fremme skjønnhetsindustriens og helseregimenes sunnhetsideal.

Den plastiske kroppen

Økningen i tilbudet og tilgjengeligheten av kosmetiske operasjoner understreker dagens oppfatninger rundt kroppen som omformbar materie. Gjennom å skulpturere kroppen, skulpturerer en seg selv. Kroppen er et redskap for å kommunisere egen identitet til seg selv og til andre: «Vi setter kroppen i scene som et språk for å formidle oss til andre, men også til oss selv. Vi kan søke det sterke, det tynne, det sunne eller det rene som kroppslige uttrykk. Og gjennom dette kan vi bli mer aktet – av andre, men ikke minst av oss selv. Kroppen er ikke minst et språk for den attraktive selvkontrollen» (Skårderud og Isdahl 1998, s. 19).

For å få frem hvordan kroppen er en viktig del av individualiseringsprosesser, viser Shilling (1993) til at kroppen, spesielt i vestlige samfunn, i økende grad er vurdert som en enhet «in the process of being» – som et *prosjekt* vi jobber med og innlemmer i vår selvidentitet. Når det finnes muligheter til å omforme kroppens størrelse, form og utseende og i enkelte tilfeller til og med dens innhold, blir ansvaret for kroppens form i økende grad eierens. Kroppen blir ens personlige resurs som en viktig symbolspreder hvis formål er å gi bud om vår personlige selvidentitet.

Undersøkelser av menneskers motiver for å foreta kosmetiske inngrep viser at mange opplever kroppen som en «løgner». Dens ytre former stemmer ikke overens med ens indre opplevelse av den. Ett eksempel på dette er Anne som knyttet sin opplevelse av å være kvinne til runde former og runde bryster. Følelser av forholdet mellom det indre sinnbildet og bildet en møter eller tror en møter i andres blikk, kan føre til at det utvikles ideer om at dersom de tar i bruk kirurgenes tilbud, kan de komme til å oppleve seg som mer «hele». Som Davies (1995) viser, erfarer mange brukere av kosmetisk kirurgi at de blir mer «seg selv» etter de

har fått ordnet det som skapte uorden på kroppen. De føler seg som «mer normale» og i pakt med sitt indre jeg. Sett i et slikt perspektiv kan kirurgiske inngrep være en slags symbolsk renselsesprosess hvor en kvitter seg med de elementer som forstyrrer balansen mellom det indre og det ytre jeg-et.

Ulike selvomsorgsregimer slik som medisiner, ernæringseksperter, fysioterapeuter og lignende krever at individene tar til seg antakelsen om at kroppen er et prosjekt hvis indre og ytre dimensjoner kan modelleres etter visse standarder. Om en bare gjør «de rette tingene», vedlikeholdes kroppen og en lever lenger og bedre. Helse er et spørsmål som knyttes tettere til vår selvpresentasjon. En bør være velstelt i henhold til normer en ikke alltid har kontroll over selv. Kroppen er blitt en del av prosjektet om «hvem jeg er og/eller vil bli», og båndene mellom kropp og identitet strammes.

Den økte samtidsinteressen for kroppen kan som nevnt sies å falle sammen med individualiseringsprosessene i samfunnet generelt (Shilling 1993). Forholdet mellom kroppen og selvidentiteten er blitt sterkere i vår senmoderne tidsepoke. Likevel kan det sies at vårt forhold til kroppen er blitt mer komplisert og preget av følgende paradoks: mens vi nå i stor utstrekning har midler til å kontrollere kroppen, lever vi i en tid hvor det såes en radikal tvil om hva de kunnskapene vi har om kroppen faktisk består av. Vi blir stadig mer usikre på hva kroppen egentlig er. Et uttrykk for dette er at flere samtidskunstnere anvender utsondringer fra kroppens organiske prosesser for å sette spørsmålsteget ved hva som er menneskelig og hva som er kunstig ved kroppen (Isaksen 2002).

Større velstand, mer kroppsfiksering og større konkurranse om å bli/være «vellykket» avspeiles på mange områder. I forlengelsen av disse utviklingslinjene fremtrer forbrukeren/kunden som en stadig mer sentral identitetskomponent ved

dagens menneske; du er (blir) den du er gjennom dine valg og preferanser som selvstendig og individuell aktør i de mange markeder. Det finnes kommersielle markeder både for kroppsmanipulering og for symbolproduksjon. Kosmetisk kirurgi og moderne odontologi passer her inn som hånd i hanske (Bjelland 2001).

«Skjebnet er avskaffet,» sier Skårderud og Isdahl (1998). Dagens dominerende myter dreier seg om kroppens (og selvets) formbarhet og mulighetene til fritt å velge en kropp og dermed et liv etter egen smak. Men kan kvinners ønske om å få operert inn bryster som ligner mer på det de oppfatter som «normale kvinnebryster», bare forstås som uttrykk for smak? I hvilken grad kan slike handlingsvalg fortolkes som selvrealiseringsprosjekter? Hvem og hva er det som realiseres ved hjelp av slike handlinger? Handler det om å bedre mulighetene for å få tatt i bruk sine personlige talenter og potensialer, eller handler det om at individer i økende grad ser seg selv gjennom andres blikk og retter seg etter deres forventninger knyttet til ens personlighet?

Hvis den kroppen som bærer preg av å ha blitt brukt til å bære frem barn, blir stående som en motsetning til den kroppen som fortsatt ser «ubrukt» ut, hvilke selvrealiseringsprosjekter er det da kroppen skal uttrykke? Handler det kroppslige uttrykket for å være en moderne kvinne om å tilsløre moderlighetens kropp? I en tid hvor fruktbarheten blant norske kvinner har økt samtidig med deres aktivitet på arbeidsmarkedet, er det interessant å problematisere hvordan den reproduktive kroppen fortolkes og erfares. Det ser ut for at flere idealer eksisterer side om side og at de begrunnes og erfares forskjellig. Mens noen vil fastfryse den gravide kroppens bryster, vil andre fjerne svangerskapets tegn. Erfaringer av å føle seg i pakt med seg selv – dvs. hvor det indre og ytre bildet stemmer overens – knyttes av noen til den pregravide tilstand, av andre til den gravide kroppen,

og en tredje gruppe assosierer det med ammeperioden hvor brystene var store og svulmende. De

t er interessant å merke seg at det er erfaringer fra kroppens egen biologiske foranderlighet som motiverer kvinner til å kjøpe kosmetisk-kirurgiske tjenester for å fryse det foranderlige fast. Teoretisk sett ligger det store utfordringer i å forstå hvordan forholdet mellom modernitet og moderlighet har utviklet seg og eventuelt endret seg som en følge av den plastiske kirurgis tilbud. Har det moderne og det moderlige sklidd over i hverandre og/eller har det skilt lag?

Anne Karen Bjelland
professor
Institutt for sosialantropologi
Universitetet i Bergen

Lise Widding Isaksen
førsteamanuensis
Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen

Fotnoter

1. Bergens Tidende 15.4.1999
2. Bergens Tidende 5.12.1999
3. Bergens Tidende 10.2.2002
4. BergensAvisen 7.11.2001
5. Dagbladet 4.3.2002
6. Spørreskjemaundersøkelsen pågikk fra mars 1999 til mars 2000. Ifølge avtalen skulle klientene som oppsøkte klinikken få utdelt vårt spørreskjema sammen med andre papirer de måtte fylle ut i forbindelse med operasjoner. Målet var å få inn 100 svar, ved tidsfristens utløp hadde vi mottatt 85 besvarte skjema (83 kvinner og 2 menn). Vi har ikke hatt kontroll over seleksjonsmekanismer som har ført til vårt utvalg respondenter. Selv om materialet på ingen måte kan påberope seg å være representativt for brukere av kosmetiske tjenester, var vi interessert i å få frem de tendenser og samvariasjoner som fantes i utvalget – ikke for å trekke konklusjoner, men som en hjelp til å stille videre spørsmål. Materialet er derfor blitt statistisk bearbeidet av cand.polit. Grete Halvorsen (Bjelland, Halvorsen og Isaksen 2001). Vi har også foretatt fire dybdeintervjuer med kvinner i utvalget og har intervjuet og hatt

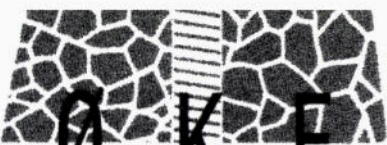
samtaler med andre brukere av kosmetiske tjenester. Intervjuene siktet mot en videre utdypning og videreføring av noen av spørsmålene fra spørreskjemaet. Vi ønsket med disse en større detaljering av opplevelsesaspektet og sammenhenger brukerne opplever som viktige i forbindelse med kosmetiske operasjoner. Cand.polit. i sosialantropologi, Ida L. Samuelsen, har gjennomført sitt feltarbeid på klinikker i Paris. Hennes hovedfagsavhandling (Samuelsen 2001a) vil danne en del av grunnlaget for videre problemformuleringer.

7. I den flerfaglige forskergruppen «Helsekamerate» ved Universitetet i Bergen (www.rokkan.uib.no) har samordning av eksisterende forskning, og planer om fremtidig forskning innenfor et vidt helse- og sykdomsfelt, nedfelt seg i to tema eller områder: forskning om meningsinnholdet i og endringer av folks begrep om risiko og trygghet og forskning om forbindelser mellom profesjonell kunnskap, teknologi og befolkningens forståelse av, kunnskap om og erfaringer med helse og sykdom. Tanken med vår første kartleggingsundersøkelse var at den senere kunne utvides i dybde og bredde. I tillegg til å kartlegge brukerperspektiver videre, kunne det dessuten være interessant å fokusere mer på leverandørsiden (leger, sykepleiere og andre kategorier ansatte) av denne type tjenester. En slik studie bør utføres ved flere klinikker/avdelinger for å ivareta den komparative dimensjon.
8. 33 av de 62 kvinnene som hadde oppgitt yrke, jobbet enten i administrative og kontorrelaterte yrker eller i omsorgsykker. De fleste levde enten sammen med ektefelle (44) eller sammen med samboer (17). Flertallet oppgir en egen årsinntekt på under 200 000 kroner (52 av 85). Ser en derimot på samlet husholdsinntekt, lever de fleste (55 av 85) i hushold som tjener mer enn 300 000 kroner årlig. Det vanligste er å betale for operasjonen med sparepenger (55 av 85). Noen tar imidlertid opp banklån (13), men ingen av dem som var med i vårt utvalg hadde benyttet seg av klinikkens tilbud om hjelp til finansiering. Et knapt flertall (52 av 85) oppga kun videregående skole som utdanning, mens 25 hadde høyskole- og universitetsutdanning.

Litteratur

- Bjelland, Anne Karen 2001. Det vellykkete smilet. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 30.
- Bjelland, Anne Karen og Lise Widding Isaksen 1999. *Helse, kropp og kultur. Nye kroppsteknologier*. Upublisert arbeidsnotat, Institutt for sosialantropologi og Sosiologisk

- institutt, Universitetet i Bergen.
- Bjelland, Anne Karen, Grete Halvorsen og Lise Widding Isaksen 2001. *Kropp, kjønn og helse: Kosmetisk kirurgi – en kartleggingsundersøkelse*. Upublisert arbeidsnotat, Institutt for sosialantropologi og Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Davies, Kathy 1995. *Reshaping the Female Body: The Dilemma of Cosmetic Surgery*. Routledge, New York og London.
- Isaksen, Lise Widding 2002. Kroppsutsondringers symbolske makt. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1.
- Samuelsen, Ida L. 2001a. *Selv, skalpell & skjønnhet. En studie av estetisk kirurgi som kroppspraksis i Paris*. Hovedfagsoppgave, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen.
- Samuelsen, Ida L. 2001b. Problemet er at du er kvinne. Om estetisk kirurgi og den postgravide kroppen. *Kvinneforskning* 4, 5–20.
- Shilling, C. 1993. *The Body and Social Theory*. SAGE, TCS, London.
- Skårderud, Finn og Per J. Isdahl 1998. *Kroppstanker. Kropp-kjønn-idéhistorie*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Solheim, Jorun 1998. *Den åpne kroppen*. Pax Forlag, Oslo.
- Spadola, M. 1998. *Breasts. Our Most Public Private Parts*. Wildcat Canyon Press, California.
- Tseelon, E. 1995. *The Masque of Femininity. The Presentation of Woman in Everyday Life*. Sage Publ., London.
- Yalom, Marilyn 1998. *A History of the Breast*. Pandora Edition, London.

B Ø K E R

Om å forstå på tvers av tid og rom

Ved Ida Blom

Anna Lindberg:
Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000

Studia Historica Lundensia, 2001

Etter å ha lest bare et par sider av *Experience and Identity* får man følelsen av at dette er en bok man med glede leser fra perm til perm. Teksten er klar og konsis, presentasjonen av prosjektet gir fra første stund leseren beskjed om hva dette dreier seg om.

Anne Lindberg arbeider ut fra den oppfatning at erfaringer og identitet formes både av materielle vilkår og av ideologier og diskurser. Hennes hensikt er å studere «how elements in three spheres:

factories, trade unions, and marriage, have interacted in the formation of identities based on class, caste and gender, and how tensions between ideologies or discourses and social practices have intertwined to create complexities and paradoxes» (s. 28). Med et langt tidsperspektiv skaffer hun seg et glimrende utgangspunkt for å vurdere hva som er «moderne» og hva som er «tradisjonelt».

Metodisk plasserer Lindberg seg i krysningspunktet mellom arbeiderhistorie, sosialhistorie, sosiologi og antropologi. Hun fokuserer på de fire kastene som er best representert blant jordnøttarbeiderne og særlig på den laveste kasten, «the untouchables». I egne kapitler analyserer hun utviklingen av jordnøttindustrien og betydningen av kjønn og kaste for

arbeidsprosesser og lønnsdannelsesprosesser. Også fagforeningenes virksomhet og betydningen av ekteskap og moderskap får fyldige kapitler. Kildematerialet er stort: omfattende intervjuer, først og fremst med jordnøttarbeidere, men også med fabrikkledelse og andre ansatte, med fagforeningsledere og med politikere, videre offentlige dokumenter, aviser, og annet trykt materiale. Endelig har Lindberg vunnet innsikt i sitt tema gjennom flere års opphold i det område hun studerer og tett samarbeid med tolk og flere av de kvinnene hun har intervjuet.

Lindberg gir en informativ og kritisk framstilling av de teoretiske forutsetningene hun bygger på. Hun følger den tidlige «subaltern»-skolen med et ønske om å studere de kvinnelige jordnøttarbeiderne som aktører i egne liv. Hun finner seg til rette i materialistisk feminisme, men er enig med Rosemary Hennessy som også vil trekke på «the best insights of post-modern feminism» (s. 10). I kapittel 2 diskuterer Lindberg begreper som står sentralt i undersøkelsen og plasserer hvert enkelt begrep i en historiografisk kontekst. «Housewifization» er et av Lindbergs nøkkelbegreper. Med utgangspunkt i Maria Mies ser hun «housewifization» som en prosess som ideologisk definerer kvinner som avhengige husmødre, samtidig som de blir pålagt å utføre all slags arbeid, lønnet og ulønnet, og uansett tid og sted. «Housewifization» henger uløselig sammen med «the male breadwinner model», som definerer menn som forsørgere uansett om de i realiteten forsørger noen.

Lindberg holder seg til Stewart Halls definisjoner av ideologi og diskurs. Han ser ideologi som «the mental frameworks – the languages, the concepts, categories, imagery of thought, and the systems of representations – which different classes and social groups deploy in order to make sense of [...] the ways society works [...]». Diskurs definerer Hall som «[...] ways of talking, thinking or representing

a particular subject or topic» (s. 37–38). Ifølge Hall produserer diskurs meningsfull kunnskap som influerer på sosiale praksiser, og diskurser opererer alltid i relasjon til makt. Lindberg føyer til at diskurs for henne er et redskap til å uttrykke og opprettholde ideologier, men at både diskurs og ideologi formidler mening.

Lindberg skiller mellom bevissthet og identitet og trekker fram betydningen av erfaring. Hun ser klassebevissthet som erkjennelse av kapitalistisk undertrykkelse og av viktigheten av klassekamp uten at dette fortrenger andre identiteter, som kjønn eller kaste. I tråd med postmodernistisk teori definerer hun identitet – menneskers fornemmelse av tilhørighet – som et komplekst begrep, som innebærer overlappende, fragmenterte og av og til konfliterende identiteter. Hun finner en mellomvei mellom å følge E.P. Thompson, som i sine studier av identitetsdannelse har lagt vekt på at levde realiteter danner grunnlag for erfaringer, og Joan W. Scott som framhever betydningen av språklige representasjoner. Lindberg peker på at det finnes erfaringer som ikke er språklige, slik som sult, fattigdom og undertrykkelse. Språk og diskurs forandrer ikke slike erfaringer, men medvirker likevel i prosesser som skaper identitet. Lindberg oppsummerer denne diskusjonen ved å vise til det Harriet Bradley omtaler som tre identitetsnivåer: passiv, aktiv og politisk identitet. Passiv identitet innebærer en uproblematisk og ureflektert følelse av tilhørighet. Aktiv identitet forutsetter at et individ eller en gruppe bevisst observerer diskriminering på bakgrunn av rase, klasse, kaste, kjønn. Når slike observasjoner blir grunnlag for handling og kollektiv organisering, videreutvikles aktiv identitet til politisk identitet. Selv skiller Lindberg innenfor begrepet politisk identitet mellom sentral og perifer identitet. Hun forstår det første som det å være seg bevisst egen maktfull aktivitet, det andre som det å bli ledet av andre.

Kapitlet inneholder også en instruktiv diskusjon av forholdet mellom begrepene klasse og kaste. Lindberg diskuterer både materielle og kulturelle forståelser av kastebegrepet og kastetradisjonens betydning for problemer med å bygge opp klasseidentitet og demokratiske institusjoner i India. Men det er særlig når hun trekker inn et kjønnsperspektiv at hun skaper ny innsikt. Lindberg hevder at vestlig kjønnsforståelse legitimerte og styrket kastesystemet. Forestillinger om kvinnelighet innenfor de høyeste kastene, særlig brahminene, rimet godt med vestlige viktorianske idealer: i ressurssterke grupper var kvinners frihet sterkere begrenset enn i lavere sosiale lag. Sosial mobilitet innenfor et kastesystem – «sanskritization» – kunne derfor føre til innskrenking av kvinners selvråderett, en utvikling som kunne påskyndes av «westernization». Men vestlig innflytelse kunne også gi noen kvinner større frihet. Utdannelse og profesjonalisering kunne hjelpe dem til å bryte ut av de kjønnsbetingete begrensninger som lå i kastesystemet. Internasjonal kapitalisme og vestlig kulturimperialisme samvirket ifølge Lindberg om å opprettholde kjønnsarbeidsdelingen og formidle en forestilling om at vestlige forståelser av kjønnsrelasjoner var etterstrebellesverdige.

Det er ikke mulig i en kort omtale å peke på de mange interessante observasjoner Lindberg gjør om forandringene i kvinnelige jordnøttarbeideres materielle kår, i deres bevissthet om egen posisjon og i de ulike sider av deres identitet gjennom en periode på 70 år. Men hun argumenterer overbevisende for at materielle kår og sosiale praksiser gjennom perioden samvirket med kjønnsdiskurs og kjønnsideologi om å endre kvinnes identiteter.

Forholdene jordnøttarbeiderne levde under i 1930- og 1940-årene var kjenne tegnet av ekstrem fattigdom. Kvinner bidrog avgjørende til familiens forsørgelse, kjønnsarbeidsdelingen var i det

hele nokså flytende innenfor de lavere kaster, og medgift forekom ikke, selv om det hendte at det ble betalt brudepris. Årene rett etter 1947 da India ble en selvstendig stat, var dominert av radikale reformer. Kerala har vært den delen av India hvor utbyggingen av sosiale sikkerhetsnett, av utdannings- og helseinstitusjoner har lyktes best. Likevel finner Lindberg at fabrikkienes systematiske innføring av sesongarbeid og økende flytting av produksjonen til virksomheter som ikke ble omfattet av arbeiderbeskyttelsestiltak, bevirket at kvinnelige jordnøttarbeidere gjennom hele perioden måtte godta korttidsarbeid, lave lønninger og elendige arbeidsforhold. Fabrikkienes interesse i å opprettholde kjønnsideologier og kjønnsdiskurser medvirket til å holde de kvinnelige arbeidere i en underordnet posisjon. Samtidig fikk «housewifization»-prosessen kvinner til å velge andre arbeidsområder enn menn. Ut gjennom 1940- og 50-tallet skjedde et skifte i kjønnsdiskurs: kvinnelige jordnøttarbeidere ble etter hvert ikke lenger omtalt som arbeidere, men som husmødre. De ble gradvis betraktet som individer som i prinsippet var forsørget av en mann og derfor kunne klare seg med lavere lønn. Begrepet «mannlig forsørger» fant innpass i fagforeningene via internasjonale nettverk som bygde på vestlig forståelse av maskulinitet og framhevet kjernefamilien som det «moderne» og som idealet.

Fra 1970-årene inntrådte en krise i den keralaske jordnøttindustrien. Krisen forsterket fagforeningenes patriarkalske holdninger. Ikke en eneste kvinne avanserte til ledende stilling i fagbevegelsen, og kvinnelige arbeidere som tidligere hadde følt at fagforeningslederne stod på deres side, fant etter hvert liten støtte for sine krav. Selv om det i de registrerte fabrikkene etter hvert ble innført fødselspermisjoner, pensjoner og andre velferdstiltak, resulterte veksten i uregistrerte virksomhe-

ter i at kun få kvinner fikk del i disse godene.

Når menn ble definert som forsørgere, ble det mulig for dem å streike for bedre lønn og fast tilsettelse. Samtidig bygde oppfatningen av kvinner som forsørgete husmødre en barriere for kvinners politiske aktivitet og medvirket til at de aksepterte midlertidig arbeid til lav lønn, selv om de i realiteten fortsatt var familieforsørgere. Lindberg hevder at radikale fagforeningsmenn kunne bygge sin radikalitet på at hustruene forsørget familien gjennom sitt lavtlønnte arbeid og dermed gjorde det mulig for menn å streike. Politisk klasseidentitet ble slik forbeholdt menn. Selv om kvinnene var helt klar over at det var de kapitalistiske kreftene som stod bak deres lite tilfredsstillende tilknytning til arbeidsmarkedet, forklarte de likevel dette med at de ble forsørget gjennom ekteskap, også når de i realiteten selv opptrådte som familiens forsørgere. Hvor internaliserte brahminske og vestlige forståelser av kjønn etter hvert ble også for jordnøttarbeiderne, viste seg bl.a. i at medgift ble et økende problem selv om kvinner fortsatt var forsørgere. I 1990-årene refererte de kvinnelige jordnøttarbeiderne til tidligere politisk aktive kvinner med en viss unnskyldende holdning, og så dem på ingen måte som forbilder. Snarere ble kvinnelighet nå uttrykt gjennom økende tildekking av kroppen og økt vekt på smykker og andre symboler for feminin ynde og ikke minst i at kvinnene holdt seg til hjemmene og ikke viste seg offentlig uten at det var påkrevet. Avstanden til 1930-årenes fysiske sterke og sosialt selvstendige kvinnelige arbeidere, som deltok i mannlige arbeidskameraters samvær etter arbeidstid, ble påfallende.

Lindberg viser gjennom sitt omfattende arbeid at endringer i arbeidsdelingen mellom kjønnene i jordnøttindustrien ikke utelukkende var et resultat av økonomisk rasjonalitet, men bygde på et kom-

plisert samvirke av økonomiske faktorer, kjønnsdiskurser og ideologier. Tidlige *kjønnsdiskurser* viste at høykasters dikotomiserte kjønnsforståelse kun fant svak gjenklang i lavkastene. Etter hvert økte dikotomiseringen i lavkastediskursen, og kvinner ble i økende grad betegnet som svake, fredelige og tålmodige. I tiårene før årtusenskiftet knyttet kjønnsdiskursen kvinner til barns velferd, menn til radikal fagforeningsaktivitet. *Kjønnsideologien* skiftet i 1950-årene fra et syn på kvinner som arbeidere som forsørget seg selv og sine barn, tilbrakte tid sammen med mannlige arbeidere og ofte inngikk ustabile ekteskap, til en aksept av kjernefamilien med kvinnen som husmor og mannen som forsørger, en forestilling om stabile ekteskap og om kvinners avhengighet av menn. Fram mot årtusenskiftet ble denne ideologien likevel utfordret av likestillingsideologien som med grunnlag i individualisme forventet utdanning også for kvinner og likelønn. Til sammen bevirket dette endringer i *identiteter*. Kasteidentiteten ble svakere ut gjennom perioden, men holdt seg levende når det gjaldt arbeidsdeling og inngåelse av ekteskap. Klasseidentiteten var fram til 1950-årene aktiv og politisk hos både kvinner og menn. Gradvis oppstod det et kjønnskille, som gjorde kvinners aktive klasseidentitet perifer og overlot den politisk aktive sentrale klasseidentitet til menn. Omvendt beveget kjønnsidentiteten seg fra 1930-årenes relativt passive identitet, til 1970-årenes mer aktive forståelse av hva kjønn betød for lønn, arbeidsoppgaver og i det hele tatt for en persons oppførsel. Fram mot årtusenskiftet vokste det fram en altoverskyggende aktiv kjønnsidentitet.

En slik kort oppsummering yter på ingen måte boken rettferdighet. Her er mye å lære og mange refleksjoner som også er gyldige for utviklingen i den vestlige verden i samme periode.

Les selv!

Sjukhusfödseln tar form – en närstudie

Ved Lena Marander-Eklund

Tora Korsvold:

Sykehusfødslen tar form – med en nærstudie av E.C. Dahls stiftelse
Abstrakt forlag, Oslo 2001

Historikern Tora Korsvold har kommit ut med en ny bok som handlar om förlossningsvården i förändring. Korsvold disputerade 1997 med en avhandling kallad *Profesjonalisert barndom. Statlige intensjoner og kvinnelig praksis på barnehegens arena 1945–90*. Nu är det E.C. Dahls stiftelse, en förlossningsklinik, som inrättades 1908 i Trondheim, som är i fokus för Korsvolds studium.

E.C. Dahls förlossningsklinik blir här ett exempel på mikroplanet på de samhällseliga förändringar som skett inom förlossningsvården under 1900-talets första hälft, d.v.s. under den tid då förlossningarna flyttades från hemmet till sjukhusinstitutionen. Att se på denna förändring med utgångspunkt i framväxten av denna klinik var ett utmärkt drag. Det gör att aktörerna synliggörs på ett mycket lyckat sätt. Läsaren blir dragen in i aktörernas handlande och deras världsbild på ett väldigt övertygande sätt. Aktörsperspektivet ger en god förståelse för samtidens kulturella värderingar. Via det småskaliga och enskilda når man en förståelse för det allmänna och samhälleliga. Till saken hör

också att Tora Korsvold har haft tillgång till ett synnerligen unikt och rikt källmaterial. Kliniken i fråga lades ner 1984 och materialet, såväl brev som in- och utskrivningsprotokoll, donerades till Statsarkivet i Trondheim. Korrespondensen är en rik källa till de födande kvinnornas erfarenheter och förhållandet mellan barnmorska och föderska. Det teoretiska perspektiv som Korsvold använder är ett kulturhistoriskt förhållningssätt, där medicinen ses som ett kulturellt fenomen. Det historiska perspektivet med tyngdpunkt på kontinuitet och förändring, används för att historisera fenomen såsom kvinnlighet, kropp och födsel. Dessutom använder sig författaren av ett könshistoriskt perspektiv för att på så sätt studera förhållandet mellan kön och makt, något som synliggörs i läkarnas och barnmorskornas olika roller.

Kliniken upprättades som en institution dit mindre bemedlade, och ofta också ogifta, kvinnor kunde ansöka om att få komma och föda. Dessa ansökningar, i form av brev, är en av Korsvolds källor. Här presenteras dessa kvinnors öden på ett synnerligen autentiskt sätt. Dessa fattiga kvinnor fick föda gratis mot att de ställde sig till förfogande i undervisning om förlossningsvård. Dessutom ställde de upp som gratis arbetskraft medan de var på kliniken. Kvinnor som kunde beta-

la för sig blev däremot klinikens ekonomiska garanti.

I boken frammejslar Korsvold på ett skickligt sätt hur sjukhusfödseln växer fram. Det är fråga om en omsorg om patienten som även kan ses som kontroll. Bland annat poängterades det symbiotiska förhållandet mellan mor och barn. Kontrollen gällde såväl hygieniska förhållanden som sexualiteten. En ogift mor var välkommen att föda på kliniken, men bara en gång. Anhöll en ogift kvinna om att få komma och föda ett andra barn blev hon inte antagen. Det fanns en förståelse för lössläppt sexualitet, men bara en gång. Efter detta var det meningen att kvinnorna skulle göra bot och bättring. Denna «lössläppta» sexualitet var i den tidens ögon enbart kvinnans ansvar. Sundhet, självkontroll och självbehärskning var klinikens motto och också något som den ville inpränta i de ogifta kvinnorna. Renlighet innebar således inte enbart hygien utan också livsstil och moral. Korsvold visar också på motstånd mot denna kontroll eftersom ogifta kvinnor valde att föda på en annan plats om de hade alternativ.

Kliniken leddes av en man men i

övrigt kan den betecknas som ett borgerligt matriarkat med en kvinnlig ledande barnmorska med uppgift att leda den kvinnliga personalen. Arbetsfördelningen mellan barnmorskorna och läkarna innebär att barnmorskorna skötte normala förlossningar medan läkarna inkallades om komplikationer inträffade. Detta föranledde konflikter mellan barnmorskorna och läkarna – ett uttryck av såväl köns- som positionsmakt. Läkarnas makt var stor bland annat när det gällde att definiera normalitet inom förlossningsvården.

Från och med 1930-talet födde de flesta kvinnor i Trondheim med omnejd sina barn på E.C. Dahls stiftelse. Sjukhusfödseln var ett faktum. Redan på 1970-talet ville man centralisera födslarna till större enheter vilket ledde till att kliniken lades ner.

Korsvolds bok är mycket intressant läsning. Det teoretiska perspektivet är dock en aning dolt i texten som har en relativt deskriptiv karaktär. Kanske är det författarens avsikt att mejsla fram ett historiskt förlopp i en återgivning som genomsyras av könsperspektiv och av ett kulturhistoriskt förhållningssätt, men där dessa inte poängteras särskilt.

Et nytt kvinnemønster

Helga Eng – banebryter og støttespiller

Ved Hildur Ve

Elisabeth Lønnå:
*Helga Eng, psykolog og pedagog i
 barnets århundre*
 Fagbokforlaget, Bergen 2002

Etter å ha lest denne boka, sitter jeg igjen med en form for begeistring som jeg ikke helt makter å finne adekvate uttrykk for. Det henger sammen med at Elisabeth Lønnå har klart å skape et bilde av en virkelig usedvanlig betydningsfull kvinne i en vitenskapelig kontekst, samtidig som hun lar oss bli kjent med personen Helga Eng (1875–1966). Og denne personen passer ikke helt inn i vanlige forestillinger om mennesker som har skapt epokegjørende forandringer. I forordet til boka stiller Eva Nordland sammen noen adjektiver som fanger opp det motsigelsesfulle ved Helga Eng: «[...] skyhet og evne til kontakt, hun var beskjedne og samtidig initiativrik, utrettelig og medlevende i viktige saker – og samtidig tilbakeholden.» Jeg har en opplevelse av at når vi forstår disse kombinasjonene av egenskaper som om de består av motsetninger, er det fordi så mange rosende omtaler av betydningsfulle personer innenfor vitenskapene er laget for å beskrive menn. Kanskje vil det, etter hvert som det blir

mange nyskapende kvinner i vårt vitenskapsmiljø, fremstå som vanlig f.eks. å være både beskjedne og initiativrik? Eva Nordland skriver videre: «Det betydde noe viktig i faget at Helga Eng skapte et nytt kvinnemønster for oss.» *Forsiktighet, Varme og Medlevelse* forenet med *Pågangsmot, Selvstendighet og Dristig innsats*. I den nåtidige diskusjonen innenfor norsk kvinneforskning er det mulig at et slikt forbilde høres gammelmodig ut, og mange vil forbeholde seg retten til bare å la seg inspirere av de tre siste egenskapene. Det er Elisabeth Lønnås fortjeneste at hun får Helga Eng til å fremstå som alt annet enn gammelmodig. Tvert imot oppleves hun som en utfordring: Hvordan var hun mulig?

Når hun i forhold til sin tid – sin kontekst – på nesten utrolig vis realiserte sine store mål på vitenskapens område, var hun samtidig – også på nesten utrolig vis – en støttespiller for dem som trengte henne i den nærmeste kretsen. Noe av svaret på spørsmålet om hvordan hun kunne makte en så sterk innsats på to så ulike felter er etter min mening å finne i at hun også mottok mye interesse for det hun utrettet faglig, mye velvilje og omtanke fra sitt kvinnenettverk. Dette må ha gitt Helga Eng styrke.

Lønnå gir en grundig fremstilling av Helga Engs lange og begivenhetsrike liv. I denne omtalen velger jeg å legge vekt på noen områder, og gå bare kort inn på andre. Men jeg anbefaler alle deler av boka på det varmeste.

Elisabeth Lønnå gir i forordet en slags nøkkel til fremstillingen i boka. Hun forteller at etter hvert som hun begynte å sette seg inn i hva Helga Eng hadde arbeidet med innenfor psykologi og pedagogikk, utformet det seg et hovedspørsmål: «Var Helga Eng mest et medium for tidens strømninger, eller hadde hun selv skapt noe viktig, noe enestående og originalt?»

For å kunne svare på dette har Elisabeth Lønnå utført et stort arbeid og satt seg inn i et svært omfattende kildemateriale. Det må ha krevd utholdenhet og sterk innsatsvilje å finne frem til ulike deler av dette materialet. Så har det også lønnet seg. Frem av sidene i boka trer et portrett av et stort menneske.

Det virker riktig for meg at Lønnå gir en ganske inngående beskrivelse av Helgas forhold til familien. Det setter hennes vitenskapelige innsats i relieff. Hun mistet moren da hun var 11 år. Det må ha gått så sterkt inn på henne at hun ikke senere har kunnet nevne moren. Forholdet til faren har vært svært godt. Han var lærer og kirkesanger, og drev også en liten gård. Helga respekterte ham for hans store faglige dyktighet koblet med et både fast og vennlig grep på elevene.

Hun og hennes søsken, de var fire gutter og fire jenter hvorav hun var eldst av jentene, vokste opp med stor grad av frihet, samtidig som de hadde sine faste plikter. Der var mange bøker i hjemmet, og Helga var glad i å lese. Det fortelles om henne at fra hun var ganske liten, leste hun på en helt usedvanlig systematisk og omhyggelig måte. Det at faren var kirkesanger brakte mye musikk inn i hjemmet, og søstrene var glade i å synge. På gården hadde faren anlagt en hage som barna hadde mye glede av. Helga var

hele sitt liv opptatt av blomster. Det sier noe om hennes kjærlighet til gården hvor hun vokste opp at hun plantet mange av de samme sortene blomster da hun fikk sin egen hage.

Etter morens død fikk Helga en tid stort ansvar, og hun lærte å mestre alle oppgaver som faller på en husmor på en gård. Men faren må ha hatt forståelse for Helgas spesielle legning, for da det ble tydelig at hun savnet muligheten til å lese i en grad at hun ble syk, fordelte han pliktene slik at hun fikk større tid til å egne seg til lesing. Ansvaret for søsknene, og særskilt for søstrene, ser imidlertid ut til å ha blitt en del av hennes personlighet. Vi blir kjent med en storesøster og tante som tar seg av den ene etter den andre av de yngre. De får bo hos henne, hun hjelper dem med skolearbeid, åpner opp for interesser i litteratur og musikk og gir dem råd med hensyn til utdanning. I tillegg er hun dyktig til å sy, og holder søstrene informert om de siste motene angående drakter og hatter. Det går frem at når niesen, som Helga har tatt seg spesielt av, skal være ekstra fin, ber hun om å få låne en av tantens bluser som niesen kalte «den blå bomben». Etter farens død ble det etter hvert til at søstrene samlet seg hos Helga i høytidene. I de første årene etter at hun begynte å arbeide som lærer, hadde hun lite å rutte med, og slett ikke god plass, men det ser ikke ut til å ha manglet hjerterom hos henne. Selv da hun for alvor begynte på sin utdanning, og har måttet sprenglese i fritiden, har hun delt sitt trange husrom med slektninger.

Helga Eng var 18 år da hun startet sin lange ferd mot universitetet. Da begynte hun på Asker seminar og skulle bli lærer. Det var bare tre år siden denne utdanningen var blitt åpen for kvinner. Hun hadde ingen annen utdanning enn folkeskolen, men hun kom inn uten problemer, selv om det var stor søkning til skolen. Familien hadde ikke råd til å sende noen av døtrene på middelskolen. Når hun

kunne begynne på seminaret var det fordi Eng-familien hadde ordnet seg slik at de eldre brødrene betalte for de yngres utdanning etter hvert som de selv ble ferdige. Nå gjorde de dette også for søsteren Helga under forutsetning av at hun skulle fortsette tradisjonen.

Lønnå gir en detaljert og underholdende beskrivelse av tiden på seminaret, og fremhever særlig en av lærerne, Georg Fasting, som var doktor i teologi og kjent som liberaler. Han kom til å få stor betydning for Helgas oppfatninger av etikk, som ble et emne som skulle oppta henne hele livet, og som hun mente måtte ligge i bunnen av enhver pedagogisk teori. Videre ble hun inspirert av hans pedagogiske tanker om at undervisningen måtte ta hensyn til barnets forutsetninger. Sin første artikkel skrev hun i 1901 under psevdonym. Lønnå skriver at for den som kjente saken, kan artikkelen nok leses som en støtte til Fasting, som da var fjernet fra religionsundervisningen på grunn av sine liberale tanker.

Om ikke det faglige nivået på Asker seminar etter Lønnås mening var tilstrekkelig for Helga Eng's behov, fikk hun viktige erfaringer som var felles for flere av de toneangivende pedagogene som sammen med henne skulle utvikle den norske skolen i mellomkrigstiden.

Vi får inntrykk av at Helga, i tillegg til det faglige utbyttet, har hatt en festlig tid i Asker. Av brevene til søstrene går det frem at hun har satt pris på elevaftenene hver lørdags kveld med underholdning og dans, og at hun fulgte ivrig med i alt som foregikk av forelskelser blant seminaristene. Dessuten fikk hun gode venninner. Men allerede her viser det seg et mønster av tilbakeholdenhet, hvor det var venninnene som var mer opptatt av vennskapet med Helga enn omvendt. Det er fra korrespondansen med venninnene at det finnes hentydninger til kjærlighetsforhold i Helga Eng's liv, men det er et tema som det ikke synes å ha vært mye biografisk materiale om.

I årene fra 1895, da hun gikk ut fra seminaret med svært gode karakterer, til 1900 hvor Helga Eng fikk en stilling på Lakkegata skole i Oslo, hadde hun forskjellige lærerstillinger på ulike steder på Østlandet. Hun fikk gode skussmål fra sine overordnede om at hun gjorde en svært god jobb som lærerinne. Hun tok stadig sikte på å komme nærmere Oslo fordi hun hadde planer om mer skolegang. Til å begynne med hadde hun det trangt økonomisk, og fikk litt støtte av familien, men stillingene ble etter hvert bedre lønnet. I 1897 tok hun middelskoleeksamen med gode karakterer mens hun var i full stilling. Hun begynte å legge planer om å ta artium, men da faren døde i 1898, måtte hun tre støttende til overfor søstrene og utsatte planene foreløpig.

I skildringen av årene på Lakkegata skole presenterer Lønnå leserne for en viktig periode i Helga Eng's liv. Hun var en avholdt lærerinne. Anna Sethne, som kom til å bli hennes gode venn og samarbeidspartner gjennom hele livet, skrev om henne: «Hun eier en særpreget evne til å åpne barnesinnet.» Sethne forundret seg over at mens Helga Eng fremstod som stillferdig og innesluttet overfor de andre lærerne, var hun livlig og fortrolig sammen med elevene, og barna var åpne og glade. Hun beskrev elevene i klassen hun var forstander for i en notisbok, og det går tydelig frem at hver enkelt av dem fascinerte henne.

Mens hun var på Lakkegata skole begynte et nytt århundre. Helga Eng ble begeistret for at Ellen Key kalte det «Barnets århundre». Hun var enig i noen av hovedtankene i Ellen Keys syn på barneoppdragelse, nemlig at barnets vesen, dets natur ikke måtte undertrykkes, men fritt få utvikle seg slik at hvert individ fikk mot og samvittighet til å hevde sin egenart. Hun opplevde at dette stemte godt overens med den måten hun og hennes søsken hadde blitt oppdradd på. Men Helga var skeptisk til utopien om en ny,

så å si undervisningsfri skole. Hun hadde en sterk og vedvarende tro både på skolen og lærergjerningen. Og for henne ble erfaringen fra arbeidet som lærer et grunnlag for den senere forskningen. Hun var svært sjelden polemisk i det hun skrev, men hevdet en gang at: «Vi har for meget skole, heter det. Jeg våger å si: Tvert imot! Det er ikke mindre skole vi behøver, men mer. Mer og bedre skole. Eller la meg si: enda bedre.»

I juli 1903 tok Helga Eng artium. Under det meste av studietiden hadde hun full post som lærer, men hun kunne ta permisjon en kort tid fordi hun hadde arvet litt penger. Samme høst ble hun immatrikulert ved Universitetet i Oslo. Fra nå av begynte en del av Helga Engs liv hvor hun beveget seg mellom to verdener. Hun kom inn i en institusjon hvor det var svært få kvinner. Da hun tok forberedende prøver, var det av 114 studenter bare 4 kvinner. I hele den tiden hun brukte på sine studier var det til sammen ikke mer enn 77 kvinnelige kandidater på universitetet. Samtidig fortsatte hun å arbeide som lærerinne, og som Lønnå skriver: «[...] som lærerinne befant hun seg midt i en sverm av kvinner.» Hun fortsatte å ha kontakt med sine lærerkolleger, og med søstrene, kusinene, niesen og noen av brødrene. Hun hadde derimot lite til felles med de andre studentene. Hun var ikke medlem av den kvinnelige studentklubben på universitetet, men ivrig medlem av lærerinneorganisasjonene.

Da Helga Eng begynte på universitetet, hadde planen vært å studere filologi. Men alt forandret seg da hun i 1904 på en forelesning om sansningens fysiologi hørte om en bok som het *Die Seele des Kindes*, og en måned etter at hun hadde fått låne denne på biblioteket, bestemte hun seg for å studere pedagogikk. Forfatteren av boka, W. Preyer, sto for en pedagogikk hvor det var barnets behov, dets evner og utvikling som skulle stå i sentrum. En annen måte å formulere dette på

er at kunsten å la småbarnet ta form er mye vanskeligere enn å dressere det tidlig. Lønnå skriver at disse tankene skulle bli vesentlige for den reformpedagogikken som Helga Eng skulle bli representant for.

Det var barnpsykologi som ble Helga Engs studium. Men dette valget var ikke uten komplikasjoner. Psykologi var ikke noe eget fag, men en disiplin under filosofien. Først i 1909 ble et eget psykologisk institutt opprettet med professor Anathon Aall som bestyrer. Helga Eng måtte for en stor del finne frem til et faglig innhold selv. Dette innebar at det ikke var noe miljø for barnpsykologi, ikke noen å forholde seg til eller rådføre seg med, ikke noe instituttbibliotek eller instituttsamling. Ut fra egen erfaring med universitetsstudier virker det nesten ikke til å fatte at Helga Eng hadde mot til å begynne. Fra hun hadde tatt forberedende til hun tok doktorgraden var der ingen muligheter til formell vurdering, dvs. ingen gradvis tilrettelegging gjennom grunnfag, mellomfag og hovedfag.

I første omgang fulgte Helga Eng arbeidsmåter hun fant frem til selv. Hun har tydeligvis hatt store evner til å systematisere, i tillegg til svært gode anlegg for språk. Hun fulgte nøye med og leste fagtidsskrifter både på engelsk, tysk og fransk, ikke bare på sitt eget felt, men også innenfor andre grener av psykologien. Et annet betydingsfullt karaktertrekk er henne evne til å innrette seg praktisk. Hun løste noe av mangelen på fagboksamlinger ved universitetet ved å ha en avtale med en bokhandel i Oslo om at de sendte henne fagbøker til gjennomlesning. Hun kjøpte dem hun trengte og sendte resten tilbake.

Elisabeth Lønnå gir en både grundig og underholdende gjennomgang av Helga Engs vitenskapelige utvikling. Den første selvstendige forskningsoppgaven hun gikk løs på dreiet seg om barns ordforråd. Hun ønsket å finne frem til kunnskap som kunne veilede pedagogene om hvordan

det første skoleåret skulle legges opp. Hensikten med spørsmålene hun stilte til barna var å finne ut om barn har klare forestillinger som de også kan sette navn på i et forståelig og riktig språk. Hun la for første gang resultatene frem i 1909 i Kristiania Lærerindeforening hvor de vakte stor interesse. Boka om undersøkelsen, *Begynneres forestillingskrets og sprog ved optagelsen i skolen*, ble imidlertid først publisert i 1923. Hun stilte sine spørsmål til barna etter mønster av en tysk undersøkelse, slik at hun kunne sammenligne sine resultater med de tyske, og også med forskeres fra andre land som hadde brukt samme undersøkelse. Lønnå fremhever at dermed kunne hun lage en undersøkelse med en internasjonal referanseramme i en tid da psykologifaget var under oppbygging i Norge, og barnpsykologien ikke var etablert i det hele tatt. Et spennende innslag i boka er Helga Engs holdning til testpsykologien, som hun betegnet som «den mest yndete form for pedagogisk-psykologiske undersøkelser for tiden». Hun mente at testing kunne være nyttig når det gjaldt å gi et sikrere grunnlag for skolens praktiske arbeid, men resultatene ble som regel spredte og overfladiske. De kunne ikke gi videre kjennskap til barnesjelen.

Et annet spennende aspekt er at Helga Eng trekker inn vurderinger om sosial bakgrunn, miljø og spesielt kjønn. Det skulle også bli et tema hun stadig kom tilbake til. Ett av resultatene som legges frem i boka, gjelder at guttene i byene har flere forestillinger enn jentene. Dette er også et resultat i den tyske undersøkelsen. Men Helga Eng har en annen tolking enn den tyske forskeren som forklarte funnet med at gutter har større evne til å skaffe seg nye forestillinger. Hun fant derimot at forskjellene hang sammen med spørsmålene som hadde blitt stilt, som i større grad refererte til gutters livsførsel. Mens andre forskere forklarte kjønnsforskjellen med at gutter har andre medfødte egenskaper enn jenter, mente Helga Eng at

den hang sammen med ulikheter i barnas erfaringer, noe som skulle bli av vesentlig betydning i senere drøftinger av kjønnsforskjeller.

Et av de etter min mening mest spennende kapitlene i boka har tittelen «Humanistiske refleksjoner». Her refererer Lønnå til et notat angående en høringsuttalelse om religionsundervisningen i skolen. Dette ble aldri sendt. Lønnå beskriver hvordan stilen i notatet blir stadig mer åpent polemisk, og vi kommer Helga Eng nært inn på livet. I avslutningen utformer hun noe som kan oppfattes som en bekjennelse, formet i setninger: «Jeg er ingen materialist ... Jeg er ingen rationalist ... Jeg har ingen kullsviertro på vitenskapen ...»

Lønnå mener også at Helga Eng ikke – som andre viktige norske pedagoger i samtiden – var en personlig kristen. Hun kom etter hvert frem til et uttalt humanistisk livssyn som ble basis både for hennes pedagogikk og hennes vitenskapelige arbeid.

Fra året 1905 begynte en ny periode i Helga Engs liv. Hun kunne reise til Tyskland for å besøke en kusine, og fikk en del nye faglige impulser. Det var imidlertid først i 1909 at hun kunne legge ut på en omfattende studiereise med stipendium fra Kirke- og undervisningsdepartementet. Hun fikk også permisjon fra Lakkegata, og fikk beholde forskjellen mellom sin egen lønn og vikarlønnen. Slik livnærte hun seg i lange perioder, med ulike små stipendier og denne delen av sin lønn. Ofte hadde hun det smått, og betrodde seg til søstrene om hvordan hun sparte på matutgiftene for å kunne gå på konserter. Hun drog til Halle og Leipzig, og hadde planer om å ta doktorgraden der. Hun ville prøve å studere under Wilhelm Wundt, som var selve grunnleggeren av psykologi som fag. Hun ble fryktelig skuffet da Wundt avviste henne pga. at hun var kvinne. Det var ikke første gang hun støtte på hindringer pga. sitt kjønn, men det var første gang hun måtte

gi seg. Wundt hjalp henne imidlertid til å få studere eksperimentell pedagogikk og psykologi hos en annen kjent psykolog, Ernst Meumann. Han så det som sin hovedoppgave å legge et empirisk-vitenskapelig grunnlag for pedagogikken, samtidig som han var en av de ledende tyske reformpedagogene og gikk inn for de nye ideene om arbeidsskolen. Etter forslag fra Meumann planla Helga Eng en studie av hukommelsestyper for å kunne ta doktorgraden i Halle. I denne perioden ble hun kjent med en rekke av de toneangivende psykologene og pedagogene i Tyskland. Hun ble bl.a. inspirert av Georg Kirchensteiner som la stor vekt på praktiske kunnskaper og ferdigheter. Hun ble særlig opptatt av oppdragelseslære, et praktisk anlagt fag for jenter fra femte klasse og oppover. Men hun var også kritisk til sider ved arbeidsskolen. I Tyskland fantes skoler som la vekten på at barnet skulle ha det morsomt, og læringen ble bare lek. Hun mente at en del av arbeidet i skolen krevde intenst arbeid – slikt arbeid krevde disiplin først, siden selvdisiplin.

Det ble ikke noen tysk doktorgrad for Helga Eng, fordi professor Meumann fikk ny stilling i Leipzig, men hun hadde fått en spore til å arbeide på egen hånd. Meumann hadde påpekt for henne at barns abstraksjonsevne på ulike alderstrinn var et område som vitenskapen ikke hadde beskjeftiget seg med. Dette området var midt i hennes interessefelt, dvs. språk og språkutvikling, samtidig som det var en utfordring at det var et u-utforsket felt. Lønnå beskriver inngående hvordan Helga Eng nå fikk bruk for alt hun hadde lært, både mer generelt i sin lærerinnepraksis, og spesielt i undersøkelsen om begynneres forestillingskrets. Lønnå fremhever bredden i metodebruken hvor Helga Eng benyttet seg både av kvalitative og kvantitative metoder, sammen med en omfattende problemstilling. Det hun ville fange inn var ikke noen elementer av barnesjelen, men det som mest

av alt særpreger mennesket som art, dvs. språket. Det er verdt å merke seg at selv om Helga Eng ikke kan betegnes som kvinneforsker, har hun i doktoravhandlingen et kapittel om forskjell mellom gutter og piker, hvor hun tar opp liknende problemstillinger som i boka om barns forestillinger.

Helga Eng ga ut boka *Abstrakte begreper i barns tanke og tale* i 1912, og etter professor Aalls anbefaling ble den også levert til universitetet hvor den ble godkjent som doktoravhandling. Helga Eng måtte avlegge en svær eksamen med 3 prøver på 12 timer hver som var kravet fordi hun ikke hadde embetseksamen. Hun disputerte i januar 1913. Lønnå stiller spørsmålet om Helga Eng har skapt noe viktig og originalt. Etter doktorgraden kan det trygt svares ja på dette spørsmålet. Boka ble oversatt til mange språk og ga henne stor, internasjonal anerkjennelse.

Hun fortsatte med bidrag av like stor viktighet og originalitet. Etter doktorgraden fikk hun anledning til å reise ut igjen. Hun oppholdt seg lenge i Hamburg, hvor hun ble interessert i ungdomsforskning, og i Leipzig, hvor hun fikk adgang til Wundts laboratorium. Derfra fikk hun bl.a. med seg kunnskaper om instrumenter og målinger som hun tok i bruk senere. Hun studerte Montessori-pedagogikken i Italia. Denne var hun mer kritisk til enn mange samtidige pedagoger. Hun mente at øvelsesmaterialet som var så viktig for Montessori, og som skulle brukes på en systematisk måte, var abstrakt og ensformig. Lønnå mener at denne opplevelsen gjorde at Helga Eng ble mer avventende til de mange nye skolemodellene som kom fra USA på denne tiden, og som var inspirert av Montessori-skolen.

Helga Eng kom hjem fra reisene sine med idé til et nytt arbeid. Det tok fire år før det ble ferdig, men i 1918 ga hun ut *Nutidspædagogik. Kunstpædagogik*, hvor kunstpedagogikk var hovedemnet. Fra Lønnås gjennomgang av dette verket får

vi inntrykk av hvor vidt Helga Eng favnet i sine interesser. Samtidig blir vi kjent med en spennende del av europeisk kultur. Lønnå skriver at dette kanskje er den beste av Helga Engs bøker, og at den i dag gir en enestående mulighet til å bli kjent med et emne som har vært forsømt i Norge.

Helga Eng fortsatte imidlertid ikke innenfor dette emnet, men ville tilbake til psykologien, og hadde lyst til å prøve ut de eksperimentelle metodene hun hadde lært i Tyskland – pneumografen og pletsymografen. Disse ville hun benytte til å studere barns følelsesliv, og i 1921 publiserte hun boka *Barnets følelsesliv i sammenligning med den voksnes. En eksperimentel undersøkelse*. Etter en spennende gjennomgang av Helga Engs forskning med de nye instrumentene, som Lønnå betegner som den mest strengt eksperimentalistiske hun har gjennomført, og som ligger nærmest positivismen, avslutter Lønnå med å sitere noe hun mener kan være nøkkelford til forståelsen av Helga Eng selv: «Mosso kommer til det resultat at av alle organismens ytringer er det ingen som i den grad er en slave av stoffet som sjælen. Jeg finner større grund til at vende satsen om og si: Det er ingenting stoffet i den grad er slave av, som sjælen.» Lønnå mener at dette sitatet bekrefter noe av det hun har skrevet om at Helga Eng ikke var materialist.

I resten av boka får vi en levende beskrivelse av Helga Engs nye store bragder. Hun gjorde en studie av tegningene til en ung kvinnelig slektning, Margrethe, helt fra hun var ganske liten. Denne studien satte Helga Eng på en helt enestående måte i stand til å bli bedre kjent med barnesinnet. Den dannet grunnlaget for hennes mest kjente bok som kom ut i 1926: *Barnetegning. Fra den første strek til farvetegningen*. Boka ble oversatt til en rekke språk, og mye omtalt i ulike fagtidsskrifter både her og i utlandet. Lønnås gjennomgang av stoffet viser at dette

både kan sees på som et gjennombrudd i barnepsykologi, og et viktig kulturhistorisk bidrag.

Spennvidden i Helga Engs vitenskapelige produksjon blir til fulle bevist når hun i 1935 gir ut *Rolv Rimes dagbok. Fra det 10. til det 24. år*. Hun er inspirert av Charlotte Bühlers teori om ungdommens utviklingsfaser, samtidig som hun er påvirket av William Sterns psykologiske filosofi som han kalte kritisk personallisme.

Boka vakte stor oppsikt og skapte debatt. Kjente navn som Åsa Gruda Skard skrev om boka, og mente som mange andre at den var et banebrytende arbeid for ungdomspsykologien i Norge, samtidig som den er et kulturhistorisk dokument. Boka møtte også innvendinger. Lønnå skriver at det er oppsiktsvekkende at Helga Eng i akkurat denne historiske perioden, hvor psykoanalysen var et slikt hett tema, bare så vidt nevner den. Det vitner om stor grad av selvstendighet, samtidig som en nåtidig leser kunne ønske seg å kjenne til Helga Engs meninger om Freuds arbeid.

I dette arbeidet, som i alle de andre som er nevnt her, møter vi en enestående forsker, som bringer nye vitenskapelige problemstillinger på bane, samtidig som hun er trygg i sin selvstendige oppfatning av de temaer hun går inn på.

Deler av Lønnås arbeid er spennende som en roman, særlig der hun beretter om den motgangen Helga Eng som kvinne møtte da hun begynte å søke stillinger ved høyere utdanningsinstitusjoner. Men hun lot seg på ingen måte slå ut. Ett av hennes bidrag i denne tiden fikk stor praktisk betydning. Hun var sentral i oppbyggingen av Psykoteknisk institutt. Videre skrev hun en hel rekke artikler med emner både fra barnepsykologi og pedagogikk og var en av de viktigste personene i utviklingen av pedagogikken som fag i Norge. Hun fikk etter hvert støtte av mange ledende kvinner og menn

innenfor universitetsmiljøet. Likevel ble hun forbigått mange ganger før hun endelig, 63 år gammel, i desember 1937 ble utnevnt til professor ved Oslo Universitet. Hun fikk i oppdrag å bygge opp Pedagogisk forskningsinstitutt. Dette ble en svær utfordring som Helga Eng mestret på en utmerket måte. Beretningen om hvordan hun organiserte arbeidet i de vanskelige krigsårene er av historisk interesse. Det er også spennende å få innsikt i de faglige diskusjonene i instituttets første år, der Helga Eng hadde både støttespillere og motstandere.

Lønnå slutter av boka med en varm beskrivelse av Helga Engs eldre år. Sammen med en av søstrene hadde hun fått anledning til å bygge hus, og anlegge hage, med bl.a. de samme provence-rosene som vokste hjemme på gården hos faren. Vi får artige innblikk i hvordan Helga Eng virket på de yngste i familien, samtidig som det er tydelig at hun fortsatte med å være en sentral person for søstre og nieser.

Helga Eng fortsatte også å være levende interessert i faglige debatter innenfor pedagogikk og psykologi, og var i sin høye alder i stand til å endre standpunkt når hun fikk ny innsikt. I tillegg fulgte hun med i hva som skjedde innen filosofien. Det gjør et sterkt inntrykk å lese om hvordan hun interesserte seg for eksistensialismen, og kom frem til at hun foretrakk Camus' variant fremfor Sartres. Det gjør også sterkt inntrykk når Lønnå forteller at hun som gammel kvinne fikk

en ny venninne, Ellen Gleditsch. Disse to på hvert sitt felt ganske enestående kvinnene kom til å bety svært mye for hverandre.

I innledningen stiller jeg spørsmål om hvordan denne Helga Eng var mulig. Hun må ha vært helt usedvanlig intelligent. Men hun må også ha hatt en ganske usedvanlig personlig trygghet for som kvinne, i hennes historiske kontekst, å kunne bryte ny mark på flere felter. Jeg tror noe av svaret ligger i at hun hadde en sjelden far. Men det som slår en gjennom hele boka er hvordan det feministiske slagordet fra 70-årene om søsterskap blir eksemplifisert gjennom Helga Engs liv. Det var et søsterskap som foruten de virkelige søstrene, besto av svært mange lærerinnkollegaer. Det virker som alle medlemmene må ha delt Helga Engs interesse for barn, og barns ve og vel. De må ha skjønnet hennes dype engasjement i å forstå barnesjelen. Det er fristende å parafrasere over sluttordene i *Peer Gynt* – Helga Eng ble så sterk fordi det stod kvinner bak henne.

Når Eva Nordland definerer det nye kvinnemønsteret som Helga Eng skapte, nevner hun tre egenskaper som passer på betydningsfulle mennesker av begge kjønn: pågangsmot, selvstendighet og dristighet. Helga Eng ble mulig fordi hun hadde disse, men først og fremst fordi hun kombinerte dem med forsiktighet, varme og medlevelse. Det er en utfordring å kjenne like stor begeistring ved disse tre, som ved de tre førstnevnte.

BIDRAGSYTERE

Lena Berg, fil.dr. i sosiologi
Krisentrum för kvinnor
Wollmar Yxkulls gatan 23
S-118 50 Stockholm
Tel.: +46 8 668 70 08
E-post: lena.berg@sot.stockholm.se
eller lena@simmerud.com

Anne Karen Bjelland, professor
Institutt for sosialantropologi
Universitetet i Bergen
Fosswinckelsgt. 6, 5007 Bergen
Tel.: 55 58 92 68
E-post: Anne.Bjelland@sosantr.uib.no

Ida Blom, professor
Historisk institutt, Universitetet i Bergen
Sydnesplass 7, 5007 Bergen
Tel.: 55 58 23 02
E-post: ida.blom@hi.uib.no

Elisabeth L'orange Fürst, professor
Sosialantropologisk institutt
Universitetet i Oslo
Postboks 1091 Blindern, 0317 Oslo
Tel.: 22 85 83 16
E-post: e.l.furst@sai.uio.no

Cathrine Holst, sosiolog og stipendiat
Senter for vitskapsteori
Universitetet i Bergen
Allégt. 32, 5020 Bergen
Tel.: 55 58 89 63
E-post: cathrine.holst@svt.uib.no

Lise Widding Isaksen, førsteamanuensis
Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen
Fosswinckelsgt. 6, 5007 Bergen
Tel.: 55 58 91 57
E-post: lise.isaksen@sos.uib.no

Unni Langås, førsteamanuensis
Institutt for nordisk og mediefag
Høgskolen i Agder
Serviceboks 422, 4604 Kristiansand
Tel.: 38 14 20 75
E-post: Unni.Langas@hia.no

Lena Marander-Eklund
FD, docent, Folkloristik
Åbo Akademi
Biskopsgatan 10 B, FIN-20500 Åbo
Tel. +358-2-2154464
E-post: lmarande@abo.fi

Christel Stormhøj, adjunkt
(assistant professor)
Institut for Samfundsvidenskab og
Erhvervsøkonomi
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260, DK-4000 Roskilde
Tel.: +45 46 74 23 81
E-post: stormhøj@ruc.dk

B-Blad

490

I dette nummer:

Lena Berg: Förhoppningen om att kärleken löser alt –
potensial till förändring eller/och falsk garanti?
Unga kvinnor samtalar om heterosexuell samvaro

Elisabeth L'orange Fürst: Aktør, subjekt og kropp –
et epistemologisk tilbakeblikk

Unni Langås: Forførelsens former.
Et litterært motivs møte med det moderne

Christel Stormhøj: Magtens subjekt og
subjektets magt. Poststrukturalistiske perspektiver
på (det kønnede) subjekt

Kommentar

En politisk filosof. Nancy Fraser intervjuet av
Cathrine Holst

Anne Karen Bjelland og Lise Widding Isaksen:
Moderlige og/eller moderne bryster?
Noen refleksjoner rundt kosmetisk-kirurgiske
brystforstørrelser

Kvinneforsking nr. 3/02